

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

DÂNÎ'NİN EL-MUKNÎ' ADLI ESERİ ÖZELİNDE
RESMU'L-MUSHAF MESELESİNİN KIRAAT
İLMİNDEKİ YERİ

HASAN ÇELİK
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. RECEP KOYUNCU

KONYA – 2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan ÇELİK		
	Numarası	21810601053		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Dâni'nin el-Mukni' Adlı Eseri Özelinde Resmu'l-Mushaf Meselesinin Kıraat İlmindeki Yeri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hasan ÇELİK

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan ÇELİK		
	Numarası	21810601053		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Recep KOYUNCU		
Tezin Adı	Dâni'nin el-Mukni' Adlı Eseri Özelinde Resmu'l-Mushaf Meselesinin Kıraat İlmindeki Yeri			

Endülüs Emevî devleti, Hicrî IV. asrı da içine alan halifeler döneminde istikrarlı ve parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde devletin gücü, zenginliği ve kültürel faaliyetleri üst seviyeye ulaşmış, ilim ve sanat alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Endülüs'ün ilim ve medeniyet bakımından altın çağını yaşadığı bu dönemde birçok alim yetişmiştir. Hicrî V. asrın başından itibaren Emevî devleti çöküş sürecine girmiş, 1031 yılında hilafetin ilgasiyle devlet yıkılıp emirlikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde de Endülüs, emirler'in çabası neticesinde ilim ve edebiyat bakımından verimli seviyeye ulaşmıştır.

İlmi çalışmaların üst seviye olduğu bu dönemde yetişen alimlerden biri de Ebû Amr ed-Dâni'dir. Dâni daha küçük yaşlardayken ilim tahsil etmeye başlamış, birçok hocadan ders almış, o dönemki İslam beldelerinin birçoğunu gezip oralardaki alimlerden ilim tahsil etmiştir. Bunun neticesinde 120 civarında eser telif etmiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Dâni'nin el-Mukni' adlı eseri, Mushaf imlâsına dair yazılan tez ve makalelerde temel başvuru kaynağı olmuş, lakin eser hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Eserin Mushaf imlâsı sahasında en temel kaynak olması, bizi onu incelemeye ve tahlil etmeye sevk etmiştir. Çalışmamızda eser başından sonuna kadar incelenmiş, Dâni'nin ele aldığı her mesele başka kaynaklardan da yararlanmak suretiyle açıklanmaya çalışılmış, böylece eserde geçen bütün meselelerin müstakil bir tez çalışmasında anlatılması amaçlanmıştır. Mushaf imlâsına dair yapılan çalışmaların çok fazla olmaması dikkate alınarak bir nebze de olsa alana katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde Arap yazısı ve resmu'l-mushaf meselesini ele alınmıştır. Birinci bölümde Dâni'nin hayatı, ilmi kişiliği ve yaşadığı dönem işlenmiştir. İkinci bölümde ise el-Mukni' adlı eserin resmu'l-mushaf bağlamında incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Resmu'l-mushaf, Endülüs, Dâni, el-Mukni', Hazf, İsbât.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Hasan ÇELİK		
	Student Number	21810601053		
	Department	Basic Islamic Sciences / Quran Reading and Recitation Science		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Recep KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	The Place of the Resmu'l-Mushaf Issue in the Science of Qur'an, Particularly in Dani's Work Named Al-Mukni'			

Andalusian Umayyad state, Hijri IV. It experienced a stable and bright period during the reign of the caliphs, which lasted for centuries. During this period, the power, wealth and cultural activities of the state reached a high level, and significant developments were made in the fields of science and art. Many scholars were educated in this period when Andalusia experienced its golden age in terms of science and civilization. From the beginning of the 5th century Hijri, the Umayyad state entered the process of collapse, and with the abolition of the caliphate in 1031, the state collapsed and emirates emerged. During this period, Andalusia reached a productive level in terms of science and literature as a result of the efforts of the emirs.

One of the scholars who grew up in this period, when scientific studies were at a high level, was Abu Amr ed-Dânî. Dani started to study science at a young age, took lessons from many teachers, visited many of the Islamic towns of that period and learned science from the scholars there. As a result, he compiled around 120 works and trained many students. Dani's work called al-Mukni' has been the main reference source in theses and articles written on the spelling of the Mushaf, but no independent study has been conducted on the work. The fact that the work is the most fundamental source in the field of Mushaf spelling has led us to examine and analyze it. In our study, the work was examined from beginning to end, and each issue that Dâni dealt with was tried to be explained by using other sources, thus aiming to explain all the issues in the work in a separate thesis study. Considering that there are not many studies on Mushaf spelling, it is aimed to contribute to the field at least to some extent.

Our study consists of three parts. In the introduction section, the issue of Arabic writing and resmu'l-mushaf is discussed. In the first part, Dâni's life, his scientific personality and the period in which he lived are discussed. In the second chapter, the work named al-Mukni' was examined in the context of resmu'l-mushaf.

Key Words: Recitation, Resmu'l-mushaf, Andalusia, Dâni, el-Mukni', Hazf, Proof.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı.....	2
1.3. Çalışmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar.....	2
2. ARAP YAZISI.....	4
2.1. Arap Yazısının Kaynağı.....	4
2.2. Vahiy Öncesi Arap Yazısı.....	8
2.3. Vahiy Sonrası Arap Yazısı.....	10
2.4. Kur'an'ın Yazılması.....	13
3. RESMU'L-MUSHAF.....	18
3.1. Resmu'l-Mushaf Tabiri.....	18
3.2. Resmu'l-Mushaf'a İttiba.....	21
3.3. Resmu'l-Mushaf'ın Yedi Harfle İlişkisi.....	27
BİRİNCİ BÖLÜM.....	34
EBÛ AMR ED-DÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	34
1.1. İsmi, Künyesi, Nisbeleri ve Mezhebi.....	34
1.2. Doğumu ve Hayatı.....	34
1.3. İlmî ve Edebi Kişiliği.....	36
1.4. Yaşadığı Dönem.....	38
1.5. Hocaları.....	42
1.5.1. Ebu'l-Feth Fâris b. Ahmed b. Mûsâ b. İmrân el-Hımsî ed-Darîr...42	

1.5.2. Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Halebî.....	43
1.5.3. Abdulazîz b. Ca'fer b. Muhammed b. İshâk el-Fârisî el-Bağdâdî...43	
1.5.4. Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hüseyin el-Bağdâdî..44	
1.5.5. Ebu'l-Kâsım Halef b. İbrahim b. Muhammed b. Ca'fer el-Mısrî...44	
1.5.6. Ebû Osmân Saîd b. Osmân b. Saîd b. Ömer el-Emevî.....44	
1.5.7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed el-Emevî.....44	
1.5.8. Abdurrahmân b. Osmân b. Affân el-Kuşeyrî.....45	
1.5.9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Halîfe b. Abdilcebbâr el-Belvî45	
1.5.10. Ebû Mervân Ubeydullah b. Seleme b. Hazm el-Endülüsî45	
1.6. Talebeleri.....	45
1.6.1. Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Abdilmelik b. Mûsâ b. Ebî Cemra el-Mursî.....	46
1.6.2. Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Endülüsî el-Kurtubî.....46	
1.6.3. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Osmân b. Saîd b. Osmân.....46	
1.6.4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. Müzâhım el-Ensârî.....46	
1.6.5. Ebu'l-Kâsım Halef b. Muhammed b. Halef el-Ensârî.....47	
1.6.6. Ebû Muhammed Abdullah b. Sehl b. Yûsuf el-Ensârî.....47	
1.6.7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Halef b. Saîd b. Vehb el-Endülüsî....47	
1.6.8. Ebu'l-Kasım Halef b. İbrahim et-Tuleytulî.....47	
1.7. Eserleri.....	48
1.7.1. <i>Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'</i>	48
1.7.2. <i>et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'</i>	48
1.7.3. <i>el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif</i>	49
1.7.4. <i>el-Mukni' fi ma'rifeti resm'i mesâhifi'l-emsâr</i>	49
1.7.5. <i>et-Tahdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd</i>	50
1.7.6. <i>el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ</i>	50
1.7.7. <i>el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân</i>	50
1.7.8. <i>İdğâmü'l-kebîr</i>	50
1.7.9. <i>Risâletü't-tenbîh ale'l-hatâ ve'l-cehl ve't-temvîh</i>	51
1.7.10. <i>İcâzü'l-beyân fi kırâati Verş</i>	51

İKİNCİ BÖLÜM.....	52
EL-MUKNİ' FÎ MA'RİFETİ MERSÛMÎ MESÂHİFİ EHLİ'L-EMSÂR ADLI ESERİNDE RESMU'L-MUSHAF MESELESİNİN İNCELENMESİ.....	52
2.1. MUSHAFLARDA HAZF VE İSBÂT İLE YAZILAN KELİMELER....	52
2.1.1. Elif'in Hazfıyle Yazılan Kelimeler.....	52
2.1.1.1. Aynı Kelimede Bulunan Çift Hemze.....	64
2.1.2. Yâ'nın Hazfıyle Yazılan Kelimeler.....	71
2.1.3. Vâv'ın Hazfıyle Yazılan Kelimeler.....	76
2.1.4. Elif'in İsbâtıyla Yazılan Kelimeler.....	79
2.1.5. Yâ'nın İsbâtıyla Yazılan Kelimeler.....	84
2.2. İBDÂL VE İLÂVE İLE YAZILAN KELİMELER.....	87
2.2.1. Hemzenin Yâ ile Yazıldığı Kelimeler.....	88
2.2.2. Vâv'ın Ziyade Edildiği Kelimeler.....	89
2.2.3. Elif'in Vâv Olarak Yazıldığı Kelimeler.....	90
2.2.4. Hemzenin Vâv Harfiyle Resmedildiği Kelimeler.....	91
2.3. BAZI HARF VE KELİMELERİN YAZIMI.....	93
2.3.1. Hemzenin Yazım Özellikleri.....	93
2.3.2. Elif'in “ى” Yâ Şeklinde Yazıldığı Kelimeler.....	99
2.3.3. Aslı Vâv Olan Kelimeler (Zevâtu'l-Vâv'lar).....	101
2.3.4. İki Lâm'dan Birinin Hazfı ve Aslına Uygun Olarak İsbâtı.....	102
2.3.5. Bitişik ve Ayrık Yazılan Harf ve Edatlar.....	103
2.3.5.1. İdgâm'a Konu Olanlar.....	103
2.3.5.2. İdgâm'a Konu Olmayanlar.....	105
2.3.6. Müenneslik Tâ'sının Yazımı.....	109
2.4. MUSHAFLARDA AYNI VE FARKLI YAZILAN KELİMELER.....	113
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA.....	130

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
b. : Bin
bkz. : Bakınız
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ktp. : Kütüphâne
Hz. : Hazreti
r.a.. : Radıyallahu anh
M. Ö. : Milattan Önce
M. S. : Milattan Sonra
nşr. : Neşredenler
ö. : Ölümü
s.a.s. : Sallalâhu Aleyhi ve Sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik edenler
trc. : Tercüme edenler
ts. : Tarihsiz
v. dğr. : Ve diğerleri
vb. : Ve benzeri
yy. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Kur'an'ı Kerim Arap diliyle nâzil olmuş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletle görevlendirilmesinden itibaren vefatına kadar nâzil olan bütün ayetler yine Arap yazısıyla kayıt altına alınmıştır. İslam'dan önce fazla bir gelişim sağladığı söylenemeyen Arap yazısı Kur'an'ın nüzülü ile diller içerisinde en önemli mevkiye yükselmiş, adeta Kur'an Arap yazısına bereket getirmiştir. Kur'an sadece Kureyş lehçesiyle okunmamış, Hz. Peygamberin yedi harf ruhsatını tanınmasıyla farklı okuyuşlarla aynı hakikat ifade edilmiştir.

Hz. Ebû Bekir döneminde kitap haline getirilen Kur'an, Hz. Osman döneminde çoğaltılıp beldelere gönderilmiştir. Hz. Osman'ın istinsâh ettirip beldelere gönderdiği ve sahabenin de üzerinde icmâ ettiği bu mushafların hattı resmu'l-mushaf olarak kabul edilmiştir. Mushafların gönderildiği beldelede yazılan yeni nüshalar da Hz. Osman Mushaflarının imlâsı doğrultusunda yazılmıştır. Tarihi süreç içerisinde de bu Mushafların imlâ yapısına dair eserler telif edilmiştir. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda telif edilen eserler günümüze ulaşmamıştır. Dördüncü asırda kaleme alınan Sicistânî (ö. 316/929)'nin *Kitâbu'l-Mesâhif* adlı eseri ile İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)'nin *Kitâbu izâhı'l-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserinde imlâyâ dair bölümler bulunmaktadır. Lakin Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) tarafından beşinci asırda kaleme alınmış olan *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eser tamamıyla Mushaf imlâsına yöneliktir.

Dânî'nin Mushaf imlasına dair yazmış olduğu *el-Mukni'* adlı eser, bu alanda kaleme alınan en derli toplu ve faydalı eserlerden biridir. Hatta bu alanda en temel metindir demenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü Mushaf imlâsına dair eser telif eden birçok müellifin, Dâni'nin *el-Mukni'* adlı eserinden alıntılar yaptığını görmek mümkündür. Ayrıca Dâni, kendisinden önce yazılıp da günümüze ulaşmayan bazı eserlere atıfta bulunmak suretiyle onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı da sağlamıştır. Beşinci asırda İbn Necâh (ö. 496/1103) tarafından kaleme alınan *et-Tebyîn* ve bunun muhtasarı olan *Muhtasaru't-tebyîn* adlı eserler de Mushaf imlasına yöneliktir. Lakin İbn Necâh'ın, Dâni'nin talebesi olması ve eserinin iskeletini oluştururken *el-Mukni'*den çokça istifade etmesi göz önünde bulundurulduğunda, imlâ konusunda *el-Mukni'*nin otorite bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dânî'nin *el-Mukni* adlı eserinin kaynak analizi Nevrin Nur Arslan tarafından daha önce yapılmıştır. Biz ise çalışmamızda eserin metnini resmu'l-Mushaf bağlamında incelemeye çalıştık. Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmakta olup, İSNAD Atıf sistemine göre yazılmıştır.

Giriş bölümünde Arap yazısının kaynağını ve tarihi sürecini incelemeye çalıştık. Resmu'l-Mushaf tabirini, resmu'l-mushaf'a uymanın hükmünü ve yedi harfle ilişkisini ele aldık. Birinci bölümde Ebû Amr ed-Dânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri, eserleri ve yaşadığı dönemde Endülüs'ün durumunu ele aldık. İkinci bölümde ise *el-Mukni* adlı eserin her bir başlığını resmu'l-mushaf bağlamında inceledik. Açıklık kazandırılmasını düşündüğümüz yerleri mümkün mertebe başka kaynaklardan yararlanmak suretiyle izah etmeye çalıştık.

Tez çalışma konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her safhada yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Recep KOYUNCU'ya, katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sağlam ve Doç. Dr. Ali Çiftçi'ye yetişmemde emeği olan bütün hocalarıma ve desteklerinden ötürü kıymetli eşime teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamızın kıraat ilmi alanına az da olsa bir katkı sağlamasını Yüce Allah'tan niyaz ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hasan ÇELİK

Konya, 2024

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

1.1. Çalışmanın Konusu

İslâm âlimleri, Hz. Osman'ın yazdırdığı ilk Mushaf'lar arasındaki bazı farklılıklar ve aynı Mushaf'ta mükerrer olarak geçen bazı kelimelerin değişik imlâ ile yazılmış olması gibi sebeplerle bunların imlâ özellikleri üzerinde durmuş, Hicrî II. asrın başlarından itibaren konuyla ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Resmu'l-Mushaf meselesini yaptığı çalışmalarla zirveye taşıyan âlim hiç şüphesiz Ebû Amr ed-Dânî olmuştur. Endülüs'ün her alanda büyük bir gelişme kaydettiği Hicrî IV. ve V. asırlarda yaşamış olan ed-Dânî bu coğrafyanın en önemli âlimlerinden ilim tahsil etmiş ve onlarca eser yazmıştır. Kıraat ilminde önemli bir konuma sahip olan Ebû Amr ed-Dânî telif etmiş olduğu *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eserinde resmu'l-mushaf meselesini büyük bir ustalıkla işlemiştir.

Müellif eserinde konuları yirmi bir bölümde ele almış, bazı bölümleri alt başlıklara ayırarak incelemiş, rivayete dayalı pek çok bilgi yanında Gâzî b. Kays'ın (ö. 199/814) *Kitâbu Hicâi's-sünne* adlı eserinden de yararlanmışır.

Çalışmamızın temel konusu Hicrî IV. ve V. yüzyılda yaşamış olan Endülüslü büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin hayatı, ailesi, tahsili, hocaları, talebeleri, eserleri, ilmî kişiliği, yaşadığı ortamın sosyo kültürel yapısı ve *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eserinin kıraat ilmi bakımından incelenmesi olacaktır. Resmu'l-Mushaf metodolojisi *el-Mukni'* adlı eser üzerinden incelenmeye çalışılacak; ele alınan meselelerin, başlıkların, problemlerin vb. hususların tespiti ve Mushaf imlâsı bakımından önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Arap yazısının genel durumu ve Resmu'l-Mushaf hakkında genel bilgiler verilecek, birinci bölümde Ebû Amr ed-Dânî'nin hayatı ve ilmî kişiliğinden bahsedilecek, ikinci bölümde ise *el-Mukni'* adlı eser Resmu'l-Mushaf bağlamında tahlil edilecektir.

1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Endülüslü büyük kıraat âlimi Ebu Amr ed-Dânî'nin hayatı ve kıraat ilmindeki yeri hakkında birçok makale ve kitap yazılmıştır. Özellikle Abdurrahman Çetin'in "*Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*" adlı eseri ve yazmış olduğu makaleler kayda değerdir. Lakin eserleri hakkında yeterli derecede çalışmalar yapılmamıştır. *El-Mukni*' adlı eseri hakkında da şu ana kadar müstakil bir çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Mehmet Emin Maşalı'nın "*Kur'an'ın Metin Yapısı*" adlı eseri ve Mustafa Sağlam'ın "*Mushaf İmlası Bağlamında Zemahşerî ve el-Keşşaf'ı*" adlı makalesi Mushaf imlâsına dair yapılmış önemli çalışmalardır. Bizim çalışmamızda ise imla konusu *el-Mukni*' adlı eser özelinde gerekçeleriyle ele alınmaya çalışılacaktır

Kur'an'ın imlâsı hakkında yapılan çalışmalarda *el-Mukni*' adlı eserden her ne kadar atıflarda bulunulmuş olsa da, eser bazında ve özellikle Resmu'l-Mushaf-Kıraat farklılıkları bağlamında incelenmemiş olması konunun seçiminde önemli rol oynamaktadır. Yapacağımız çalışmanın amacı, *el-Mukni*' adlı eseri resmu'l-Mushaf bağlamında inceleyerek; ele alınan meseleleri ve başlıkları kıraat ilmiyle irtibatı noktasında tespit ve tahlil yapmak olacaktır.

1.3. Çalışmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar

Dânî'nin *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eserini takdim ve tahlilden önce konuya temel teşkil etmesi açısından Arap yazısının vahiy öncesi ve sonrası tarihi sürecinden özetle bahsedilecektir. Akabinde Kur'an'ın yazıya geçirilmesi, resmu'l-Mushaf tabiri ve resmu'l-Mushaf'a uymanın gerekliliği üzerinde durulacaktır. Bu husustaki temel yaklaşımlar görüş sahipleriyle birlikte zikredilecek, ayrıca resmu'l-Mushaf ve yedi harf ilişkisi irdelenecektir. Sonrasında Dânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri, günümüze ulaşan eserleri ve yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi verilecektir. Son bölümde ise *el-Mukni*' adlı eserin detaylı bir taraması yapıp mushaf imlâsı bağlamında tahlili yapılacak, konuyla alakalı yerlere yapılan atıflarla kapsam genişletilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında açıklayıcı bir dil kullanılarak müellifin kastının ne olduğu tespit edilmeye özen gösterilecektir. Özetle çalışmamızda kaynak tarama, veri toplama, metin analizi, bilgi derleme ve yazıya geçirme metodu kullanılacaktır. Konu ile dolaylı veya dolaysız ilgili

olan kaynaklardan bilgileri derleyip değerlendirerek bir sonuç elde etmeye gayret edilecektir.

Çalışmamızın her aşamasında kıraat ilminden bahseden klasik eserlere müracaat etmekle beraber giriş bölümünde Arap yazısını ele alırken Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî'nin (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) *Futûhu'l-buldân*'ı, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kub İshak en-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'shâ fi sînâati'l-inşâ*'sı ve Selâhaddîn Muneccid'in (ö. 1431/2010) *Dirâsât fi târihi'l-hatti'l-Arabî munzu bidâyetihî ilâ nihâyeti'l-asri'l-umevî*'si başvuracağımız kaynaklar arasındadır.

Resmu'l-Mushaf konusunu işlerken Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Fezâilü'l-Kur'ân ve meâlimühû ve âdâbuhû* adlı eseri, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *el-İntisâr li'l-Kur'ân*'ı, Abdulfettah İsmail Şelebî'nin *Resmu'l Mushafi'l Osmânî*'si, Gânim Kaddûrî Hamed'in *Resmu'l-mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*'si, Abdulhamit Birışık'ın *Kıraat İlmi ve Tarihi* adlı eseri ve özellikle de gerek muhtevastından gerekse de klasik kaynaklara ulaşmamıza acılık etmesi açısından Mehmet Emin Maşalı'nın *Kur'an'ın Metin Yapısı* adlı eseri klasik kaynakların yanında yararlanacağımız eserler arasındadır.

Dânî'nin hayatını anlatacağımız birinci bölümde ise klasik tabakat ve rical kitaplarının yanında özellikle de kıraat alimlerini konu alan tabakat kitaplarına müracaat edilecektir. Burada özellikle Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî'nin (ö.748/1348) *Ma'rifetü kurrâi'l-kibâr*'ı ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Gâyetü'n-nihâye*'si Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaleddîn es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Tabakâtü'l-Huffâz*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ*'sı ve İbn Beşkuvâl'ın (ö. 708/1308) *es-Silâ*'sı bizim için önemli kaynaklar olacaktır.

Dânî'nin *el-Mukni*' adlı eseri özelinde resmu'l-Mushaf meselesini ele alacağımız ikinci bölümde ise yine klasik kaynaklar başta olmak üzere Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *Hicâü mesâhifi'l-*

emsâr'ı, Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî'nin (ö. 496/1103) *Muhtasaru't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdirrahmân İbn Vesîk el-İşbîlî'nin (ö. 654/1256) *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*'ı, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Cemîletü erbâbi'l-merâsîd fî şerhi akîleti etrâbi'l-kasâid*'i, Ebu'l-Bekâ Alî b. Osmân b. Muhammed b. Kâsîh'in (ö. 801/1399) *Şerhu telhîsu'l-fevâid ve takrîbu'l-mütebâid*'i ve Subhî es-Sâlih'in *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı çalışmamızı zenginleştirmek için istifade edeceğimiz kaynaklardır.

Sonuç itibariyle yapacağımız bu çalışmada öncelikli olarak asli ve klasik kaynaklardan ikincil olarak ise günümüz eserlerinden istifade etmeyi hedeflemekteyiz.

2. ARAP YAZISI

2.1. Arap Yazısının Kaynağı

Kur'an'ın vahyi esnasında Arap yazısının ne durumda olduğu ve daha sonra nasıl bir merhale aldığına ortaya koymak için söz konusu yazının öncelikle kaynağını irdelemek yerinde olacaktır.

Müslüman düşünürler arasında Arap dilinin kaynağının tevkîfî veya beşerî olduğu yönünde iki görüş ortaya çıkmış, tevkîfî olduğu yönündeki görüş Kur'an'ın bazı ayetlerine dayandırılmıştır. Şöyle ki “Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti”¹ ve “Dillerinizin farklı olması Allah'ın (azamet ve kudretini gösteren) delillerindendir”² mealindeki ayetler bazı İslam bilginleri için dilin özellikle de Arap dilinin kaynağının ilahi olduğuna delil olurken bazıları için ise tevkîfliğe delil olmamıştır.³

Arap dilinin tevkîfî oluşunu savunanların başında dil ve edebiyat âlimi Ahmet b. Fâris'i (ö. 395/1004) zikredebiliriz. O Arapçanın tevkîfî olduğunu iddia ederken Bakara sûresinin mezkûr ayetini delil olarak göstermiştir.⁴ Ayrıca yazının da tevkîfî olduğunu söylemiş ve bu görüşünü “*O kalemle yazmayı öğretendir*”⁵ mealindeki ayet

¹ el-Bakara 2/31.

² er-Rûm 30/22.

³ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 2. Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 22.

⁴ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ er-Râzî el-Lugavî, *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-arabiyyeti ve mesâilihê ve süneni'l-arabi fî kelâmiyhâ*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 13.

⁵ el-Alak 96/4.

ile “*Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına*” mealindeki ayete dayandırmıştır.⁶

Kalkaşendî de Alak sûresinin dördüncü ayetini zikrettikten sonra Allah’ın yazıyı öğretme işini kendisine izafe ettiğini söylemiştir.⁷ İddiasını Ebû Zer’den gelen bir rivayetle de desteklemiştir. Ebu Zer peygamberimize, Hz. Âdem’e hangi yazının indirildiğini sorduğunda o da Elif, Bâ, Tâ, Sâ, Cîm şeklinde alfabeyi sonuna kadar saymıştır. Ebû Zer kaç harf olduğunu sorduğunda Hz. Peygamber yirmi dokuz harf olduğunu söylemiş. Ebû Zer “Ya Rasûlallah yirmi sekiz saydın” demesi üzerine peygamberimiz öfkelenmiş, Allah’ın Hz. Âdem’e yirmi dokuz harf indirdiğini ‘Lam-Elif’ in de bir harf olduğunu söylemiştir. Kalkaşendî bu rivayeti zikrettikten sonra tahlilini yapıp yazının tevkîfi olduğu sonucuna varır.⁸

Kâ’b el-Ahbâr’dan (ö. 32/652) da yazının tevkîfi olduğunu destekler mâhiyette bir rivayet gelmiştir. Söz konusu rivayete göre Hz. Âdem vefatından üç yüz yıl kadar önce Arap, Fars ve diğer yazı karakterlerini icat etmiş daha sonra da bunları çamur üzerine yazıp pişirmiştir. Yeryüzü tufanında bunlar zarar görmemiş, tufandan sonra da her kavim kendi yazısını bulup onunla yazmıştır. Bu arada Hz. İsmail de Arap yazısını seçmiştir.⁹

Kelam ekolleri arasında da dilin kaynağı hakkında iki görüşten bahsetmek mümkündür. İlki Zâhirîler ile bir yönüyle Eş’arîler tarafından temsil edilen ve dilin tevkîfi olduğu yönündeki yaklaşım, ikincisi ise Mutezile’nin bayraktarlığını yaptığı dilin beşeri olduğu yönündeki yaklaşımdır. Bu iki eğilimin de yaklaşımları “bilginin kaynağı” ile ilgili telakkilerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Arap yazısının bir beşer ürünü olduğunu savunanlar ise bir kişi veya bir grup tarafından icat edildiğini onlardan da başka kimselerin öğrenerek yaygınlaştığını savunmuşlardır. Fakat gerek bir kişi gerekse de bir grup tarafından icat edildiği yönündeki görüşleri incelediğimizde bu kişilerin ve grupların kimliklerini tespit

⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 15.

⁷ Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ fi sinâati’l-inşâ*, (Kahire: Dâru’l-kütübi’l-hidiviyye, 1914), 3: 5.

⁸ Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ*, 3: 11-12

⁹ Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beirut: Dâru’l-ma’rife, ts.), 6. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 15. Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ*, 3: 10.

¹⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, 22-23.

farklı isimlerin zikredildiğini ve bir fikir birliği oluşmadığını görürüz.¹¹ Şunu da belirtmek gerekir ki yazının bir kişi veya bir grup tarafından icat edildiği yönündeki yaklaşımları muteber saymak biraz zordur. Çünkü yazı gibi kültürel bir olgunun icat edilip ortaya çıkması ve aktarılması tabiatı itibariyle yavaş gerçekleşen bir durumdur. Bu nedenle kimler tarafından icat edildiğini ve kimlerin aktardığını tespit etmek oldukça zordur.¹²

Üçüncü bir telakkiye göre ise Arap yazısı başka bir yazının uzantısıdır. Lakin hangi yazının uzantısı olduğu hususunda da üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Kimilerine göre Arap yazısı Himyerî diye anılan müsned yazısından doğmuş ve ticari münasebetler neticesinde de Hicaz bölgesinde yayılmıştır.¹³ Himyer Yemen’de Maîn ve Sebe medeniyetlerinden sonra gelen, M.Ö. 115 ile M.S. 525 yılları arasında varlık gösteren üçüncü medeniyettir.¹⁴ Yemen’de zamanla en güçlü medeniyet haline gelen Himyerîler ticari ilişkiler neticesinde kültürel olarak da Arapları etkilemiş hatta bazı kuzey Arap kabilelerini hakimiyeti altına almış, ticaret güzergahının merkezinde yer almalarının da tesiriyle Arap medeniyetini etkisi altında bırakmış, durum böyle olunca da kullandıkları “Müsned” adlı yazı Arap yazısının teşekkülüne kaynaklık ettiği kabul edilmiştir.¹⁵ İbnü’n-Nedîm’e göre de Arapça; Himyer, Tasm, Cedîs, İrem ve Havyel dilidir. Bunlar âribe Araplarıdır. Hz. İsmail Mekke’ye yerleşip büyüyünce Cürhüm kabilesinden bir kadınla evlenerek onlarla akrabalık kurdu. Bunun neticesinde de onların dilini öğrendi. İsmâiloğulları da zamanla kelimeleri birbirinden türetilip, mevcut eşyaların ortaya çıkışına ve meydana gelişine göre onlara birçok isimler verdiler.¹⁶

Kimilerine göre de Arap yazısının menşei Hîre/Enbâr yazısıdır. Bu görüşü benimseyenlerden Belâzurî (ö. 279/892) İbni Abbas’tan gelen rivayeti dikkate alır. Bu rivayete göre Tay kabilesinden Eslem b. Sidre, Murâmir b. Murre ve Âmir b. Cedere Bakka’ da toplanıp yazıyı icat ettiler, Arap hecelerini Süryani hecelerine kıyas ettiler.

¹¹ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 6-8. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 3: 12-18. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* (Dimeşk: Vizêratü's-segâfe, 1997), 534-535.

¹² İbrâhim Cum'a, *Kıssatu'l-kitâbeti'l-Arabiyye* (Mısır: Dâru'l-maârif, 1947), 13.

¹³ Yusuf Zennûn-Muhittin Serin, “Kûfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:342.

¹⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 27.

¹⁵ Resul Akcan, *Mushaf İmlasına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî'nin “Unvânü'd-delîl min mersûm-i hattî't-tenzîl” Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020), 10-11.

¹⁶ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 7.

Sonrasında ise Enbârlılar onlardan yazıyı öğrendi. Enbârlılardan da Hîreliler yazıyı öğrendiler.¹⁷ Dûmetü'l-Cendel emirinin kardeşi Bişr b. Abdilmelik Hîre'ye gelip orada bir süre kalmış ve Hîre halkından yazıyı öğrenmiştir. Bişr daha sonraları bazı işler için Mekke'ye gittiğinde Süfyan b. Ümeyye ve Ebû Kays b. Abdimenaf onun yazı yazdığını gördüler ve kendilerine de öğretmesini istediler. Bişr de onlara yazıyı öğretti. Daha sonra Bişr Taif, Mudar diyarı ve Şam'a gitmiş ve oralarda bazı kimselere Hîre yazısını öğretmiştir.¹⁸

Arap yazısının kaynağının Hîre/Enbâr yazısı olduğunu savunan alimler arasında Belâzurî'den başka Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971) ve Nuveyrî'yi (ö. 733/1333) de zikredebiliriz. Lakin bu yaklaşım birçok araştırmacı tarafından kabul görmeyip eleştirilere tabi tutulmuştur.¹⁹

Üçüncü bir görüşe göre de Arap yazısının kaynağı Nabatlıların kullandığı Nabat yazısıdır. Nabâtîler bu yazıyı Ârâmîlerden almış olup her ne kadar kendi aralarında Arapça konuşmuş olsalar da yazı dili olarak Ârâmî yazısını kullanmışlardır.²⁰ Bu görüşe göre Kuzey Araplarından birçok kabile Irak ve Şam'daki verimli topraklara göç edip zaman içerisinde buraları yurt edinmişlerdir. Civardaki milletlerin medeniyetlerinden etkilenip onların yaşam tarzını benimsemiş olan bu kabilelerin medeniyet bakımından en ileride olanları Şam bölgesi sınırında yaşayanlarıydı. Bunlar göçebe hayat tarzı yaşarken sonraları yerleşik hayata geçip ziraatle uğraştıkları için 'Nabat' adıyla anılmışlardır.²¹ Onların kuzeyde Sela' ve Petra adında güneyde ise Hırc Medâin-i Sâlih adında medeniyet merkezleri vardı. M.Ö. IV. asırda Güney Arap yarımadasından Akdeniz'e kadar olan bölgedeki ticaret yolları ile Mısır ve Şam arasındaki ticaret yollarını hakimiyetleri altında tutuyorlardı.²² Bu durum da doğal olarak iktisadi gelişmelerini sağlıyordu.

Nabatlar, kendilerinden bin yıl kadar önce Arap yarımadasından "berekatli hilal" e göç etmiş olan Ârâmîlerin yaşadıkları yerleri yurt edinmişler, buna bağlı olarak

¹⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 534.

¹⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 535.

¹⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 30.

²⁰ Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* 4. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 180.

²¹ Selahaddîn Muneccid, *Dirâsât fî târihi'l- hattî'l-Arabî munzu bidâyetihî ilâ nihâyeti'l-asri'l-umevî*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1979), 19. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 31-32.

²² Muneccid, *Dirâsât fî târihi'l- hattî'l-Arabî*, 13.

ta onların dillerinden ve medeniyetlerinden etkilenmişlerdi. Ticaretle uğraşmaya başlamalarının akabinde yazıyı kullanmaya da ihtiyaç duymuşlardı. Durum böyle olunca ilkin Ârâmî yazısını kullanmışlar, kısa sürede ilerleme kaydederek bu yazıdan Nabat yazısını türetmişlerdi.²³ Daha sonra bu yazı da gelişim sağlamış ve bunun neticesinde Ârâmî yazısından da zamanla uzaklaşmışlardır. V. yüzyıla gelindiğinde artık Nabat yazısı gelişim sürecini tamamlayıp gerileme sürecine girmiş ve bu durum Arap yazısının işlevsel hale gelmesini sağlamıştır.²⁴

Arap yazısına kaynaklık eden yazının Nabat yazısı olduğu görüşünü ilk defa dillendirenler G.J. Klerh ve Theodor Nöldeke olmuştur.²⁵ Daha sonra aynı görüşte olan şarkiyatçılar Kuzey Arabistan bölgesinde buldukları Arapça kitabeler üzerinde yaptıkları incelemeler neticesinde meseleye açıklık kazandırıp daha sağlıklı sonuçlara ulaşmışlardır. Ümmülcimâl'de bulunmuş olan 250 tarihli mezar taşı ile 328 tarihli İmruülkays'ın mezar taşı üzerindeki kitabeler Nabatî hatla yazılmıştır.²⁶ Yine Ümmülcimal'de bulunmuş olan VI. asra ait bir belge ile Harran ve Zebed de bulunmuş olan sırasıyla 568 ve 512 tarihli kitabeler Nabatî yazıyla yazılmıştır. Bu kitabeler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda Cahiliye dönemi Arap yazısı ile Nabatî yazının harflerin birleşmesi ve şekilleri açısından birbirine benzediği görülmüş, bu da Arap yazısına Nabatî yazının kaynaklık ettiği görüşünü kuvvetlendirmiştir.²⁷

2.2. Vahiy Öncesi Arap Yazısı

Teşekkülünü tamamlamış olan Arap yazısının İslam öncesinde ne durumda olduğunu ve ne kadar bilindiğini irdelemek faydalı olacaktır. Herşeyden önce Kur'an'ı Kerim Arap toplumunun vahiy öncesinde okuma-yazması olmayan ümmî bir topluluk olduğunu haber vermektedir. Konuyla ilgili ayet mealen şu şekildedir: “*Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler*”.²⁸ Âl-i İmrân sûresinde de Arapların ümmî olduklarından

²³ Muneccid, *Dirâsât fî târihi'l- hattî'l-Arabî*, 19. Maşahı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 32.

²⁴ Muneccid, *Dirâsât fî târihi'l- hattî'l-Arabî*, 19.

²⁵ Zennûn, “Kûfi”, 26: 343.

²⁶ Zennûn, “Kûfi”, 26: 343.

²⁷ Zennûn, “Kûfi”, 26: 343.

²⁸ el-Cum'a, 62/2.

bahsedilmektedir.²⁹ Ayrıca “*Ben ümmî bir topluluğa gönderildim*”,³⁰ “*Biz ümmî bir topluluğuz, okuma-yazmayı ve hesabı bilmeyiz*”³¹ şeklinde ki hadislerde de bu husus açıkça ifade edilmektedir.

Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) risalet görevi verilmeden önce durum bu olmakla birlikte Kureyş içerisinde az sayıda da olsa yazıyı bilen kimseler vardı. Bunlar İslam’ın doğmasından az bir süre önce yazıyı ve yazım kurallarını öğrenmişlerdi.³² Tarihçiler Kureyş’in yazıyı, Harb b. Ümeyye b. Abdışems vasıtasıyla öğrendiği hususunda nerdeyse ittifak halindedir. Fakat Harb’in yazıyı kimden öğrendiği noktasında ihtilaf etmişler, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.³³

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ilk vahye muhatap olduğunda başından geçen hadiseleri anlatmak için eşi Hiz. Hatice ile birlikte Varaka b. Nevfel’e gitmişti. Varaka b. Nevfel kitapları, Tevrat’ı ve İncil’i okuyan, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında bilgisi olan bir kimseydi.³⁴ Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) dedesi Abdulmuttalib, zemzem kuyusunun olduğu yeri kazacağı zaman Kureyşten gördüğü zorluklar karşısında bir adakta bulunmuştu. Eğer on tane oğlu olur ve kendisini koruyacakları yaşa ulaşırlarsa bunlardan bir tanesini kurban edecekti. Nihayet on oğlu olmuş ve istediği çağa ulaşmışlardı. Abdulmuttalib kurban edeceği oğlunu belirlemek için oğullarından her birinin bir oka ismini yazıp getirmesini istemişti.³⁵ Çekilen kurada Abdullah’ın isminin yazılı olduğu ok çıkmıştı.³⁶ Ayrıca Kabe’nin içindeki kuyuda bulunan hubel putunun yanında da yedi ok vardı ve her bir okta da farklı isimler yazılıydı.³⁷ Bütün bunlara baktığımız zaman Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) risalet görevi verilmeden önce de sayıları çok olmamakla birlikte okuma-yazma bilenlerin olduğunu görürüz. Hatta Abdulmuttalib’in oğulları içerisinde de okuma-yazma bilenlerin olması mümkündür.

²⁹ Âl-i İmran, 3/20,75.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 132.

³¹ Buhârî, “Savm”, 13. Müslim, “Sıyâm”, 15.

³² Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevvâd Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l Arabî, 1995/1415), 1: 294.

³³ Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1: 294.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 3. Baskı (Beyrût: Dâru’l-kitâbi’l Arabî, 1990), 269. İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 11. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002), 99.

³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 174.

³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 176.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 174.

Çünkü içlerinde oklara isim yazma işini bizzat yapmış olanlar olabilir. Ayrıca Araplar Ukâz panayırında şiir yarışmaları düzenler en çok beğenilen şiirleri Kâbe duvarına asarlardı. Muallakât-ı Seb'a yarışmalarında dereceye girmiş kasidelerdi.³⁸

Kur'an'ı Kerim yazıdan, yazı için gerekli olan kağıt ve kalemde bahseder. Hesapların yazılı olarak kaydedildiğine, ahirette kitapların açılacağına, kitabını oku denileceğine,³⁹ amellerin yazıldığına, her şeyin kitaba kaydedildiğine⁴⁰ değinir. Mekke de nazil olan bu ayetlerdeki anlatımlar vahyin ilk muhatapları içerisinde de yazıyı bilenlerin olduğunu gösterir.

İslam'dan önce Araplar yazıyı bazı dini metinlerin dışında köle mülkiyet senetlerinde, alacak vereceklerin kaydedildiği vesikalarda, ticari hesaplarda, önemli işler için yazılan mektuplarda, eman belgelerinde, mezar kitabelerinde, mühürlerde vb. alanlarda kullanıyorlardı.⁴¹

2.3. Vahiy Sonrası Arap Yazısı

İslam'ın başlangıcında Arap yazısı tam, sağlam ve mükemmel olma bakımından yeterli seviyeye ulaşmış değildi. Hatta orta bir seviyede dahi değildi.⁴² İbn Haldûn (ö.808/1406)'a göre bunun sebebi Arapların ibtidâ ve çöl hayatı yaşamaları, sanatlardan ve becerilerden uzak olmalarıydı. Ona göre bu durumu sahabenin kendi elleriyle yazdıkları Mushaflarında görmek mümkündür. Çünkü sahabiler Mushaflarını sağlam bir usulle yazmış değillerdi. Yazı uzmanlarına göre onların Mushaflarındaki yazıların birçoğu resmi hat kurallarına aykırı durumdaydı.⁴³

İslam'ın doğuşuyla birlikte Arap yazısı da doğal olarak İslam'a intikal etmişti. Artık Hicazda Şâmî (yuvarlak) denilen Nabatî bir yazı ve Kûfî'ye benzeyen Ma'kîlî yazı kullanılıyordu.⁴⁴ Kur'an'ın yazımında kullanılmaya başlayan İslam yazısı

³⁸ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 50.

³⁹ el-İsrâ 17/13-14.

⁴⁰ el-İnfîtâr 82/11.

⁴¹ Nihad M. Çetin, "Arap Yazısı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:276.

⁴² Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, 1. Baskı (Şam: Dâru'l-Belhî, 2004), 2: 121.

⁴³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 121-122.

⁴⁴ M. Bedrettin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972), 1: 66. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 9. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 125.

Kûfî'ye benzeyen Ma'kılî yazı idi. Yuvarlağımsı olan bu yazı çok bozuk bir durumda olduğundan resmi bir hüviyete sahip değildi. Ancak halk kendi aralarındaki resmi olmayan yazışmalarda bu yazıyı kullanıyordu. Bu da gösteriyor ki, İslam'ın başlangıcında yazı hem ilmi yönüyle hem de sanat yönüyle ele alınmış ve buna Kûfî-Ma'kılî yazı Şâmî-Nabâtî yazıdan daha uygun görülmüştür.⁴⁵

Araplar bu iki yazıyı Şam ve Iraktan almışlardı. Ticaret için gittikleri Şam'da Nabâtî yazıyı, Irakta da Kûfî yazıyı öğrenmişlerdi. İslam geldikten sonra da bu iki yazı Araplar tarafından bilinip kullanılıyordu. Kûfî yazıyı daha çok Kur'an'ın ve dini metinlerin yazımında, Nabâtî yazıyı ise birbirlerine yazdıkları mektuplarda ve yazışmalarda kullanıyorlardı.⁴⁶

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) risâlet görevi verilmeden önce yazıyı bilenler olduğu gibi risâlet görevi verildiğinde de yazıyı bilenler vardı. Nitekim İslam geldiğinde Kureyş içerisinde on yedi erkek ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi Hz. Hafsa'nın da içinde bulunduğu birkaç kadın yazıyı biliyordu. Belâzurî (ö. 279/892) bu isimleri tek tek saymaktadır.⁴⁷ Yine Mekke döneminde Habeşistan'a hicret eden Müslümanların Necaşi tarafından iyi muamele ve ikram görmelerini hazmedemeyen müşrikler Hz. Peygamber'i (s.a.s.) öldürmeye ve Hâşimoğullarına boykot uygulamaya karar vermişlerdi. Hz. Muhammed (s.a.s.) kendilerine teslim edilene kadar Hâşimoğulları ile oturup kalkmayacaklarına, onlardan kız alıp vermeyeceklerine ve alışveriş yapmayacaklarına dair yazılı hale getirdikleri protokol metnini Kâbe'nin duvarına asmışlardı.⁴⁸

Medine'de ise İslam'ın ilk başlarında Ubey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'in de içinde olduğu on bir kişi yazıyı biliyordu.⁴⁹ Nübüvvetin XII. yılında on'u Hazrecli ikisi de Evsli on iki kişi Medine'den Mekke'ye gelerek Akabe denilen yerde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) biat etmişler, memleketlerine dönüp İslam yayılmaya

⁴⁵ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı*, 1: 67.

⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 27. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 20.

⁴⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 536-537.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990), 1:163; Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd-Abdulkadir el-Arnâvûd 1. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2009/1430), 340.

⁴⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 540.

başladığında kendilerine Kur'an öğretecek birisini göndermesi için Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mektup yazmışlardı.⁵⁰ Bütün bunlar Medine'ye hicretten önce de orada yazıyı bilenlerin olduğunu göstermektedir. Hicretten kısa bir süre sonra ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) önderliğinde Medine'de yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve müşrik Araplar arasında Medine Vesîkası denilen ve günümüze kadar ulaşan bir antlaşma metni hazırlanmıştır.⁵¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekte döneminde müşriklerin baskılarından dolayı insanları Allah'a imana çağırarak ve kendisine vahyolunan ayetleri tebliğ etmekle meşgul olmuş, yazı konusunda Medine'deki kadar bir faaliyette bulunamamıştır. Fakat Medine'ye hicret edilip İslam devleti kurulduğunda yapılan antlaşmalar, İslam'a davet mektupları, devlet işleri ve dinin tebliği gibi işler yazının alanının genişlemesini gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) yazı faaliyetlerine son derece önem vermiş, okuma-yazma öğrenilmesini teşvik etmenin yanı sıra Hz. Hafsa'yı kadınlara, Abdullah b. Said b. el-As ve Ubâde b. Sâmit'i erkeklere yazı öğretmeleri için görevlendirmiştir.⁵²

İslam'ın gelmesiyle birlikte gerek vahyin kayıt altına alınmasında gerekse de diğer işlerde yazıya olan ihtiyacın artması, Müslümanların yazıya daha fazla önem vermelerini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Bedir savaşında esir alınan Mekkeli müşriklerden yazı bilenlerin Medine Müslümanlarının çocuklarından on kişiye okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest kalacaklarını garanti etmesi⁵³ buna örnektir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) bilginin yazı ile kayıt altına alınmasını ve korunmasını emrediyor, babaların çocuklarına okuma-yazma öğretmelerini, bunun kaçınılmaz bir görev olduğunu bildiriyordu.⁵⁴ Bunun yanında Medine'deki dokuz mescitte yazı öğretiliyor, bu mescitler adeta ilmin yazıya döküldüğü mektep olma vazifesi görüyordu. Böylece İslami dönemde Medine yazının ilk gelişme merkezi olmuştu.⁵⁵

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1: 171.

⁵¹ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 169.

⁵² Demirci, *Kur'an Tarihi*, 126.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2: 16.

⁵⁴ Çetin, "Arap Yazısı", 3: 276.

⁵⁵ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 126.

2.4. Kur'an'ın Yazılması

Hız. Peygamber (s.a.s.) yirmi üç yıllık risâleti boyunca Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiştir. Vahiy Cebrail vasıtasıyla Hız. Peygamber'e (s.a.s.) geldiğinde ilk önce onun zihninde ve kalbinde cem ediliyor yani onun kalbine ve zihnine yerleştiriliyor,⁵⁶ şifahi tebliğ de bundan sonra oluyordu. "Cem" kelimesi hem ezberleme ve insanların kalplerinde muhafaza etme, hem de yazma ve sayfalara kaydetme anlamında kullanılmaktadır. Hız. Peygamber (s.a.s.) devrinde Kur'an ezberlenerek kalplerde muhafaza edildiği gibi yazmak suretiyle satırlarda da muhafaza edilmiştir.⁵⁷

İslami kaynaklar Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine vahyolunan Kur'an ayetlerini yazdığını, bu görevi de yazı bilen sahabilere yaptırdığını kaydeder.⁵⁸ Bu durum da doğal olarak akıllara Allah Rasûlü'nün ümmîliği meselesini getirmektedir. Son ilahi vahyin yazıya geçirilmesi ele alındığı zaman Hız. Peygamber'in (s.a.s.) ümmîliği meselesinden de bahsetmek yerinde olacaktır.

Ümmî kelimesi lügat itibarıyla "ümm" kelimesinin sonuna "nisbet yâ'sı" eklenerek elde edilmiştir. Mana itibarıyla "anaya mensup" veya "okuma yazma bilmeyen" anlamına gelmektedir.⁵⁹ Kur'an'ı Kerimde de ümmî kelimesi okuma-yazma bilmeyen anlamında kullanılmış ve Hız. Peygamber'in (s.a.s.) ümmî olduğu açıkça zikredilmiştir. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "*Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de sağ elinle bunu yazardın. Öyle olsaydı bâtila uyanlar kuşkuya düşerlerdi.*"⁶⁰ Başka bir ayette ise bu husus şöyle dile getirilmektedir: "...Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Rasûlüne – ki o Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."⁶¹ Bu ayetler Allah Rasûlü'nün ümmî olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Cebrail Hız. Peygamber'e (s.a.s.) ilk vahyi

⁵⁶ el-Kıyame 75/17.

⁵⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011) 74.

⁵⁸ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 128.

⁵⁹ İbrahim Mustafa v. dğr., "el-Ümmî", *el-Mu'cemü'l-vasît* (Diyarbakır: Mektebetü Diyâr-ı Bekr, ts.), 1: 54.

⁶⁰ el-Ankebût 29/48.

⁶¹ el-A'râf 7/158.

getirdiğinde üç defa üst üste oku diye emretmiş, Allah Rasûlü ise her defasında okuma bilmediğini söylemiştir.⁶²

Taif heyeti Medine'ye geldiğinde bazı taleplerinin yerine getirilmesi durumunda İslam'ı kabul edeceklerini belirtmişlerdi. Hz. Peygamber de (s.a.s.) bu taleplerini yazıp getirmelerini istemişti. Bunun üzerine heyet faizin serbest olmasını da içeren bir metin hazırlamıştı. Bu metin Allah Rasûlü'nün huzurunda okunurken faizin serbest olmasının istendiği cümleye gelince Hz. Peygamber (s.a.s.) “elimi bu metnin üzerine koyun” demiş, elini koyduklarında da o cümleyi bizatihi silmiştir.⁶³ Başkası aracılığıyla cümlenin üzerine elini koyması okuma-yazma bilmediğini gösteren bir durumdur.

Eğer risaletten önce okuma yazma biliyor olsaydı ve kitap okuyup bir şeyler yazsaydı, peygamberlik görevi verildikten sonra ona karşı çıkanlar tebliğ diye sunduğu şeyleri kutsal kitaplardan ve geçmişte yaşamış olan toplumların tarihlerinden okuyarak elde ettiğini söyleyebilirlerdi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Allah'ın Rasûlü her ne kadar okuma-yazma bilmesede kendi adını ve babasının adını yazmayı biliyordu. Hudeybiye antlaşması yapılırken maddeleri yazan Hz. Ali “Bu Allah'ın Rasûlü Muhammed'in Kureyş ile yaptığı antlaşmadır” şeklinde yazmıştı. Kureyş heyetinin itirazı üzerine Hz. Peygamber “Rasûlullah” ifadesini silmesini istedi. Hz. Ali teeddüben bunu yapmayınca Allah'ın elçisi “Rasûlullah” ifadesini silip onun yerine “Abdullah'ın oğlu Muhammed” ifadesini yazmıştı.⁶⁴ Ancak sadece isim yazabilmek okuma-yazma biliyor denmesi için yeterli değildir. Peygamberlik görevi verildikten sonra okuma-yazmayla ilgili birçok işle alakası olduğundan o kadarını öğrenmiş olması doğaldır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ümmî olduğu için inen ayetleri sahabeden bazılarına yazdırıyordu. Bu yazdırma işi Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Allah tarafından mı emredildi yoksa kendi içtihadı mıydı? Bu konuda bir bilgiye sahip değiliz. Ne zaman yazılmaya başlandığı hususunda da net bir tarih belirtmek mümkün değildir. Lakin Hz. Ömer'in Müslüman oluş hadisesi bu konuda bize bir fikir vermektedir. Hz. Ömer kız kardeşi

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 268.

⁶³ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 130.

⁶⁴ Buhârî, “el-Megâzî”, 43; Müslim, “el-cihâd”, 90, 92, 93.

Fâtımâ'nın evine geldiğinde Kur'an okunduğunu işitmiş, okudukları şeyin kendisine getirilmesini istediğinde Tâhâ sûresinin yazılı olduğu sayfayı ona vermişlerdir.⁶⁵ Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ise hicretten önce sekizinci yıla ve Allah Rasûlü'nün peygamberlik görevine başlamasının beşinci yılına denk gelir.⁶⁶ Bu bilgi bize Kur'an'ın ne zaman yazılmaya başlandığına dair kesin bilgi vermese de yazım işleminin bu tarihten önce yapıyor olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın yazımı hususunda Berâ b. Âzib yoluyla gelen rivayet de şu şekildedir: *لايستوي القاعدون* ayeti⁶⁷ nazil olduğu zaman Rasûlullah (s.a.s.): "Bana falanı çağırın" dedi. Çağırılan şahıs (Zeyd b. Sabit) kalem, mürekkep ve üzerine yazı yazacağı malzeme ile geldiğinde ona: "*لايستوي القاعدون* ayetini yaz" dedi.⁶⁸ Abdullah b. Ömer de bu konuda şöyle söylemektedir: "Biz üzerimizde Kur'an metni varken düşman beldesine gitmekten menedilmiştik. Bunun sebebi o metinlerin düşman eline geçme korkusuydu".⁶⁹ Velhasıl birçok hadis kaynaklarında geçen rivayetlere göre Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir sûre veya bir ayet nazil olduğu zaman vahiy katiplerinden birini çağırıyor, bu ayetleri falan sûreye (yazıp) koy diyordu.⁷⁰ Katip yazma işini bitirince de Rasûlullah ondan yazdığı ayet metinlerini yüksek sesle okumasını istiyor, eğer bir hata, eksiklik veya fazlalık varsa düzelttiriyordu.⁷¹

Yazıya geçirilen ayetlerin nasıl muhafaza edildiği hususunda da temelde iki görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber (s.a.s.) nazil olan ayetlerin hangi sûrenin neresine yazılacağını vahiy katiplerine gösterir, katipler yazdıktan sonra eldeki metin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) evinde muhafaza edilirdi.⁷² Hz. Ebû Bekir'in dağınık halde bulunan Kur'an ayetlerini cem edeceği zaman Rasûlullah'ın evinde bulunan, ayetlerin yazılı olduğu çok sayıda malzemeyi iplerle balya haline getirdiğini

⁶⁵ İzzeddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 4: 140.

⁶⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti*. Trc. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak, 2003) 1: 108.

⁶⁷ en-Nisâ 4/95.

⁶⁸ Buhârî, "Tefsir" 4.

⁶⁹ İbn Mâce, "Cihâd" 45.

⁷⁰ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru't-türâs, ts.), 1: 241.

⁷¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 698.

⁷² Zurkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 202.

belirten rivayet⁷³ bunu desteklemektedir. Muhammed Hamidullah (ö. 2002) bu rivayeti değerlendirirken Hz. Ebû Bekir'in balya haline getirdiği yazılı malzemelerin tam bir Kur'ân nüshası olmadığını söyler. Eğer öyle olsaydı Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı cem etmek için komisyon kurmazdı der. Ona göre vahyin yazılı olduğu bu malzemeler Allah Rasûlüne aitti ve en fazla itimat edilecek nüshaydı. Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine has bir nüsha edinmek isteyip bunu birisine yazdırdı ve tamamlanmadan vefat etti. Bunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) aklına çok sonradan gelmiş olması muhtemeldir. Çünkü daha önce aklına gelmiş olsaydı bu hususi nüshası da bitmiş olurdu.⁷⁴ Bir diğer görüşe göre ise vahiy katipleri tarafından yazılan ayet metinleri Rasûlullah tarafından saklanmayıp onları yazan katiplerce muhafaza edilmiş, bunlardan nüsha çıkarmak isteyen kimselere de müsaade edilmiştir.⁷⁵ Hz. Ebû Bekir'in, Zeyd b. Sâbit'i Kur'ân'ı cem etmekle görevlendirdiği zaman "Kur'ân'ı araştırarak topla"⁷⁶ demesi ikinci görüşü desteklemektedir. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in (s.a.s.) evinde bulunan yazılı malzemeler Hamidullah'ın da dediği gibi Kur'an'ın tamamını teşkil etmiyordu. Eğer öyle olsaydı Hz. Ebû Bekir bütün malzemeleri oradan alır kendisi veya görevlendirdiği birisi derleme işini yapardı. Ayrıca bütün Kur'an metni Rasûlullah'ın evinde bulunsaydı belki de cem etmeye hiç ihtiyaç duyulmayacaktı.

Daha önce de geçtiği üzere yüce Nebî ümmî idi. Bu sebeple peygamberlik görevi verilmesinden itibaren vahyi yazmakla okuma-yazma bilen sahabeleri görevlendiriyordu. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Mekke döneminde ilk vahiy katipliği yapan kimse Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (ö. 36/656) idi.⁷⁷ Medine de ki ilk vahiy katibi ise Ubeyy b. Ka'b (ö. 33/654) idi. Ubeyy bulunmadığı zaman Hz. Peygamber (s.a.s.) Zeyd b. Sâbit'i (ö. 45/665) çağırır ve ona yazdırırdı.⁷⁸ Diğer vahiy katiplerini de şu şekilde zikredebiliriz: Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Muâviye (ö. 60/680), Ebân b. Saîd (ö. 13/634),

⁷³ Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Riyad: Vakıflar ve İslam İşleri Bakanlığı, ts.), 1: 168; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 47.

⁷⁴ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 145.

⁷⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 700-701.

⁷⁶ Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân" 3.

⁷⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 538.

⁷⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 538.

Ubeyy b. Ka‘b, Zeyd b. Sâbit, Sâbit b. Kays (ö. 12/633),⁷⁹ Abdullah b. Sa‘d, Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Hâlid b. Saîd (ö. 14/635), Hanzala b. er-Rebî (ö. 45/665), Muaykîb b. Ebî Fâtîma (ö. 40/660), Abdullah b. Erkâm, Şurahbil b. Hasene (ö. 18/639), Abdullah b. Revâhâ (ö. 8/629).⁸⁰ Bu zatlar Allah’ın vahyini yazıya dökmekle büyük bir şeref elde etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) bir ayet veya sûre nazil olduğunda onun tebliğini bütün insanlara yaparken, vahyin yazıya geçirilmesi görevini ise sadece belli kimselere vermiştir.

Kur’an’ın nazil olduğu dönemde kağıt henüz mevcut değildi. Bundan dolayı Müslümanlar gerek Mekke döneminde gerekse de Medine döneminde kendi imkanlarıncı bulabildikleri malzemelere vahyi kaydediyorlardı. Bu malzemeler: tahta levhalar, tabaklanmış deri ve parşömen parçaları, ince beyaz taşlar, develerin kürek kemikleri, hurma ağacı yapraklarının orta damarları, bez parçaları, kırık seramik kap parçaları ve daha başka maddelerdi.⁸¹ Bunlardan deri ve bez parçaları yazı yazmaya en elverişli olmakla birlikte temin edilmesi zordu. Durum böyle olunca kemiğe, taş, hurma dallarına ve tahtaya yazılırdı. Ayrıca Medine de yazı malzemeleri Mekke’ye oranla daha fazla ve daha kolay temin edilebiliyordu.⁸²

Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde Kur’an Mushaf haline getirilmemişti. Çünkü Kur’an’ı okuyan, ezberleyen çoktu ve vahiy devam ederken bazı hükümlerin ve ayetlerin neshedilme ihtimali vardı.⁸³ Mushaf haline getirilmesi durumunda ise her an değişime tabi olması söz konusu olacaktı. Bu nedenle Mushaf haline getirilmesi Rasûlullah’ın vefatıyla nüzulün son bulmasına kadar ertelenmiştir.⁸⁴ Ayrıca ne Kur’an’ın cem edilmesine sebep olan Hz. Ebû Bekir dönemindeki olaylar ne de istinsâhına sebep olan Hz. Osman dönemindeki olaylar vuku bulmuş değildi. Ezber amacı tam olarak yerine getiriyor, yazı için malzeme bulmak da kolay olmuyordu.⁸⁵ Kur’an tek seferde değil yirmi küsur yıllık bir süreç içerisinde bazı olay ve sebepler neticesinde nazil oluyor, ayet ve sûrelerin tertibinde iniş sırası dikkate alınmıyor, tertip

⁷⁹ Zurkânî, *Menâhîlu’l-irfân*, 1: 202.

⁸⁰ Demirci, *Kur’an Tarihi*, 137.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 168; Muhammed Hamidullah, *Kur’an’ı Kerim Tarihi*, Trc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 27.

⁸² Demirci, *Kur’an Tarihi*, 139.

⁸³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1:235; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 164.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 262.

⁸⁵ Zurkânî, *Menâhîlu’l-irfân*, 1: 204.

işi çeşitli değerlendirmelere göre yapıliyordu. Durum böyle olunca da her nesih gerçekleştiğinde veya yeni bir sebep meydana geldiğinde sayfalar da değişmek zorunda kalacaktı.⁸⁶ İşte bu sebepler neticesinde Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde vahiy iki kapak arasında bir araya getirilmedi.

3. RESMU'L-MUSHAF

3.1. Resmu'l-Mushaf Tabiri

“Resm” kelimesi aslen “eser” anlamındadır. Eserden maksat ise lafzın yazılmasıdır. Yani kelimeyi başlangıcı ve bitişi itibariyle hece harfleriyle tasvir etmektir.⁸⁷ Kur'an sahifelerinin kitaplaşmış haline de “Mushaf” denmektedir. İbn Manzûr Mushaf'ı tarif ederken “yazılı sayfaları iki kapak arasında toplayan şey” diye tarif etmiştir.⁸⁸ Mushaf'tan maksat sahabenin üzerinde icmâ etmiş olduğu Hz. Osman Mushaflarıdır.⁸⁹ Bilindiği üzere Kur'an'ı Kerim sayfaları ilk defa Hz. Ebû Bekir döneminde Mushaf haline getirilmiştir. Kur'an ayetlerinin bir araya getirildiği bu kitap için sahabe devrinden itibaren “Mushaf” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Mushaf kelimesinin Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı kitap haline getirme faaliyeti sonrasında ortaya çıktığı yönündeki bilgiler yaygındır.⁹⁰ Halife Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı cem etme işi tamamlanınca buna bir isim verme yoluna gidilmiş, bazıları “sifr” adı verilmesini önermişse de Yahudilerin kullandığı bir kelime olduğu için kabul görmemiş bunun yerine Habeşistan da kullanıldığı belirtilen “Mushaf” kelimesi Kur'an'a isim olarak verilmiştir.⁹¹ Ancak “Mushaf” kelimesi daha çok Hz. Osman döneminde istinsâh edilen nüshalar için kullanılırken, Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen Kur'an için “suhuf” tabiri kullanılmıştır.⁹² Resmu'l-Mushaf'ın tanımı ise şu şekildedir: “Kur'an'ın ihtiva ettiği harf ve kelimelerin, Hz. Osman tarafından İslam

⁸⁶ Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1: 204.

⁸⁷ Abdulfettah İsmail Şelebî, *Resmü'l-mushafî'l-Osmânî* (Cidde: Dâru'ş-şurûk, 1983), 9.

⁸⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “shf”, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Neşru edebi'l-havze (Kum: y.y., 1405/1982), 9: 186.

⁸⁹ Şelebî, *Resmü'l-mushafî'l-Osmânî*, 9.

⁹⁰ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 242.

⁹¹ Maşalı, “Mushaf”, 31: 242.

⁹² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni' fi ma'rifeti resm'i mesâhifi'l-emsâr me'a kitâbi'n-nakt*, thk. Cemâl es-Seyyid Rufâî, 1. Baskı (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2007/1428), 19-29; Maşalı, “Mushaf”, 31: 242.

beldelerine gönderilen Mushafların imlâsına uygun olarak yazılmasıdır.”⁹³ Bu tabirle kastedilen, Hz. Osman’ın yazılmasını ve şehirlere gönderilmesini emrettiği, sahabenin de üzerinde icma ettiği beş Mushaf’ın yazısıdır.⁹⁴ Kur’an’ın kelime ve harflerinin yazımında Hz. Osman’ın razı olduğu yazı tarzıdır.⁹⁵

Konu Resmu’l-Mushaf olunca iki tabir üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bunlardan biri “er-resmu’l-ıstılâhî” diğeri de “er-resmu’l-kıyâsî” tabirleridir. er-Resmu’l-ıstılâhî kavramı; Mushafların imlâsı üzerinde ümmetin icma etmesini, Hz. Osman Mushafının metnindeki kelime ve harflerin yazımını ifade eder ve böylece “resmu’l-Mushaf” terimine karşılık gelir. er-Resmu’l-kıyâsî ise Arapça metinlerin belirli kural ve kaideler içerisinde zamanla gelişen yazı tarzına uygun olarak yazılmasıdır.⁹⁶ Başka bir deyişle hattın lafza uygun olduğu yazıya er-resmu’l-kıyâsî denmekte, hazf, ziyâde, bedel, fasl ve vasl gibi bir takım özelliklerle hattın lafza uymadığı yazıya da er-resmu’l-ıstılâhî denmektedir.⁹⁷

Bu tanımlardan hareketle resmu’l-Mushaf hakkında şu sonuca varılabilir: Hz. Osman’ın komisyona istinsâh ettirdiği, kendisinin onayladığı ve sahabenin üzerinde icmâ ettiği Mushaflara resmu’l-Mushaf denir. Hatta bu Mushafların hattıyla birebir aynı olarak yazılan nüshalara da resmu’l-Mushaf denilmesinin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Buradan hareketle resmu’l-Mushaf tabiri istinsâh edilen Mushaflar’dan sadece Medine de bırakılanı değil hem diğer beldelere gönderilen Mushafları hem de kitabet bakımından bu Mushaflarla aynı olan nüshaları kapsamış olmaktadır.

Arapça da “resm” kelimesinden başka yazı yazmada en çok kullanılan kelimelerden biri de “k-t-b (كتب)” fiili ve onun türevleridir. Yazı yazmak anlamına gelen bu fiilin değişik türevleri Kur’an’da çokça geçmektedir. Lakin Arap dilinde kitabet, Mushafların yazımını ihtiva etmekle birlikte her türlü yazı faaliyeti için kullanılan üst anlamlı bir kelimedir. Bu özelliğinden dolayı sonraki dönem Mushaf

⁹³ Mesut Okumuş, “Kur’an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (Ocak 2010): 7.

⁹⁴ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Çelik yayınevi, 2018), 119.

⁹⁵ Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1: 300.

⁹⁶ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Resmu’l-mushaf dirâse luğaviyye târihiyye* (Bağdat: Menşûrâtü’l-Lecneti’l-Vataniyye, 1982), 155-157; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, 18.

⁹⁷ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ’ (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, ts.), 2:128; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 119.

yazımlarında kitabet kelimesi pek kullanılmayıp bunun yerine resmu'l-Mushaf terkihi kullanılmıştır.⁹⁸

Yazı yazmak anlamına gelen ve Kur'an'da bu anlamda kullanılan diğer bir kelime ise "hatt" kelimesidir. "*Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun*"⁹⁹ ayetinde ki yazı yazma anlamına gelen "تَحْتَطُّ" fiilinin kökü olan "hatt" kelimesi zamanla güzel yazıyı ifade etmek için kullanılmış, güzel yazı sanatı için "hüsn-i hat" terkihi tercih edilmiştir. Gelişen süreçte "hüsn-i hat" tabiri Mushaf imlâsını da içine alacak şekilde her türlü güzel yazı sanatı için kullanılır olmuştur.¹⁰⁰

Mushafın metin yapısını belirtmede kullanılan ve Kur'an'da hiçbir türevine rastlayamadığımız bir diğer önemli kavram ise "hicâ" kelimesidir. Ebû Amr ed-Dânî, Ğâzî b. Kays'ın (ö. 199/814) Mushaf yazısıyla ilgili Medine ehlerinden naklettiği rivayetlerin yer aldığı kitabının adının "*Hicâu's-Sünne*" olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹ Keza Muhammed b. İsâ el-İsbehânî'nin (ö. 253/868) Mushaf imlâsına dair eserinin isminin "*Hicâu'l-Mesâhif*" olduğunu kaydetmiştir.¹⁰² İbnü'n-Nedîm de Mushaf imlâsıyla ilgili yazılan eserler için "el-Kütübü'l-müellefe fi hicâi'l-mesâhif" adıyla bir başlık açmıştır.¹⁰³ Ancak Dânî'nin Mushaf imlâsına dair yazmış olduğu eserine "*el-Mukni' fi resmi mesâhifi'l-emsâr*" adını vermesiyle resm kavramı yaygın olarak kullanılır olmuş, hicâ kelimesinin kullanımı ise dar bir çerçevede varlığını devam ettirmiştir.¹⁰⁴ Nitekim Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh el-Endelûsî'nin (ö. 496/1102) kaleme aldığı iki eserine "*et-Tebyîn li hicâi mushafi emîri'l-mu'minîn*" ve "*Muhtasaru't-tebyîn fi hicâi't-tenzîl*" adını vermesi bu kavramın Dânî'den sonra da kullanıldığını göstermektedir.

"Resm" kelimesi Dânî ile yaygınlık kazanmış olmakla birlikte Dânî'den önce de kullanıldığını görmekteyiz. Erken dönem müfessirlerinden el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Ubeyde (ö. 210/825) gibi alimlerin tefsirlerini incelediğimizde resmu'l-mushaf

⁹⁸ Okumuş, "Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci", 10.

⁹⁹ el-Ankebût 29/48.

¹⁰⁰ Okumuş, "Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci", 10-11.

¹⁰¹ Dânî, *el-Mukni'*, 43.

¹⁰² Dânî, *el-Mukni'*, 45.

¹⁰³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 55.

¹⁰⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 18.

tabirini bulamasak da İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) "*Câmiu'l-Beyan*" adlı tefsirinde yazım manasında resm kelimesini çokça kullandığını görmekteyiz. Taberî tefsirinin değişik yerlerinde de "resmu'l-mushaf" ve "resmu'l-mesâhif" terkiplerini kullanmıştır.¹⁰⁵

Kıraat alimleri tarafından ortaya konulan sahih kıraatin şartlarından biri de, yazılan nüshanın Hz. Osman tarafından istinsâh ettirilen Mushafların hattı ile uyumlu olmasıdır. Mekke döneminden itibaren nazil olan Kur'an ayetlerini yazdıran Hz. Peygamber (s.a.s.) bu uygulama ile vahyin korunmasını sağlamıştır.¹⁰⁶ Yazıda esas olan söylenen ile yazılanın tamamen birbirine uygun olması, değişiklikten uzak olup noksan ve fazlalık barındırmamasıdır. Ancak Hz. Osman döneminde istinsâh ettirilen Mushaflarda bu kurala dikkat edilmemiş, bu Mushaflarda yazılışıyla telaffuzu birbiriyle uyuşmayan çok sayıda harfe yer verilmiştir.¹⁰⁷

3.2. Resmu'l-Mushaf'a İttiba

İslam geleneğinde resmu'l-mushaf meselesine son derece önem verilmiş, Mushafların yazımında Hz. Osman tarafından istinsâh ettirilen Kur'an nüshalarının imlâsına bağlılığın üzerinde durulmuş, bu imlâyâya muhalefetin hükmüyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mezkûr nüshaların imlâsına bağlılığın zorunlu olduğunu söyleyen alimler olduğu gibi zorunlu olmadığını ileri süren alimler de olmuş, bunun yanında iki görüş arasında ihtiyatlı yolu tercih edenler de bulunmuştur.

Çoğunluğa göre resmu'l-Mushaf tevkîfidir ve buna muhalefet etmek de caiz değildir.¹⁰⁸ Kur'an'da geçen bazı kelimelerin harf ziyâdesi ve noksanıyla telaffuza aykırı bir şekilde yazılmış olması; bazı alimleri bunun sebebinin anlamaktan aciz bıraktığı, bunun neticesinde de resmu'l-Mushaf'ın ve kelimelerin suretlerinin tevkîfi olduğu görüşüne götürdüğü¹⁰⁹ söylenmişse de bu görüşte olanlar gerekçelerini de ortaya koymuşlardır. Resmu'l-mushaf'ın tevkîfi olduğunu ve muhalefetin caiz olmadığını söyleyenler Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vahiy katiplerinin olmasını delil

¹⁰⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1984/1405), 1: 146, 217; 2: 51, 106, 328; 11: 63; 13: 217.

¹⁰⁶ Recep Koyuncu, *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*, 1. Baskı (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 44.

¹⁰⁷ Zurkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 300.

¹⁰⁸ Zurkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 310.

¹⁰⁹ Hamed, *Resmu'l-mushaf*, 202.

olarak ileri sürerler. Çünkü vahiy katipleri Kur'an'ı bu yazı biçimiyle yazıyorlar, Hz. Peygamber de (s.a.s.) onların yazdıklarını onaylıyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) devrinde Kur'an bu şekilde yazılmış ve herhangi bir değişikliğe uğramamıştı. Hz. Ebû Bekir dönemine gelindiğinde ise Kur'an cem edileceği zaman bu hat ile yazılmıştı. Hz. Osman da hilafeti yıllarında Hz. Ebû Bekir'in yolunu takip ederek aynı yazı siliyle Kur'an'ı istinsâh ettirmişti. Ahabın tamamı da bu iki halifenin yaptıklarını onaylamıştı. Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîn döneminde de bu hatta aykırı davranılmadığı gibi gelişen yazı tarzıyla değiştirmek de düşünülmemiş, Mushaflar çoğaltılacağı zaman Hz. Osman döneminde istinsâh edilen nüshaların hattına aynen uyulmuştu.¹¹⁰

İbn Fâris (ö. 595/1199), İbnü'l-Bennâ el-Merrâkuşî (ö. 721/1321), Abdülazîz ed-Debbâğ (ö. 1132/1270) ve Zürkânî (ö. 1367/1948) gibi âlimlerin Mushaf imlâsının tevkîfî olduğunu savunmaları, resm-i Osmânî'ye uymayı gerekli görenlerin dayanaklarından biri olmuştur.¹¹¹

İmam Mâlik (ö. 179/795), Beyhakî (ö. 458/1066) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 242/856) gibi âlimler resmü'l-Mushaf'a uymanın zorunlu olduğu kanaatindedirler. İmam Malik'e, insanların geliştirdiği yazı tarzıyla Mushaf yazmanın hükmü sorulduğunda Hz. Osman Mushaflarının imlâsına muhalefet etmeyi doğru bulmadığını, bu Mushafların imlâsına uymayı gerekli gördüğünü söylemiştir.¹¹² Alemüddin es-Sehâvî de (ö. 643/1245) İmam Malik'in bu görüşünün doğru olduğunu söyleyerek onu desteklemektedir.¹¹³ Beyhakî ise Mushaf yazımında ilk Mushafların imlâsına uyulması gerektiğini, onlara muhalefet edilmemesi ve herhangi bir değişikliğe gidilmemesi gerektiğini söyler. Gerekçe olarak da kâtip sahabelerin her bakımdan kendilerinden daha güvenilir ve doğru olduklarını, kendilerinden daha fazla ilme sahip olduklarını ileri sürer.¹¹⁴

¹¹⁰ Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 310; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 379.

¹¹¹ Akcan, *Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım*, 41.

¹¹² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasan, 2. Baskı (Şam: Dâru'l-fikr, 1997), 11.

¹¹³ Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 311.

¹¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Muhammed Saîd Zağlûl, 1. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000/1421), 2: 548.

Ahmed b. Hanbel bu konuda daha katı bir tutum sergileyerek “elif”, “vâv”, “yâ” yazımında ve diğer hususlarda Hz. Osman Mushaflarının hattına aykırı davranmayı haram olarak görmüştür.¹¹⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise وقالوا مال هذا الرسول¹¹⁶ ayetini¹¹⁶ tefsir ederken هذا مال ifadesinde yer alan “lâm” harfinin Mushaf’ta Arapça yazı kurallarının dışına çıkılarak هذا ye bitişik değil ayrı yazıldığını belirtir. Devamında Mushaf yazısının değiştirilemez bir gelenek olduğunu söyler.¹¹⁷ Yani Zemahşerî de Hz. Osman Mushaflarına uymayı gerekli gören alimlerdendir.¹¹⁸

Dilcilerden Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Zeccâc (ö. 311/923) resm-i Osmânî’nin hattına aykırı davranmayı caiz görmez iken Kâdî İyâd (ö. 544/1149) bu hatta muhalefeti haram olarak değerlendirip bunu bilerek yapanın kafir olacağını söyler.¹¹⁹ İbn Cerîr et-Taberî de resmu’l-Mushaf’a muhalefetin hiç kimse için caiz olmadığını söyler.¹²⁰

Kıraat ilminde önemli bir yeri olan ve bu alanda pek çok eser kaleme almış olan İbnü’l-Cezerî’nin görüşünü ayrıca zikretmek istiyoruz: İbnü’l-Cezerî Hz. Osman Mushaflarının hattında ashabın icma ettiğini söyledikten sonra, Arap yazısının bilinmesi gereken kuralları olduğunu, Mushafların hattının çoğu kere bu kurallara uyduğunu, bununla beraber kural dışı bazı hususları da barındırdığını belirtmiştir. Bu farklılıklardan bir kısmının sebeplerini bilse de diğerlerini bilmediğini söyleyen İbnü’l-Cezerî, netice olarak Hz. Osman Mushaflarının hattına uyulması ve onların dışına çıkılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹²¹

Resmu’l-Mushaf’a bağlılık noktasında katı tutum sergileyen bazı çağdaş araştırmacılar da çıkmıştır. Mesela; Muhammed Âdil Abdusselâm Mushaf yazımında resm-i Osmânî’ye uymayı farz derecesinde vacip olarak görmüş, onunla amel edenin sevap kazanacağını, aykırı davrananın ise günaha gireceğini hatta lanete uğrayacağını

¹¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 379.

¹¹⁶ *el-Furkân* 25/7.

¹¹⁷ Cârullah Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidü’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fi vücûhi’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid, 1. Baskı (Riyâd: yy., 1998/1418), 4:333.

¹¹⁸ Geniş bilgi için Mustafa Sağlam’ın “Mushaf İmlası Bağlamında Zemahşerî ve el-Keşşaf’ı” adlı makalesine bakılabilir.

¹¹⁹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, 285.

¹²⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1: 146; 13: 247.

¹²¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 2: 128.

söylemiştir. Gerekçe olarak da Allah'ın kitabına ilavede bulunan kimsenin hem Hz. Peygamber (s.a.s.) hem de Allah tarafından lanete uğrayan altı kişiden biri olduğunu ileri sürmüştür.¹²² Âdil Abdusselâm'ın bu tutumu Kâdî İyâd'ın görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Bir başka çağdaş araştırmacı Muhammed Tâhir el-Kürdî (ö. 1400/1980) ise Mushaflardaki imlâ meselesini bilinmesi imkan dahilinde olmayan bir hikmete dayalı sır olarak görmüş, Mushaf yazımında resm-i Osmânî'ye uymanın vacip olduğunu söylemiştir.¹²³

Son olarak Mısır el-Câmiu'l-Ezher fetva heyetinin bir soru üzerine 1936 yılında Mecelletü'l-Ezher'de yayınladığı fetvaya yer vermek istiyoruz. Bu fetvaya göre Mushaf yazımında orijinal imlâ esas alınmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nazil olan ayetler yazıya geçiriliyor, onun döneminde daima bu imlâ kullanılıyordu. Bunda değişiklik yapılmayıp Hz. Osman Mushafları da aynı imlâ ile yazılıp şehirlere gönderildi. Bu iş ashâbın onayından geçip herhangi bir itiraza da maruz kalmadı. Daha sonra hem tâbiûn döneminde hem de sonraki nesillerin ve imamların döneminde Mushaflar hep bu imlâ ile yazıldı. Onların içinden kimse de gelişen yazıyla Mushaf yazılabileceğine dair görüş ileri sürmedi.¹²⁴

Her ne kadar çoğunluğa göre Mushaf yazımında resm-i Osmânî'ye uyulması gerekse de bazılarına göre resm-i Osmânî'nin esas alınması zorunlu değildir. İbn Haldûn sahabelerin kendi elleriyle resmettikleri Mushafların sağlam bir usulle yazılmadığını, bunların yazı uzmanlarınca tespit edilen kaidelere aykırı hususlar barındırdığını ifade eder. Sahabenin Mushaf yazmada mahir oldukları, onların hatlarındaki yazı kurallarına aykırı olan yönlerin bir takım sebeplerden kaynaklandığı şeklindeki görüşü eleştirir. Mushaftaki yazım kurallarına aykırı olarak yazılan bazı kelimelerin tevil edilmesine karşı çıkarak, bu yorumların aslının olmadığını söyler. Bu tevillerin sebebinin, sahabeyi yazı kaidelerini iyi bilmemekten tenzih etme çabası olduğunu belirtir. Onların yazıda tam olduklarını söylemenin doğru olmayacağını kaydeder.¹²⁵ İbn Haldûn'un bu düşüncelerinden onun Mushaf yazısını tevkîfi olarak

¹²² Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015), 72.

¹²³ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 72.

¹²⁴ Tayyar Altıkulaç, *Hz. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerîf*, 1. Baskı (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007), 38.

¹²⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 122-123.

kabul etmediği ve ona uymayı gerekli görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Neml sûresi 21. ayette geçen لا اذبحنه kelimesinde fazladan bir “elif” yazılmasındaki maksadın boğazlamanın meydana gelmemiş olduğuna, Zâriyât sûresi 47. ayette ايد kelimesinin “yâ” ziyadesiyle بايد şeklinde yazılmasının Allah’ın kudretinin kemaline işaret ettiği şeklindeki yorumların asılsız olduğunu söyleyip, bunların sahabeyi yazıdaki noksanlıklarından tenzih etme düşüncesi olduğunu vurgular.¹²⁶

Resm-i Osmânî’nin tevkîfi olmadığını ve ona uymayı zorunlu görmediğini açıkça beyan eden Bâkîllânî, Kur’an’ı yazanların ve ezberleyenlerin belirli bir yazıyla sorumlu tutulmadıklarını söyler. Belirli bir yazı vacip kılınmış onun dışındakiler yasaklanmış değildir. Kur’an’da Mushafın belirli şekilde yazılacağı ve onun dışına çıkılamayacağı belirtilmediği gibi, sünnette de bunu gerektiren ve buna işaret eden bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda ümmetin icması olmadığı gibi buna delalet eden şer-i bir kıyasta yoktur. Hatta sünnette Kur’an’ın kolay olan yazıyla yazılabileceğinin cevazı vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur’an’ın yazılmasını emrediyor fakat katipleri belirli şekilde yazmaya zorlamıyordu. Bundan dolayı da Mushafın hatları farklılık arz ediyordu. Netice olarak Mushafın eski yazı şekliyle yazılması caiz olduğu gibi gelişen modern yazıyla veya bu ikisinin karışımıyla yazılması da caizdir.¹²⁷ Bâkîllânî’ye ait olan bu görüşte birinci görüşte olan çoğunluğun ileriye sürdüğü gerekçelerle eleştirilmiştir.¹²⁸

İzzüddîn b. Abdisselâm’a (ö. 660/1262) göre de Mushafın halkın bildiği usullere göre yazılması caiz, hatta gereklidir. Cahillerin hataya düşmemesi için Hz. Osman’ın istinsâh ettirdiği Mushafın hattıyla yazılması caiz değildir. Ancak resm-i Osmânî’nin de selef ulemasından bize kalan değerli bir eser gibi korunması gerekir. Ancak cahillerin durumunu gözetmek de ihmal edilmemelidir.¹²⁹

Yakın zamanda yaşamış olan alimlerden İsmail Hakkı İzmirli de ilk Mushafın tevkîfi olmadığını açıkladıktan sonra esas amacın yazı değil, Kur’an’ı ezberlemek olduğunu söylemiştir. Kur’an’ın istinsâhıyla görevli katiplere ihtilaf

¹²⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 123.

¹²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Isâm el-Güdât, 1. Baskı (Bejrût: Dâru İbn Hazm, 1422/2001), 2: 547-548.

¹²⁸ Zurkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 313.

¹²⁹ Zurkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1: 315-316.

çıkması durumunda Kureyş lehçesini esas almalarının emredilmesi sûre, ayet ve kelimelerle ilgili değil imlâ ile ilgilidir. Nitekim “tâbût” kelimesinin yazımında ihtilaf çıktığında Hz. Osman’ın emriyle açık “tâ” ile yazılmıştı. İzmirli’ye göre Mushaf yazılacağı zaman Hz. Osman Mushaflarının imlâsına uymak güzel olsa da vacip değildir. Bu Mushafların imlâsına göre yazılan Kur’anların okunması zor olduğu için günümüzde alışılan yazıyı kullanmak caizdir.¹³⁰

Resmu’l-Mushaf’a ittiba konusunda üçüncü bir yol tutanlarda vardır ki, onlar uymanın zorunlu olduğu görüşü ile zorunlu olmadığı görüşü arasında ihtiyatı benimsemişlerdir. Zerkeşî (ö. 794/1392), İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel’in yukarıda zikrettiğimiz görüşlerine yer verdikten sonra, bu yazı tarzının ümmetin ilk nesli için geçerli olduğunu, o dönemde ilmin canlı ve taze olduğunu, günümüzde ise karışıklıktan korkulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca İzzüddîn b. Abdisselâm’ın da bu gerekçeden dolayı ilk Mushafların hattıyla Kur’an yazmanın caiz olmadığı görüşünde olduğunu aktarmış, fakat ilmin yok olmaması için ilk mushafların hattıyla Kur’an yazmayı tamamen terketmeye de sıcak bakmamıştır. Cahillerin durumunu gözeterek eskilerin sapaşağlam yaptığı şeyin terkedilemeyeceğini belirtmiş, akabinde de Beyhakî’nin görüşünü zikretmiştir.¹³¹ Buradan anlaşılabilir ki Zerkeşî, İzzüddîn b. Abdisselâm’ın görüşüne katılmakla birlikte bunun mutlak olarak icra edilmesinin gerekmediğini söyleyerek ihtiyatlı davranmış ve orta bir yol tutmuştur.

Çağdaş alimlerden Abdülazîm ez-Zurkânî konuyla ilgili görüşleri aktardıktan sonra biraz önce açıkladığımız Zerkeşî’nin görüşüne yer vermiş ve bunun iki açıdan ihtiyatlı bir yaklaşım olduğunu zikretmiştir. Bunlardan biri her dönemde Kur’an’ı bilinen yazı ile yazıp insanları yanlış okumaktan ve karıştırmaktan uzak tutmaktır. Diğeri ise uzman kişilerin okuyabileceği ilk hattın muhafaza edilmesidir. Çünkü ilk hattı okuyabilen kimselerin karıştırmasından uzak bir durumdur. Zurkânî bunun ihtiyatlı bir yol olduğunu ve Kur’an’ın korunması hususunda da dini bir talep olduğunu ifade eder.¹³² Bir başka çağdaş müellif Subhi Salih de ihtiyatlı yolu tutanlardandır. O avam tabakanın orijinal hattı okuyamayacağını, bundan dolayı da onların döneminde

¹³⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur’an*, 3. Baskı (İstanbul: Böre Yayınevi, 1956), 18-19.

¹³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 379.

¹³² Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1: 316.

yaygın olan yazı ile Kur'an yazmanın güzel hatta gerekli olduğunu ifade eder. Bununla birlikte ümmetin “büyük bir dini simge” olduğunda birleştiği resm-i osmânî'nin de ilğa edilemeyeceğini söyler.¹³³

Görüldüğü üzere resmu'l-Mushaf'a ittiba noktasında üç türlü yaklaşım bulunmaktadır. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir ayet veya sûre nazil olduğunda vahiy katiplerinden birini çağırıp ona yazdırdığı, yazma işlemi bittiğinde de katibin yazdığını okumasını istediği, eksik ve yanlışlar varsa onu düzelttirdiğini daha önce söylemiştik. *وقالوا مال هذا الرسول* ayetinde ki “lâm” harfinin *هَذَا* ye bitişik yazılmaması telaffuz açısından bir hataya sebebiyet vermemektedir. Ancak yukarda değindiğimiz üzere Zemahşerî bunun yazım kuralına aykırı olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmî olduğu dikkate alınır, vahiy katibine düzelttirdiği yerlerin yanlış okunmasına sebebiyet veren yazım hataları olduğu, yazı kurallarına aykırı olmakla birlikte telaffuzu hatalı olmayan yerlerin bu düzeltmenin dışında kaldığı kanaatine götürmektedir. Durum böyle olunca ilk yazılan Mushaf'ların hattında tevkîfilik olduğu gibi bazı yerlerde Mushaf yazan ashabın içtihadının da olduğu düşüncesi akla gelmektedir.

3.3. Resmu'l-Mushaf'ın Yedi Harfle İlişkisi

Resmu'l-mushaf ile kastedilen, Hz. Osman'ın yazılmasını ve şehirlere gönderilmesini emrettiği, sahabenin de üzerinde icma ettiği Mushaf'ın yazısı olduğunu ilgili bölümde söylemiştik. Bu bölümde de yedi harfin ne olduğuna özetle değinip resmu'l-mushaf'la ilişkisini ele almaya çalışacağız.

Sözlük itibariyle harf; “bir şeyin ucu, kenarı, keskin ve sivri tarafı” anlamına geldiği gibi, farklı vecihlerle okunan kıraat anlamına da gelmektedir. Bu itibarla Kur'an'da bulunup farklı vecihlerle okunan her kelimeye, harf denir. Örneğin İbn Mes'ûd'un (ö. 32 /652) harfi, onun kıraati anlamına gelmektedir.¹³⁴

Yedi harfle ilgili görüşlere yer vermeden önce bu konuda rivayet edilen hadislerden birkaçını zikretmek yerinde olacaktır. Konuyla ilgili bir hadiste Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: “Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın Furkân sûresini

¹³³ Subhi Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 10. Baskı (Beyrût: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1977), 280.

¹³⁴ İbn Manzûr, “hrf”, 9: 41.

benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu işittim. Hâlbuki Rasûlullah bu sûreyi bana bizzat okutmuştu. (Kızdım ve kızgınlıkla) neredeyse üzerine atılacaktım. Ancak (namazını bitirip) okumayı kesinceye kadar ona müsaade ettim. Sonra onu yakasından tuttuğum gibi Rasûlullah'a götürdüm ve 'Bu adamın Kur'an'ı senin bana okuttuğundan farklı bir şekilde okuduğunu işittim diye şikâyette bulundum. Hz. Peygamber (s.a.s.) bana 'Onu bırak!' buyurdu. Sonra ona 'Oku bakalım!' dedi. Hişâm da okudu. Hz. Peygamber 'Bu şekilde nazil oldu!' dedi. Sonra bana 'Sen oku bakalım!' buyurdu. Ben de bildiğim gibi okudum. Bana da 'Bu şekilde nazil oldu!' dedi ve ekledi: Bu Kur'an yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz.¹³⁵

Übey b. Kâ'b dan gelen başka bir rivayette şu şekildedir: Hz. Peygamber (s.a.s.) Gıfaroğulları'nın küçük gölü yanındayken Cebrail kendisine geldi ve: "Allah sana Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Bunun üzerine o: "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurdu. Sonra (Cebrail) ikinci defa geldi ve: "Allah sana Kur'an'ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Rasûlullah yine: "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurdu. Sonra Cebrail üçüncü defa geldi ve: "Allah sana Kur'an'ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cebrail dördüncü kez geldi ve: "Allah sana Kur'an'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar" dedi.¹³⁶

Son olarak da İbn Abbas'tan gelen rivayete yer verelim. Bu rivayete göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Cebrail bana Kur'an'ı bir harf üzere okutmaktaydı. Bunun üzerine ona başvurduğum. Ondan artırımını her istediğimde o bana artırıyordu. Yedi harfe çıkıncaya kadar bu böyle devam etti."¹³⁷ Burada şunu ifade etmek gerekir ki, yedi harfle alakalı hadisler burada zikredilenlerden ibaret değildir. Konuyu detaylıca ele alıp müstakil bir eser ortaya koyan Abdurrahman Çetin

¹³⁵ Buhârî, "Fezâilü'l-Kurân", 5; Müslim, "Salâtu'l-Müsafirîn", 270.

¹³⁶ Müslim, "Salâtu'l-Müsafirîn", 274; Ebu Davud, "Salât", 357.

¹³⁷ Buhârî, "Fezâilü'l-Kurân", 5; Müslim, "Salâtu'l-Müsafirîn", 272.

çalışmasında 64 tane hadis zikretmiştir.¹³⁸ Hadislerin senedinde 27 tane sahâbînin isminin geçtiğini belirten Çetin, hadislerin çoğunun sened yönünden güvenilir olduğunu, sahih rivayetler göz önüne alındığında yedi harf hadisinin tevatür derecesine ulaştığı kanaatine varmıştır.¹³⁹ Sonuç olarak yedi harfle ilgili rivayetlerin çoğu sahih olup muteber hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu rivayetlerin çoğunda ortak olarak bulunan “Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyunuz” ifadesi tevatür seviyesine ulaşmıştır. Ancak yedi harfle ilgili hadisler incelendiğinde bunların salt olarak Kur’an’ın yedi harf üzere indirildiği hakikatini ifade etmenin yanı sıra, bu konudaki kolaylığa dikkatleri çekmekten ibaret olduğu da göz ardı edilmemelidir.¹⁴⁰

Yedi harfin resmu'l-mushaf'la ilişkisini daha iyi anlayabilmek için mahiyeti hakkında ki görüşlere de yer vermek güzel olacaktır. Suyûtî bu konuda ki görüşlerin sayısını kırka kadar çıkarmaktadır.¹⁴¹ Lakin biz burada sadece öne çıkan görüşlere yer vermekle yetineceğiz.

- a. Yedi harften maksat aynı manayı ifade eden farklı lafızların yedi vechidir. Başka bir ifadeyle aynı anlama gelen kelimeleri birbirinin yerine koyarak okumaktır. Mesela hepsi de “gel” anlamında olan *عجل*, *اسرع*, *تعالم*, *هلم*, *اقبل* gibi kelimeleri birbirinin yerine koyarak okumak böyledir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ve Taberî tarafından savunulan bu görüş¹⁴² Tahâvî (ö. 321/933), İbn Abdilber (ö. 463/1070) ve Bâkılânî gibi birçok alim tarafından da ileri sürülmüştür.¹⁴³
- b. Yedi harften kastedilen yedi Arap kabilesinin lehçesidir. Bunun manası her kelimenin yedi lehçe ile okunması değildir. Yedi lehçe Kur’an’da dağınık olarak bulunmaktadır. Kur’an’ın bir kısmı Kureyş, bir kısmı Havâzin, bir kısmı Hüzeyl, bir kısmı da Yemen ve başka lehçelerle indirilmiştir. Bu hususta bazı lehçelerin payı diğerlerine göre daha fazla olmuştur. Bu görüş

¹³⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur’an’ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 44-89.

¹³⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 90.

¹⁴⁰ Koyuncu, *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*, 39.

¹⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 131.

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 25.

¹⁴³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 134.

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'a aittir.¹⁴⁴ Ayrıca Sa'leb (ö. 291/904) ve Ezherî (ö. 370/981) gibi dilcilerle hadisçi Beyhaki (ö. 458/1066) ve İbn Atıyye de (ö.541/1147) yedi harfin yedi Arap kabilesinin lehçesi olduğunu savunmaktadırlar.¹⁴⁵ Ancak bu görüşü savunanlar yedi lehçenin tayini hususunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁴⁶

- c. Yedi harften maksat yedi vecihtir. Bu görüşte olan İbn Kuteybe (ö. 276/889) kıraatlerde ki ihtilaf vecihlerini iyice düşündüğünü ve yedi veche ulaştığını söyler. Bu yedi vechin neler olduğunu da “*Te’vîlu Muşkilu’l-Kur’ân*” adlı eserinde kaydeder.¹⁴⁷ İbn Kuteybe’nin yanı sıra Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö.255/869), Ebu’l-Fadl er-Râzî (ö. 290/902), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû Amr ed-Dânî de yedi harfin yedi vecih olduğu görüşündedirler.¹⁴⁸
- d. Başka bir telakkiye göre ise yedi harf ile bilinen yedi sayısı kastedilmeyip, bununla kolaylık, çokluk ve genişlik murat edilmiştir. Kâdî İyâd’ın (ö. 544/1149) benimsediği bu görüşe göre çift basamaklı sayılarda yetmiş’in, üç basamaklı sayılarda yedi yüz’ün çokluk ifade etmesi gibi tek basamaklı sayılarda da yedi çokluğu ifade etmektedir.¹⁴⁹ Yakın zaman alimlerinden Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1914) ve Mustafa Sâdık er-Râfî de (ö. 1937) bu görüşü benimsemektedir.¹⁵⁰ İsmail Hakkı İzmirli de yedi harf ile adet kastedilmediğini, kolaylık ve genişlik kastedildiğini söyler. Yedi ile ahadde, yetmiş ile aşeratta, yedi yüz ile de miatta çokluk kast olduğunu ifade eder.¹⁵¹

Burada kıraat ilminde otorite olan İbnü’l-Cezerî’nin görüşünü ayrıca zikretmek yerinde olacaktır. İbnü’l-Cezerî de üçüncü şıkta söylediğimiz üzere yedi harf ile yedi vechin kast olduğunu benimseyenlerdendir. O kıraatların sahih, şâz, zayıf ve

¹⁴⁴ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü’l-Kur’ân ve meâlimühû ve âdâbuhû*, thk. Ahmed b. Abdilvâhid el-Hayyâtî (Muhammedîye: Matbaatu fedâle, 1995/1415), 2: 168-169.

¹⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 135.

¹⁴⁶ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 62.

¹⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vîlu muşkilu’l-Kur’ân*, thk. İbrahim Şemseddîn, 2. Baskı (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2007/1428), 31.

¹⁴⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 141.

¹⁴⁹ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1: 145; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 131.

¹⁵⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 134.

¹⁵¹ İzmirli, *Tarih-i Kur’an*, 16-17.

münkerini incelediğini, ihtilafların yedi veche dayandığını ve ondan öte geçmediğini söyler. Bu konuda otuz yıldan fazla düşündüğünü belirten İbnü'l-Cezerî'nin tespit ettiği yedi vecih şöyledir; yazı ve mana değişmeden hareketlerde meydana gelen farklılıklar, yazı değişmeyip sadece manayı değiştiren hareke farklılıkları, yazı değişmeden manada değişiklik yapan harf ihtilafları, mana değişmeden lafızda değişiklik meydana getiren harf ihtilafları, yazı ve mananın her ikisinde değişiklik yapan harf ihtilafları, takdim ve tehir farklılıkları, son olarak da ziyadelik ve noksanlık konusundaki farklılıklardır.¹⁵² Bunlar toplamda yedi tane olmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken başka bir mesele de istinsâh edilen Mushafların yedi harfi kapsayıp kapsamadığı meselesidir. Bu hususta alimler ihtilaf etmişlerdir. Fukaha, kurra ve mütekellimden bir grup ulema Hz. Osman Mushaflarının yedi harfin tamamını ihtiva ettiği görüşündedirler. Bu görüşün temelinde Kur'an'ın indiği yedi harften herhangi birini terk etmenin ümmete caiz olmayacağı anlayışı yatmaktadır. Çünkü Hz. Osman Mushaflarının Hz. Ebû Bekir tarafından cem ettirilen sahifelerden istinsâh edilmesinde, bunların şehirlere gönderilip bu Mushafların dışında kalanların terkedilmesi hususunda icma vaki olmuştur.¹⁵³ Yani Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği Mushaf yedi harfin tamamını içermekteydi. Bu mushaftan istinsâh edilen nüshalarda aynı şekilde yedi harfi içermektedir.¹⁵⁴ Bu görüşte olanların başka bir dayanağı ise Mushaflarda görülen yazım farklılıklarıdır. Eğer istinsâh işlemi tek harf üzere yapılmış olsaydı Mushaflarda herhangi bir yazım farklılıkları da olmazdı. Dolayısıyla onlara göre bu imlâ farklılıkları yedi harfi belirtme amacına yöneliktir.¹⁵⁵

İkinci bir görüşe göre ise Hz. Osman Mushafları yedi harften sadece birini ihtiva etmektedir.¹⁵⁶ Bu görüşte olanlar Hz. Osman'ı istinsâha sevk eden sebebin yedi harften kaynaklanan farklılıklar olduğunu, istinsâhın yedi harf doğrultusunda yapıldığını düşünmenin yanlış olacağını, aksi takdirde istinsâh işleminin Hz. Ebû Bekir'in yaptırdığı cem işleminden bir farkının olmayacağı kanaatindedirler.¹⁵⁷ Zeyd

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 26.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 31 Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 141.

¹⁵⁴ Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1: 142.

¹⁵⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 345-346.

¹⁵⁶ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne an maâni'l-kirâât*, thk. Abdulfettâh İsmail Şelbî (Mısır: Dâru nehda, ts.), 33.

¹⁵⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 346.

b. Sâbit başkanlığında cem edilen Kur'an yedi harfi içermekteydi. Çünkü o dönemde yedi harf ruhsatı halen devam ediyordu. Ancak Hz. Osman döneminde Müslümanlar arasında kıraat itilafları ortaya çıkınca, kıraat ve kitabette birliği sağlamak ve Müslümanlar arasındaki ihtilafı sonlandırmak için yedi harf ruhsatı kaldırılmış, istinsâh işlemi bir harfe göre yapılmıştır. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Taberî, Tahâvî, İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Muhammed Hamidullah gibi alimlerin de bulunduğu büyük bir grup da bu görüşü benimsemiştir.¹⁵⁸ Taberî'ye göre yedi harften altısı nesh edilmediği gibi ümmet tarafından zayıf de edilmemiştir. Bilakis Allah yedi harfin tamamını korumakla ümmeti yükümlü tutmamış, onlardan herhangi birini seçmede serbest bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığında yedi harf yemin kefaretiyle benzemektedir. Nasıl ki yeminini bozan kimse köle azat etme, on fakiri doyurma veya on fakiri giydirme seçeneklerinden birini yaptığında keffareti yerine getirmiş oluyorsa, ümmette Kur'an'ı muhafaza edip seçmekte serbest olduğu yedi harften biriyle onu okuduğunda bu yükümlülüğü yerine getirmiş olur.¹⁵⁹

Üçüncü bir görüş ise Hz. Osman Mushaflarının sadece imlâlarıyla örtüşen harfleri ihtiva ettiği, diğerlerini içermediği şeklindedir. Diğer bir deyişle istinsâh edilen Mushaflar yedi harften sadece resimlerinin elverdiklerini içermektedirler.¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî selef ve halefe mensup cumhur ulema ile Müslümanların imamlarının bu görüşte olduğunu söyler. Doğru olan görüşün de bu olduğunu belirtir.¹⁶¹ Ebû Şâme el-Makdisî de (ö. 665/1267) en doğru olan görüşün bu olduğunu belirtip, Mushaf imlâsına uygun düşen lehçelerle okuma ruhsatının devam ettiğini söyler.¹⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib'in de bu görüşte olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü o Mushafların tek harf ile Kureyş lehçesi itibara alınarak yazıldığını söylemekle birlikte, Mushaf hattının noktasız ve harekesiz olması sebebiyle birden fazla harfi de ihtiva ettiğini belirtmiştir.¹⁶³

İstinsâh edilen Mushaflar incelendiği zaman aralarında bazı yazım farklılıklarının bulunduğu görülmektedir. Zira Kûfe kıraat imamlarından Ali b. Hamza

¹⁵⁸ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 215.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 25-26.

¹⁶⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 141-142.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, 1: 31.

¹⁶² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 347.

¹⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 33-34.

el-Kisâi (ö. 189/805) Kûfe, Medine ve Basra nüshaları arasında farklılıkların olduğunu söyleyip, buna dair tespit ettiği yirmi iki yeri tek tek zikreder.¹⁶⁴ Bütün nüshalar birbiriyle karşılaştırıldığında ise bu farklılıklar otuz yediyi bulmaktadır.¹⁶⁵ Ayrıca Hz. Osman, Rasûlullah'tan alındığı kesin olan fakat farklı yazılmayı gerektiren kelimeleri tek Mushafta iki defa yazdırmak yerine farklı Mushaflarda ayrı ayrı yazdırmıştır.¹⁶⁶ Bu bilgiler ışığında bakıldığında Mushafların yedi harften sadece imlâlarıyla örtüşenleri ihtiva ettiği görüşü daha makul görünmektedir.

¹⁶⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, thk: Muhibbüddîn Abdüssübhân Vâiz, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1: 253-259.

¹⁶⁵ Abdulhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 2. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 70.

¹⁶⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 113-118.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ AMR ED-DÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. İsmi, Künyesi, Nisbeleri ve Mezhebi

Çalışmamızın konusunu teşkil eden *el-Mukni' fi Ma'rifeti Resm'i Mesâhifi'l Emsâr* adlı eserin müellifi olan Dâni'nin adı Osmân, künyesi Ebû Amr olup¹⁶⁷ Mâlikî mezhebine mensuptur.¹⁶⁸ Yaşadığı dönemde ilkin “İbnü's-Sayrafî” nisbesiyle tanınan Ebû Amr, Hicrî 417 yılında Dâniye şehrine yerleşip vefatına kadar orada kalmasından dolayı “ed-Dâni” nisbesiyle şöhret kazanmıştır.¹⁶⁹

Dâni'nin ata nisbesi Osmân b. Saîd b. Osmân b. Saîd b. Ömer şeklindedir.¹⁷⁰ Kaynaklara baktığımızda onun isminden başka değişik sıfat ve nisbelerle anıldığını görmekteyiz. Bunları şu şekilde zikredebiliriz: el-İmâm, el-Hâfiz, el-Mücevid, el-Mukri, el-Hâzik, Âlimü'l-Endülüs, el-Emevî, el-Endülüsî, el-Kurtubî, İbnü's-Sayrafî, ed-Dâni, el-Allâme, Üstâzü'l-üstâzîn, Şeyhu meşâyihu'l-mukriîn, Şeyhu'l-İslâm, Sâhibü't-tasânîf.¹⁷¹ Bunlardan el-Kurtubî, el-Emevî ve el-Endülüsî nisbeleri doğduğu, yaşadığı yere ve mensup olduğu millete nispetle verildiği görülmektedir.

1.2. Doğumu ve Hayatı

Ebû Amr ed-Dâni 371/981 yılında Kurtuba da dünyaya gelmiştir.¹⁷² Doğumunun 372 olduğu da söylenmektedir.¹⁷³ Uzun süre Belensiye eyaletine bağlı

¹⁶⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2006), 1: 447.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 448.

¹⁶⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Şuayb Arnavûd - Beşşâr Ayyâd Ma'rûf, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988), 1: 406.

¹⁷⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb Arnavûd - Muhammed Naîm el-Araksûsî, 11. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996), 18: 77.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18: 77; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 447; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1376/1957), 3: 1120.

¹⁷² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü müsannifeyi'l-kütübi'l-Arabiyye*, 1. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993), 2: 360; Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Mart 1991): 15.

¹⁷³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 360; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslamî, 1993), 4: 1604.

Dâniye şehrinde ikamet etmesi, ed-Dânî nisbesiyle şöhret kazanmasına vesile olmuştur.¹⁷⁴

Dânî, kendisinin bildirdiğine göre 386 yılında 14-15 yaşlarındayken ilim tahsil etmeye başlamış,¹⁷⁵ Kurtuba ve etrafındaki alimlerden 10 yıldan fazla bir süre ders okumuştur.¹⁷⁶ Kurtuba, Beccâne, İstice, Sarakosta ve diğer sahil şehirleri onun pek çok alimden ilim elde ettiği yerlerdir.¹⁷⁷

Ebû Amr henüz 22 yaşındayken 393 senesi cemaziyelevvel ayında babası vefat etmiştir.¹⁷⁸ Babasının vefatından dört sene sonra 397 de doğuya ilim yolculuğuna çıkmış, ilk önce gittiği Kayrevan da dört ay kalmış bu süre zarfında bir grup alimden ilim elde etmiştir. Daha sonra Mısır'a geçip orada bir yıl kalmış, akabinde Mekke'ye gelerek Şamlı, Mısırlı, Bağdatlı ve diğer birçok alimden hadis, fıkıh, kıraat vb. ilimler okumuştur. Bu esnada hac vazifesini de yerine getirmiştir.¹⁷⁹ Dâni daha sonra Mısır'a dönmüş orada aylarca kaldıktan sonra Kayrevan'a geçerek bir o kadar süre de burada ikamet etmiştir.¹⁸⁰

Dâni Kayrevan'dan sonra 399 senesinde ilim yolculuğundan Endülüs'e dönmüş, dört yıl doğduğu şehir olan Kurtuba'da kaldıktan sonra Suğr'a geçerek yedi sene Sarakosta'da ikamet etmiştir.¹⁸¹ Onu doğup büyüdüğü Kurtuba'dan Sarakosta'ya getiren sebep, o yıllarda meydana gelen taht kavgaları ve Berberîlerin Kurtubalılara olan baskısıdır.¹⁸²

Osmân b. Saîd bundan sonra 409 yılında Dâni nisbesiyle anılmasına sebep olacak olan Dâniye şehrine gelmiş, aynı sene Meyûrka şehrine geçip orada sekiz sene

¹⁷⁴ Çetin, "ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri", 15.

¹⁷⁵ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl, *es-Sılâ*, thk. İbrahim el-Ebyârî, 1. Baskı (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-mısırî, 1410/1989), 2: 593; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18: 77.

¹⁷⁶ Mehmet Salih, *Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni'nin et-Teysîr Fi'l-Kırâati's-Seb'a Adlı Eserinin Kırâat İlmi Açısından Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2021), 7.

¹⁷⁷ Çetin, "ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri", 15.

¹⁷⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604.

¹⁷⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, thk. Ahmet Hân, 1. Baskı (Riyat: Kral Faysal İslami Eğitim ve Araştırma Merkezi, 1417/1997), 1: 617.

¹⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604.

¹⁸¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2: 360; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 447; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604-1605.

¹⁸² Çetin, "ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri", 15; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604-1605.

ikamet etmiştir. Daha sonra 417 de tekrar Dâniye şehrine gidip vefatına kadar orada yaşamıştır.¹⁸³

Dânî'nin ilmi yolculuklarına baktığımız zaman otuz yılı aştığını görmekteyiz. Bu durum onun ilme ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Nitekim 417 de Dâniye şehrine yerleştiğinde de vefatına kadar kıraat başta olmak üzere farklı alanlarda dersler okutmuş, muhtelif dallarda kitaplar yazmıştır.¹⁸⁴

Ebû Amr ed-Dânî, 73 yaşına geldiğinde 14 Şevval 444/1053 tarihinde Dâniye de vefat etmiştir. Aynı gün ikindi namazından sonra Dâniye kabristanına defnedilmiştir. Dönemin Dâniye emiri naaşının önünde yürümüş, büyük bir kalabalık onu son yolculuğuna uğurlamıştır.¹⁸⁵

1.3. İlmi ve Edebi Kişiliği

Ebû Amr ed-Dânî, ehl-i sünnet çizgisinde olan, faziletli, edîb ve duası makbul bir alimdir. Yazısı güzel olup, kuvvetli bir hafıza ve zekaya sahipti. İlim bakımından çok yönlü bir üstat idi. Öyle ki hakkında, hıfz ve tahkik bakımından ne kendi devrinde ne de kendisinden sonra ona benzer bir kimsenin gelmediği söylenmiştir.¹⁸⁶

Dânî, kıraat ilminde zirve bir alimdir. Kurrâ onun kıraatler, resm, tecvîd, vakf, ibtida ve diğer hususlardaki nakillerine itimat eder, eserlerine tabi olurlardı.¹⁸⁷ Kaynaklar onun ilimdeki kudretinden ve dindarlığından övgüyle bahseder. İtikatta Eş'arî, amelde Malikî olan Dâni kendi mezhebinde “fakîh” ünvanına sahip olup, taklitten uzak bilinçli bir intisabiyete sahipti.¹⁸⁸

Dânî'nin yaşadığı Endülüs'te yaygın mezhep Malikî olmakla birlikte çok az sayıda da olsa Şâfiî ve Zâhirî mezhebine mensup alimler de vardı. Zâhirîliğin en önemli savunucusu İbn Hazm (ö. 456/1064) idi.¹⁸⁹ Kaynaklar Dâni'nin İbn Hazm gibi

¹⁸³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2: 360; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1605; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 1: 379.

¹⁸⁴ Salih, “ed-Dânî'nin *et-Teyisîr fi'l-Kırâati's-Seb'a* Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Tahlili”, 8.

¹⁸⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 409; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1: 382.

¹⁸⁶ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3: 1121.

¹⁸⁷ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3: 1121.

¹⁸⁸ Abdurrahman Çetin, “Dâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 459. Çetin, “ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri”, 16.

¹⁸⁹ Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 221.

ilmi geniş birisiyle çok defa münakaşalarda bulunduğunu ve aralarında sürtüşmeler meydana geldiğini söyler.¹⁹⁰ Bu durum onun kıraat dışı alanlarda da yetkin birisi olduğunu göstermektedir.

Ebû Amr'ın ilim tahsil etme metoduna baktığımız zaman onun yazmayı ve yazdıklarını ezberlemeyi düstur edindiği görülmektedir. Çünkü o “*Gördüğüm her şeyi yazdım, yazdığım her şeyi ezberledim ve ezberlediğim şeylerin hiçbirini unutmadım*” demiştir.¹⁹¹ Demek ki o ilmi tespit ederken yazma ve ezberleme metodunu kullanıyor sonrasında da öğrendiklerini hep canlı tutmaya çalışıyordu. İlimi bu şekilde elde edip iyice özümstedikten sonra talebeler yetiştirip, kitaplar telif ediyordu. Kaynaklarda onun 120 eser telif ettiğinden bahsedilmektedir.¹⁹²

Dânî meselelere vakıf olmada gayet üst seviyedeydi. Eskilerin haberleri ve selefın sözleri hakkında bir mesele sorulsa o, kendi üstatlarından esas söyleyenine kadar ulaşan bir senetle her bir meseleyi bütün yönleriyle anlatırdı¹⁹³ Tabi ki bu durum onun zekâsının kuvvetini ve ilme olan iştiağını göstermektedir. İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183) Dâni'den bahsederken onun Kur'an ilimlerinde, rivayetlerinde, tefsirinde, manalarını, tarîklerini ve irabını bilmede üstat olmuş imamlardan biri olduğunu söyler. İlimde yetkin ve onu elde etmek için büyük çaba sarfeden, anlayış, zeka ve hız ehlinden biri olduğunu belirtir.¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî de, Dâni'nin kitaplarına bakan kimsenin onun büyüklüğünü göreceğini, bu alanda Allah'ın ona ihsan ettiği lütfun farkına varacağını ifade eder.¹⁹⁵

Ebû Amr ed-Dâni hem kendi dönemine kadar yazılmış olan eserlerde bulunan, hem de şifahen kendisine ulaşan bilgileri ilmi bir süzgeçten geçirip kitaplarında bir araya getirmiş, günümüze kadar ulaşmayan pek çok eserin ve şifahen nakledilen bilgilerin sağlam ve muteber kaynağı olmuştur. Eserlerinden çokça istifade edilmiş, bazı eserlerinin yazma nüshaları pek çok ülkede mevcudiyetini korumuştur.¹⁹⁶ Ayrıca

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi 'n-nübelâ'*, 18: 81; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü 'n-nihâye*, 1: 449.

¹⁹¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403/1983), 429; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3: 1121.

¹⁹² Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 429; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 1: 381.

¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü 'n-nihâye*, 1: 448.

¹⁹⁴ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 2: 593.

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü 'n-nihâye*, 1: 448.

¹⁹⁶ Çetin, “Dâni”, 8: 459-460.

onun Arap dili ve edebiyatını iyi bildiğini ve şiirler yazdığını kaynaklarda görmekteyiz.¹⁹⁷

1.4. Yaşadığı Dönem

Kıraat ilminin en önde gelen simalarından birisi olan Ebû Amr ed-Dânî'nin doğum ve vefat yıllarını dikkate aldığımızda hicrî IV. asrın sonlarıyla V. asrın ilk yarısında yaşadığını görmekteyiz. Endülüslü Dâni'nin yaşamış olduğu bu dönemde İslam dünyasında bölünme ve parçalanmalar çoğalmış, siyasi ve fikri ayrışmalar artmıştır. III. asrın sonlarına gelince Mağrib'de Abbâsî hilafetine karşı Fâtımî devleti kurulmuştur.¹⁹⁸

Endülüs'e bakıldığında ise miladi 756 yılında Abdurrahman b. Muaviye (I. Abdurrahman) tarafından Endülüs Emevî Devleti kurulmuş ve I. Abdurrahman (ö. 172/788) bu devletin ilk yöneticisi ve emiri olmuştur.¹⁹⁹ I. Abdurrahman ve halefleri sadece “emir” unvanını kullanmakla yetinmişlerdi. Ancak III. Abdurrahman (ö. 350/961) dönemine gelindiğinde durum değişmişti. III. Abdurrahman ülkesini içte ve dışta sağlam bir yapıya kavuşturmuş, konumunu güçlendirmişti. Din adamlarının ve halkın “halife” unvanını almasını istemesi, Fâtımîlerin halifelik iddiasıyla ortaya çıkıp bir takım şî faaliyetlerde bulunması ve bu durum karşısında Abbasî hilafetinin zayıf kalması gibi sebeplerden dolayı III. Abdurrahman kendisini halife ilan etmişti.²⁰⁰

III. Abdurrahman'ın “emîrü'l-mü'minîn” ve “nâsır li-dînillâh” unvanları olarak kendisini halife ilan etmesiyle birlikte artık İslam dünyasında Endülüs Emevîleri, Fâtımîler ve Abbasîlerde olmak üzere üç tane hilafet ortaya çıkmıştı.²⁰¹

III. Abdurrahman'dan sonra hilafete oğlu II. Hakem (ö. 366/976) geçmiştir. II. Hakem'den sonraki dönem Ebû Amr ed-Dânî'nin yaşadığı dönemdir. Bu dönemde hilafet görevini icra eden Endülüs Emevî Halifeleri; II. Hişam (ö. 403/1013), Muhammed el-Mehdî (ö. 400/1010), Süleyman el-Müstâin, IV. Abdurrahman el-Murtazâ (ö. 408/1018), V. Abdurrahman el-Müstazhir (ö. 414/1024), III. Muhammed

¹⁹⁷İbn Beşkivâl, *es-Sılâ*, 2: 593; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18: 81-82-83.

¹⁹⁸ Çetin, “ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, 13.

¹⁹⁹ Birsal Küçüksipahioğlu v.dğr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 52.

²⁰⁰ Küçüksipahioğlu v.dğr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs*, 90-91.

²⁰¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, 1. Baskı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 69-71.

el-Müstekfî ve III. Hişam el-Mu'ted'dir (ö. 428/1036). Artık III. Hişamla birlikte 1031 yılında 275 yıl süren Endülüs Emevî halifelerinin dönemi de sona ermiştir.²⁰²

II. Hakem döneminde hem içte hem de dışta siyasi istikrar devam etmiştir. Kendisi de alim olan II. Hakem döneminde en önemli gelişme ilim ve sanat alanında olmuştur. II. Hakem'den sonra ise tahta henüz çocuk yaşlarda olan II. Hişam geçmiştir. Halifenin küçük yaşta olmasından istifade eden Hâcib İbn Ebû Âmir ve oğulları Abdülmelik ve Abdurrahman yönetime hakim olmuşlardır.²⁰³

Hâcib İbn Ebû Âmir yönetimde olduğu dönemde otoritesini kuvvetlendirmek amacıyla Kur'an'ın bir nüshasını kendi eliyle yazmış ve II. Hakem'in kütüphanesinde ki dine aykırı gördüğü kitapları yakmıştır. Kendi döneminde kuzeydeki Hristiyan güçlere karşı başarılı seferler düzenleyen İbn Ebû Âmir, Cuma hutbelerinde halifeden sonra isminin anılması imtiyazını elde etmiştir. Onun dönemi zaferlerle sonuçlanan askeri faaliyetlerin yoğun olduğu bir dönemdir.²⁰⁴

İbn Ebû Âmir'in vefatından sonra yerine oğlu Abdülmelik geçti. O da babası gibi dirayetli bir yönetim sergiledi. Onun hâcipliği döneminde de askeri faaliyetler devam etti.²⁰⁵ Abdülmelik'ten sonra kardeşi Abdurrahman hâcib oldu. Abdurrahman bununla yetinmeyip halife tarafından kendisine başhâciplik makamı ihdas ettirmiş, daha da ileriye giderek kendisini halifenin veliahtı ilan etmişti. Onun bu aşırı ihtirasları yanında birde Berberî askerlerin taşınılık yaparak Kurtuba halkını rahatsız etmesi sonucunda büyük bir isyan patlak vermiş, Abdurrahman öldürülmüş, halife II. Hişam kayıplara karışmıştı.²⁰⁶

Endülüs 1008 senesinden itibaren gücün, zenginliğin ve kültürel faaliyetlerin üst seviyede olduğu bir durumdan kanlı bir iç savaşın olduğu çöküş sürecine girmişti. Ülkede istikrarı sağlayacak merkezi bir otorite kalmadı. Kargaşa her yere hakim oldu.

²⁰² Lütfi Şeyban, *Endülüs*, 1. Baskı (İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 2014), 35.

²⁰³ Şeyban, *Endülüs*, 38.

²⁰⁴ W. Montgomery Watt - Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, Trc. Cumhuriyet Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 88-89.

²⁰⁵ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 90.

²⁰⁶ Şeyban, *Endülüs*, 39.

Birbiri ardınca başa geçen liderler etkin olmaya çalışsa da başarılı olamıyor, kimisi bir iki ay kimisi de ancak iki üç sene yönetimde kalabiliyordu.²⁰⁷

II. Hişam'dan başka bu dönemde Emevîlerden dört halife daha görev yaptı. Ülkedeki kargaşa ve kaostan istifade eden Şii Hammûdîler bazı dönemler idareyi ele geçirdilerse de onlarda başarılı olamadılar. Halkın beklentilerine cevap veremediler. Bu kargaşalı dönemlerde hem Emevî hem de Hammûdî yöneticilerden katledilenler oldu. Bunun neticesinde Kurtuba halkının ileri gelenleri halifeliği ülkeye zarar verdiği gerekçesiyle ilga edip ülkenin şûrâ ile yönetilmesine karar verdiler. Sonuç olarak Endülüs Emevî devleti 1031 yılında büyük bir fitne ve kaos döneminden sonra yıkılmış oldu.²⁰⁸

Hilafetin 1031 senesinde ilga edilmesinden sonra yerel yönetimler bağımsızlıklarını ilan etmişler, bunun neticesinde Endülüs'ün değişik yerlerinde altmıştan fazla devletçik ve emirlik ortaya çıkmıştır. Mülûkû't-tavâif denilen bu dönem 1090 senesine kadar sürmüştür. Bu dönemde emirler varlıklarını kabul ettirmek için başşehirlerini saraylar, köşkler, han, hamam ve çarşılarla ihtişamlı hale getirdiler.²⁰⁹ Bu şehirlerin işlevsel olabilmesi için de katipler ve alimlere ihtiyaç duydular. Endülüs Emevîlerinin altın çağında yetişmiş olan ilim adamlarını ve ediplerini başşehirlerine çekme ve himaye etme noktasında birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Emirlerin bu çabaları neticesinde Endülüs onların döneminde ilim ve edebiyat bakımından en verimli seviyeye ulaşmıştır.²¹⁰

Dânî'nin yaşadığı Endülüs'te I. Hişam döneminden itibaren Mâlikîlik resmi mezhep haline gelmiş, bundan sonrasında artık bu mezhebe sıkı sıkıya bağlı pek çok fukaha yetişmiştir. İmam Malik'in el-Muvatta'nın anlaşılıp ezberlenmesi fıkıh tahsili için önemli görülmüş, bazı fukaha Muvatta'ı ezberlemek ve ona şerhler yazmakla yetinmiştir. Bununla birlikte mezhepte müçtehit ve fakihler yetiştiği gibi usul ve furû da önemli eserler telif etmiş alimler de yetişmiştir.²¹¹

²⁰⁷ Watt - Cachia, *Endülüs Tarihi*, 90.

²⁰⁸ Küçükspahioğlu v.dğr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs*, 114-118.

²⁰⁹ Özdemir, *Endülüs*, 108-109.

²¹⁰ Özdemir, *Endülüs*, 109-110.

²¹¹ Özdemir, "Endülüs", 11: 221.

İmam Malik b. Enes'in Muvattâ'ı Endülüs'e girmesinden itibaren fihri çalışmalarına temel teşkil ettiği gibi hadis faaliyetlerinde de temel eser olmuştur. Nitekim Endülüste yetişen hadis alimleri Muvattâ'ya şerhler yazmışlar, ravileri hakkında rical kitapları, bu eserdeki hadislerde nadiren geçen kelimeler için *garîbü'l-hadis* kitapları telif etmişlerdir.²¹² Ancak zaman geçtikçe Mekke, Medine, Kûfe, Şam ve Bağdat gibi merkezlere yapılan ilmi seyahatler neticesinde Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Muhammed b. Veddâh (ö. 287/900) ve Muhammed b. Abdüsselam (ö. 286/899) gibi alimlerin gayretleriyle hadis ilmi Endülüs'te önemli bir konum elde etmiştir. Hicrî III. asırda Sünenler, IV. asrın ortalarından itibaren de Buhari ve Müslim Endülüs'te yer edinmiştir.²¹³

Hicrî III. asır Endülüs'te tefsir ilminin ayrı bir ilim dalı olarak ortaya çıktığı, tefsir alimlerinin yetiştiği ve tefsirlerin yazıldığı bir dönemdir. Dördüncü asra gelindiğinde ise Endülüs müfessirleri hem tefsir telif etmişler hem de daha önce yazılan tefsirlere muhtasar yazmışlar, *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve *Ulûmu'l-Kur'ân* alanlarında yeni eserler kaleme almışlardır. IV. asırda parlak bir dönem geçiren tefsir beşinci asırda zirveye ulaşmış, bu asırlarda onlarca müfessir yetişmiş, birçok eser telif edilmiştir.²¹⁴

Kıraat ilmi açısından baktığımızda Endülüs'e İmam Nâfi (ö. 169/785) kıraati ilk defa Ğâzî b. Kays (ö. 199/815) vasıtasıyla girmiştir. Ğâzî b. Kays kıraat ilmini İmam Nâfi'den arz ve sema yoluyla almıştır.²¹⁵ Endülüs'te kıraat sahasında ilk eser telif edenin de Ebû Amr ed-Dânî döneminde yaşamış olan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî (ö. 429/1037) olduğu ve eserinin adının da *er-Ravda fi'l-kirâati's-seb'a* olduğu kaydedilmektedir.²¹⁶ Tabi ki bu durum daha öncesinde Endülüste kıraat ilminin olmadığı anlamına gelmez. Kıraat ilminin ve diğer İslami

²¹² Küçükspahioğlu v.dđr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs*, 420.

²¹³ Özdemir, *Endülüs*, 253.

²¹⁴ Küçükspahioğlu v.dđr., *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs*, 410-411.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 3.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 34.

ilimlerin Endülüs'te filizlenmesi ilk dönemlerde yapılan fetihlerle birlikte sahabe ve tâbiîn vasıtasıyla sağlanmıştır.²¹⁷

Hicrî IV. asrın ikinci yarısından itibaren Endülüs'te kıraat ilmi parlak bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde et-Talemenki'den başka Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Ebu'l Kâsım eş-Şâtîbî (ö. 590/1194) gibi kıraatte otorite olan alimler yetişmiş, müellifimizin vefat ettiği Dâniye şehri adete kurrâ'nın kiblesi olmuştur.²¹⁸ Yine bu dönemde Dâniye emiri olan Mücâhid el-Âmirî (ö. 436/1044) emirlikten ziyade kurrâlık yönüyle meşhur olmuştur.²¹⁹

Görüleceği üzere Dâni hayatının 50 yılını Emevî halifeleri döneminde, 22 yılını ise Mülûkü't-tavâif döneminde geçirmiştir. Ömrünün çoğu siyasi istikrarın olmadığı bir ortamda geçmiş, fakat ilmi açıdan oldukça güzel bir döneme denk gelmiştir. Onun yetiştiği Hicrî IV. asır ilim ve medeniyet bakımından Endülüs'ün altın çağıdır. Fakat V. asırda Emevî devletinin yıkılıp Mülûkü't-tavâif denilen emirliklere bölünmesi ilim ve kültür hayatını da bundan olumsuz etkilenmiştir.²²⁰

1.5. Hocaları

Müellifimiz daha önce de zikredildiği üzere ilim tahsili için birçok şehir gezmiştir. Bu ilim yolculuklarında birçok hocadan ders almıştır. Bazı hocalarından sadece Kur'an ve kıraat eğitimi alırken kimi hocalarından da kıraatin yanında hadis, fıkıh, Arapça, tefsir ve feraiz dersleri okumuş, kimisinden de sadece hadis ve fıkıh okumuştur.²²¹ Biz bu bölümde tespit edebildiğimiz hocaları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.5.1. Ebu'l-Feth Fâris b. Ahmed b. Mûsâ b. İmrân el-Hımsî ed-Darîr

Fâris b. Ahmed 333/944 senesinde Hıms'ta dünyaya gelmiştir. Dâni'nin kıraat okuduğu büyük üstatlardandır.²²² Dâni hocası Ebu'l-Feth hakkında "zabt ve hıfzda

²¹⁷ Mustafa İbrahim Meşîni, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, 1. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986), 68; Yaşar Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019): 113.

²¹⁸ Meşîni, *Medresetü't-tefsîr*, 69-70.

²¹⁹ Özdemir, "Endülüs", 11: 221.

²²⁰ Çetin, "ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri", 14.

²²¹ Çetin, "Dâni", 8: 459.

²²² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 7.

onun gibi birisiyle karşılaşmadığını, faziletli, dindar, lehçesinin güzel olmasının yanı sıra rivayetinin geniş ve ilminin sağlam olduğunu” söylemiştir.²²³ *el-Müneşşê fi'l-kirâati's-semênî* adlı eserin müellifidir.²²⁴ 68 yaşına geldiğinde 401/1010 yılında Mısırda vefat etmiştir.²²⁵

1.5.2. Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Halebî

Doğum tarihi tam net olarak bilinmemektedir. 399/1009 yılında Mısırda vefat etmiştir.²²⁶ Zehebî'nin “vefat ettiğinde zannımca altmış yaşlarındaydı”²²⁷ şeklindeki ifadesine bakıldığında 339/950 de veya bu tarih civarında doğduğunu söylemek mümkündür. İbn Ğalbûn kıraatleri babasından almış ve bu ilimde ilerleme kaydetmiştir. Başka hocalardan da kıraat tahsil eden İbn Ğalbûn *Kitâbü's-Seb'a*'yı müellifi İbn Mücahid'den (ö. 324/936) dinlemiş olan Ali b. Muhammed el-Halebî'den okumuştur.²²⁸

Kıraatleri ondan arz ve sema yoluyla alan Ebu Amr ed-Dânî, İbn Ğalbûn'un faziletli bir kimse olduğunu, lehçesinin güzelliğinin yanı sıra ilmi kudret ve anlayış bakımından döneminde onun gibisini görmediklerini ve ondan çok şey yazdıklarını kaydetmiştir.²²⁹

1.5.3. Abdulazîz b. Ca'fer b. Muhammed b. İshâk el-Fârisî el-Bağdâdî

Abdulazîz b. Ca'fer, Endülüs halkından olup künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Kendi ifadesiyle 320/932 senesinde doğmuştur.²³⁰ Hicri 350 senesinde ticaret için Endülüs'e gelip burada ikamet etmiş, bu süreçte Dânî ondan kıraat eğitimi almış, kendisinden kıraate dair rivayetler okumuştur.²³¹ Fazilet sahibi sadûk bir alim olan Abdulazîz b. Ca'fer 92 yaşına geldiğinde 412/1021 yılında vefat etmiştir.²³²

²²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 7.

²²⁴ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, 1: 379.

²²⁵ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâ*, 1: 379.

²²⁶ Abdullhâdî Hamîtû, *Mu'cemü şuyûhi'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî imâmu'l-kurrâ bi'l-mağrib ve'l-Endülüs*, 1. Baskı (Fas: el-Cemiyetü'l-mağribiyetü'l-esâtizetü, 1421/2000), 77.

²²⁷ Zehebî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, 1: 468.

²²⁸ Zehebî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, 1: 468.

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 307-308.

²³⁰ İbn Beşküvâl, *es-Silâ*, 2: 547-548.

²³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 352; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 353.

²³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 352.

1.5.4. Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hüseyin el-Bağdâdî

Hicri 305/917 senesinde Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.²³³ İbn Mücahid'in (ö. 324/936) katibi olarak bilinir. Aynı zamanda ondan kıraatleri de rivayet etmiştir.²³⁴ Dâni, Ebû Müslim el-Bağdâdî'den kıraat dersi almış ve ondan çok şey yazdığını belirtmiştir.²³⁵ 399/1008 yılında vefat etmiştir.²³⁶

1.5.5. Ebu'l-Kâsım Halef b. İbrahim b. Muhammed b. Ca'fer el-Mısırî

Özellikle Verş kıraatinde mütehasşıs, mütkın ve zabt sahibi bir üstattı. Güzel lehçesinin yanı sıra dindarlık ve faziletiyle meşhurdu. Öğrencisi Dâni ondan fıkıh, hadis ve kıraatlere dair çok şey yazdığını söylemektedir.²³⁷ Halef b. İbrahim 402/1011 senesinde Mısır'da vefat etmiştir.²³⁸

1.5.6. Ebû Osmân Saîd b. Osmân b. Saîd b. Ömer el-Emevî

Saîd b. Osmân, Dâni'nin babası olmasının yanı sıra oğluna hocalık yaptığı da kaydedilmektedir.²³⁹ Dâni, devrin alimleri hakkında birtakım malumatları babasından öğrenip nakletmiştir.²⁴⁰ Saîd b. Osmân, 393 senesinde Dâni henüz 22 yaşındayken vefat etmiştir.²⁴¹

1.5.7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed el-Emevî

Kurtuba halkından olup Ebû Amr ed-Dâni'nin dayısıdır. Arapça, feraiz ve kıraat ilminde alim olan Muhammed b. Yûsuf Kurtuba da ders okuttuktan sora Seğar'a geçmiş burada da uzun süre insanlara ilim okutmuştur.²⁴² Sonra tekrar Kurtuba'ya dönen Muhammed b. Yûsuf, Dâni'nin ders okuduğu hocalarından olup 429/1037'de Kurtuba'da vefat etmiştir.²⁴³

²³³ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 123.

²³⁴ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 123.

²³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 67.

²³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 67.

²³⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 364.

²³⁸ Zehebî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, 1: 461.

²³⁹ Salih, *Dâni'nin et-Teyşir Fi'l-Kırâati's-Seb'a Adlı Eserinin Kırâat İlmi Açısından Tahlili*, 12.

²⁴⁰ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 72.

²⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4: 1604.

²⁴² İbn Beşküvâl, *es-Silâ*, 2: 761.

²⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 251.

1.5.8. Abdurrahmân b. Osmân b. Affân el-Kuşeyrî

Abdurrahmân b. Osmân, 334/946 senesinde dünyaya geldi. Dâni'nin hadis alanındaki üstatlarının büyüklerindedir.²⁴⁴ Müellifimiz, kendisinden rivayetlerde bulunmuştur.²⁴⁵ Rivayetlerinde sika olup insanların kendisinden çok istifade ettiği zâhid bir alimdir. 395/1005 senesinde vefat etmiştir.²⁴⁶

1.5.9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Halîfe b. Abdilcebâr el-Belvî

Dâni'nin kitaplarında kendisinden çokça rivayetlerde bulunduğu bir alimdir. Özellikle de *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten* adlı eserinde 52 senette hocası Muhammed b. Halîfe'yi zikrederek ondan rivayetlerde bulunmuştur.²⁴⁷

1.5.10. Ebû Mervân Ubeydullah b. Seleme b. Hazm el-Endülüsî

İbnü'l-Cezerî'nin sadûk ve mukrî olarak nitelediği bir kıraat alimidir.²⁴⁸ Kurtuba halkından olup Ebû Amr ed-Dâni'nin kendisinden Kur'an'ın umumunu öğrendiği ve ilim yazdığı fazilet sahibi bir üstadıdır.²⁴⁹ 405/1015 yılında fitne döneminde vefat etmiştir.²⁵⁰

Dâni'nin burada zikredilenlerden başka, başta kıraat ilmi olmak üzere çeşitli alanlarda ders okuduğu hocaları bulunmaktadır. Abdulhâdî Hamîtu, Dâni'nin hocalarına yönelik yapmış olduğu çalışmada burada zikredilenlerden dışında 77 hocasından daha bahsetmektedir.²⁵¹ Biz, önemli gördüklerimizi burada zikretmekle yetindik.

1.6. Talebeleri

Ömrünü Kur'an ve kıraat başta olmak üzere çeşitli ilimleri öğrenme ve öğretmeye adanmış bir alimin bütün talebelerini tespit etmek elbette mümkün değildir. Onun Kurtuba, Meyûrka, Meriyye ve Dâniye'de yıllarca süren öğretmenliği esnasında

²⁴⁴ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 87.

²⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh b. Abdillâh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâi'l-Endülüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd, 1. Baskı (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 398.

²⁴⁶ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 2: 462.

²⁴⁷ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 129.

²⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 433.

²⁴⁹ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 2: 456.

²⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 434.

²⁵¹ Hamîtu, *Mu'cemü şuyûhi'l-hâfiz*, 77-145.

binlerce talebe okutmuş olması doğaldır.²⁵² Biz bu bölümde tespit edebildiğimiz talebelerinden önemli gördüklerimiz hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1.6.1. Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Abdilmelik b. Mûsâ b. Ebî Cemra el-Mursî

Kendi döneminde Ebû Amr ed-Dânî'den icazet alan tek kimsedir.²⁵³ Dânî'nin *et-Teysîr fi'l Kırâati's-Seb'a* adlı eserini ondan icazetle alıp rivayet etmiştir. Aynı zamanda da fakîh olan Ebu'l-Kâsım el-Mursî, Dânî'den rivayette bulunanların sonuncusudur.²⁵⁴ 533/1138 yılında vefat etmiştir.²⁵⁵

1.6.2. Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Endülüsî el-Kurtubî

Süleymân b. Necâh, 413/1022 yılında doğmuştur.²⁵⁶ Kıraatleri Dânî'den tahsil etmiş olup onun en önde gelen talebesidir.²⁵⁷ Mukrî, fazilet sahibi ve dindar olup aynı zamanda Dânî'den öğrendiklerini de rivayet eden bir alimdi. Rivayetlerinde sika olan Süleymân b. Necâh birçok eser de telif etmiştir.²⁵⁸ Bu eserlerden kıraatle ilgili yazmış olduğu *el-İ'timâd fi Usûli'l-Kirâe* adlı eserini hocası Dânî'ye arz etmiştir.²⁵⁹ 496/1103 yılına geldiğinde Belensiye'de vefat etmiştir.²⁶⁰

1.6.3. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Osmân b. Saîd b. Osmân

Dânî'nin oğlu olan Ahmed b. Osmân babasından kıraat okumuş, yine babasının yolunu takip ederek o da insanlara kıraat eğitimi vermiştir.²⁶¹ Gerek babasından gerek başkalarından rivayetlerde bulunmuş olan Ahmed b. Osmân, 471/1079 yılında vefat etmiştir.²⁶²

1.6.4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. Müzâhım el-Ensârî

Arap dilinde âlim olan Muhammed b. Yahya, Dânî'den de kıraat dersi almıştır. Kıraat alanında *en-Nâhic fi'l-Kırâât* adında bir eseri vardır.²⁶³ Hocası Dânî gibi o da

²⁵² Çetin, "ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri", 17.

²⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 92.

²⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 74.

²⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 92.

²⁵⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 798.

²⁵⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 450.

²⁵⁸ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 1: 321.

²⁵⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1: 451.

²⁶⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 798-799.

²⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 76.

²⁶² İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 1: 114.

²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 243.

ilim yolculuğu yapmış ve talebe yetiştirmiştir. 502/1108 yılının başlarında vefat etmiştir.²⁶⁴

1.6.5. Ebu'l-Kâsım Halef b. Muhammed b. Halef el-Ensârî

Edîp ve şair olan Halef b. Muhammed, 421/1030 yılında doğmuştur. Zabtı güzel olup ilmi yazıyla kayda alan ve insanların kendisinden ilim tahsil ettiği bir âlimdir.²⁶⁵ Dâni'den çok olmasa da bir müddet ders almış ve 508/1114 yılında vefat etmiştir.²⁶⁶

1.6.6. Ebû Muhammed Abdullah b. Sehl b. Yûsuf el-Ensârî

Başta Ebû Amr ed-Dâni olmak üzere birçok hocadan ders alan Abdullah b. Sehl, kıraatleri ve tarıkları iyi bilen zabt sahibi bir alimdir.²⁶⁷ Hocası Dâni ile 18 yıl beraberliği olup 480/1087 yılında Ründe de vefat etmiştir.²⁶⁸

1.6.7. Ebû Abdillah Muhammed b. Halef b. Saîd b. Vehb el-Endülüsî

İbnü'l-Murâbit olarak tanınan Muhammed b. Halef, hem fakîh hem de muhaddis bir alimdir. Meriyye'de kadılık görevi yapmıştır.²⁶⁹ Dâni'den de ders almış olan İbnü'l-Murâbit 485/1092 de Meriyye de vefat etmiştir.²⁷⁰

1.6.8. Ebu'l-Kasım Halef b. İbrahim et-Tuleylî

Dâni'nin kıraat okuttuğu talebelerindendir. 477/1084 yılında vefat etmiştir.²⁷¹

Ebû Amr ed-Dâni'nin talebeleri burada zikredilenlerden ibaret değildir. Nitekim Abdurrahman Çetin burada zikredilenlerden başka tespit ettiği 25 talebe daha zikretmiştir.²⁷² Biz burada sekiz tanesini zikretmekle yetindik.

²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 243.

²⁶⁵ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 1: 277-278.

²⁶⁶ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 1: 277.

²⁶⁷ İbn Beşkûvâl, *es-Silâ*, 2: 435-436.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 378.

²⁶⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3: 277.

²⁷⁰ Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endülüs*, nşr. Matriti Franciscus Codera (Şam: Dâru'l-kâtibi'l-Arabî, 1967), 73.

²⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 245.

²⁷² Çetin, "ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri", 17.

1.7. Eserleri

Kaynaklarda Dâni'nin 120 civarında eserinin olduğu kaydedilmektedir.²⁷³ Ğânim Kaddûrî Hamed, Dâni'nin 119 eserini ihtiva eden Câmiu'l-Ezher kütüphanesindeki el yazması varakları müellifin *et-Tahtid fi'l-itkân ve't-tecvîd* adlı eserinin başında neşretmiştir. Daha sonra da bu varaklardaki eserleri tek tek kaydetmiştir.²⁷⁴ Bu listeyi incelediğimizde kıraatten başka hadis usulü, akaid ve tabakat konularına dair teliflerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Fakat biz bu bölümde günümüze ulaşan eserlerinden önemli gördüklerimizi zikretmekle yetineceğiz.

1.7.1. *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*

Dâni'nin yedi kıraate dair yazmış olduğu en güzel ve en büyük eseridir. Müellifin kıraate dair bütün bildiklerini bu eserinde topladığı söylenmektedir. Bu eserde 500 den fazla rivayet ve tarîk bulunmaktadır. Dâni *Câmiu'l-beyân*'ı yazarken 100'e yakın kimseden ve 90 kadar eserden 2600 civarında rivayet ve nakillerde bulunmuştur. Bu mümtaz eser bu alanda kendisinden sonra yazılan kitaplar için de baş kaynak olmuştur. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* adlı eserinde *Câmiu'l-beyân*'dan çokça nakillerde bulunarak kitabının birinci derece kaynağı yapmıştır. Bu eserin Nuruosmaniye, Hidîviyye ve Bankipore nüshaları olup bunların en eskisi Nuruosmaniye'dir.²⁷⁵

1.7.2. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*

Dâni'nin yedi kıraate dair yazmış olduğu eserlerin en meşhurdur. Bu eserin isminin *el-Müeyssir* olduğu da rivayet edilmiştir.²⁷⁶ Dâni, bu eserinin mukaddimesinde kendisinden yedi kıraate dair alimlerin nezdinde sahih olan, meşhur rivayetleri ve tarikleri içeren, ezberlenmesi ve okunması kolay, muhtasar bir eser yazmasının talep

²⁷³ Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 429; Zehebî, *Tabakâtu'l-kurrâ*, 2: 619.

²⁷⁴ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *et-Tahtid fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed (Ammân: Dâru Ammâr 1421/2000), 22-41.

²⁷⁵ Abdurrahman Çetin, "Ebû Amr ed-Dâni ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Mart 1991): 34.

²⁷⁶ Abdurrahman Çetin, "et-Teysîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 57.

edildiğini, bu talep üzerine *et-Teysîr fî'l-kirââti's-seb'* adlı eserini yazdığını söylemektedir.²⁷⁷

Dânî, bu kitabının ilk bölümlerinde yedi kıraat imamı ve ravilerinin kısa biyografilerinden bahsettikten sonra sırasıyla isti'aze, besmele, Fatiha sûresinin okunuş vecihleri, kıraat farklılıkları ve ferşü'l-hurûf'a varıncaya kadar kıraatle alakalı birçok konuyu işledikten sonra Bakara sûresinden itibaren sırasıyla diğer sûreleri de işlemiştir.²⁷⁸

1.7.3. *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*

Mushafların harekelenmesi ve noktalanmasına yönelik yazmış olduğu bir eser olup İzzet Hasan tarafından neşredilmiştir.²⁷⁹ Mushaflarda yer alan noktalar, harekeler, tahmîs ve ta'şîr işaretleri, hece harfleri ve harekelerle alakalı meseleler, ihfâ, işmâm, ihtilâs, revm, tenvin, sükun, şedde vb. için kullanılan işaretler ve hemzeyle alakalı meseleler gibi daha birçok konuyu işlemiş, son bölümde de bazı nahiv alimlerinin görüşlerine yer vermiştir.²⁸⁰

1.7.4. *el-Mukni' fî ma'rifeti resm'i mesâhifi'l-emsâr*

Tezimizin de konusunu teşkil eden bu eseri Dâni'den bahseden birçok kaynak onun eserleri arasında zikreder.²⁸¹ Müellifimiz Mushaf imlâsına dair yazmış olduğu bu eserin ilk bölümünün başında Kur'an'ın cem ve istinsâhına dair nakillerde bulunur. Daha sonra “elif, vâv ve yâ” harflerinin hazf ve isbatıyla yazılan kelimeleri ele alır. Akabinde ibdâl ve ilâve ile yazılan kelimelerden ve bazı harflerin yazımıyla ilgili kurallardan bahseder. Son bölümde de ilk Mushaflarda aynı ve farklı yazılan kelimeleri işler.²⁸² Resmu'l-mushaf sahasında yazılmış mümtaz bir eserdir.

²⁷⁷ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *et-Teysîr fî'l-kirââti's-seb'*, nşr. Halef b. Hamûd eş-Şâğdelî, 1. Baskı (Hâil: Dâru'l-Endelüs, 1436/2015), 82.

²⁷⁸ Dâni, *et-Teysîr*, 85-610.

²⁷⁹ Abdurrahman Çetin, “el-Muhkem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 44.

²⁸⁰ Dâni, *el-Muhkem*, 2-259.

²⁸¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1: 381; Zehebî, *Tabakâtü'l-kurrâ'*, 1: 619; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 448.

²⁸² Dâni, *el-Mukni'*, 30-136.

1.7.5. *et-Tahdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*

Tecvid ilmine dair yazmış olduğu tek ciltlik önemli bir eserdir.²⁸³ Ğânim Kaddûrî Hamed'in tahkikiyle neşredilmiştir. Tecvîdin manası, tahkîk ve tertîl'e ait meseleler, harflerin mahreçleri, sıfatları ve tecvide dair diğer meseleleri güzel bir şekilde işlemiştir.²⁸⁴

1.7.6. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*

Dânî'nin vakf ve ibtidâ hakkında yazmış olduğu eseridir.²⁸⁵ Cemâlüddîn Muhammed Şeref'in tahkikiyle neşri yapılmıştır. Dâni, bu eserinde vakfın kısımlarını ayrı ayrı işledikten sonra Fatiha'dan başlayıp Nâs'a kadar bütün sûrelerdeki vakf meselelerini anlatmıştır.²⁸⁶

1.7.7. *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*

Dânî'nin bu eseri eski kaynaklarda geçmemektedir. Bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde iki tane yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi ve Rampûr yazmaları mevcuttur.²⁸⁷ Dâni, bu eserinde Kur'an'ın faziletleri, ayetlerin sayısı, ta'sîr, tahmîs, ayet, sûre, cüz, kelime, hareke, harf, sûrelerin teknik özellikleri vb. konuların yanında sahabe ve tâbiîn Kur'an'ı hatmetme hususundaki uygulamaları ve daha birçok konudan bahsetmiştir.²⁸⁸

1.7.8. *İdğâmü'l-kebîr*

Dânî'nin dokuz babta kaleme aldığı orta hacimli bir eseridir. Süleymaniye, Kahire ve Biritish Museum'da birer nüshaları bulunmaktadır.²⁸⁹ Dâni bu eserinde mukaddimesinde de bahsettiği gibi Yahyâ b. Mübarek el-Yezîdî'nin (ö. 202/817)

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 448.

²⁸⁴ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân*, 68-176.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18: 81; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, 1: 408.

²⁸⁶ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Kahire: Dâru's-sahâbe li't-türâs, 1427/2006), 18-264.

²⁸⁷ Çetin, "Dâni ve Eserleri", 33.

²⁸⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, thk. Ğânim Kaddûrî Hamed, 1. Baskı (Kuveyt: Merkezü'l-mahdûdât ve't-türâs ve'l-vesâik, 1414/1994), 21-333.

²⁸⁹ Çetin, "Dâni ve Eserleri", 34.

rivayeti üzere İmam Ebû Amr b. Alâ'nın (ö. 154/770) kıraatinde yer alan “idğâm-ı kebîr” konusunu işlemiştir.²⁹⁰

1.7.9. *Risâletü't-tenbîh ale'l-hatâ ve'l-cehl ve't-temvîh*

Dânî, bu eserini çağdaşı Ebu'l-Abbas el-Mehdevî'nin kıraat ilmiyle ilgili bazı görüşlerine eleştiri sadedinde yazmıştır. Fas Tıtvân'da yazma bir nüshası bulunmaktadır.²⁹¹

1.7.10. *İcâzü'l-beyân fî kırâati Verş*

Dânî, bu kitabını İmam Nâfi'nin (ö. 169/785) ravisi ve talebesi olan Verş'in (ö. 197/812) vecihlerine yönelik yazmıştır. Paris ve Berlin kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır.²⁹²

²⁹⁰ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-İdğâmü'l-kebîr*, thk. Abdurrahman Hasan el-Ârif, 1. Baskı (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 1424/2003), 69.

²⁹¹ Çetin, “Dânî”, 8: 460.

²⁹² Çetin, “Dânî ve Eserleri”, 34.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUKNİ' FÎ MA'RİFETİ MERSÛMÎ MESÂHİFİ EHLİ'L-EMSÂR ADLI ESERİNDE RESMU'L-MUSHAF MESELESİNİN İNCELENMESİ

Bu bölümde; hazf ve isbât ile yazılan kelimeler, ibdâl ve ilâve ile yazılan kelimeler, bazı harf ve kelimelerin yazımı ve Mushaflarda yazımı aynı ve farklı olan kelimeler el-Mukni' özelinde işlenecektir. Konuların daha iyi anlaşılması ve zenginleştirilmesi için farklı kaynaklardan da istifade edilecektir.

2.1. MUSHAFLARDA HAZF VE İSBÂT İLE YAZILAN KELİMELER

Hazf kelimesi lügatte; “bir şeyin bir tarafını kesip koparmak, çıkarmak, düşürmek” gibi anlamlara gelmektedir.²⁹³ İstilahta ise, bazı kelimelerden bir harfin tamamen kaldırılmasına denir.²⁹⁴ Yani harfi yazı veya lafızdan kaldırıp yerine başka bir harf de getirmeksizin yok etmektir. İskat (düşürme) diye de tabir edilen bu işlem çoğunlukla hemze harfinde olur.²⁹⁵

İsbât kelimesi ise “sebt” kökünden türeyip sözlükte “bir şeyi tespit etmek, sabit kılmak, bir hakkı delille ortaya koymak, kaydetmek, yazmak gibi anlamlara gelir.²⁹⁶ İsbât, bir şeyi sabitleme yani var kılma eylemi olup hazfin zıttıdır.²⁹⁷

Dânî bu bölümde hazf ve isbât konusuna genişçe yer vermiş, çok sayıda örnek zikretmiştir. Hazf konusunu med harfleri üzerinden işlemiş, isbât konusunda ise elif ve yâ harflerine yer vermiştir.

2.1.1. Elif'in Hazfiyle Yazılan Kelimeler

Hazf işlemi iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım yazıda sabit olan bir harfi hazfetmeyi ihtiva eder. Mesela; وكأين kelimesindeki²⁹⁸ “nûn” harfinin hazfi buna örnektir. Kıraat imamlarından Ebû Amr (ö. 154/771) ve Ya'kûb (ö. 205/825) “yâ”

²⁹³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Hzf”, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbillah-Haşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dârü'l-maârif, ts.), 2: 810.

²⁹⁴ Koyuncu, *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*, 161.

²⁹⁵ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 98.

²⁹⁶ İbrahim Mustafa v. dğr., “s-b-t”, *el-Mu'cemü'l-vasît* (Diyarbakır: Mektebetü Diyârı Bekr, ts.), 1: 126.

²⁹⁷ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 19-20.

²⁹⁸ Âl-i İmrân 3/146.

harfinde vakıf yaparak وكأى şeklinde okumuşlar, yani “nun” harfini hazfetmişlerdir. Diğer imamlar ise yazıda sabit olan tenvin/nûn harfiyle vakıf yapmışlardır.²⁹⁹ Hazfin ikinci kısmı ise lafzen sabit olanı düşürmeyi ihtiva eder. Mesela cem-i mîmlerini sıla ile okuyan imamlar bu kelimelerde vakıf yaptıklarında, telaffuzdan sılayı düşürmüşlerdir. Yani عليهم şeklinde okudukları bir kelimeyi عليهم şeklinde okumuşlardır.³⁰⁰

İbn Vesîk, hazf meselesini ele alırken konunun girişinde hazfin daha çok “elif”, vâv” ve “yâ” harflerinde olduğunu söylemiştir.³⁰¹ Bu durumda hazf meselesi daha çok med harfleriyle ilgili bir husus olmaktadır. Lakin hazf meselesinin med harfleri arasında da farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. Çünkü en fazla hazfe uğrayan “elif” harfidir. Bunun nedeni de Kur’an’da diğer ikisinden daha çok geçiyor olmasıdır.³⁰²

Dânî, Mushaflarda elif’in hazfiyle yazılan kelimelerden çokça örnek zikretmiştir. Mesela; وما يخدمون,³⁰³ واذ وعدنا,³⁰⁴ ووعدنا موسى,³⁰⁵ ووعدناكم,³⁰⁶ فاخذتكم gibi kelimeler Kur’an’da geçtikleri her yerde “elif” harfinin hazfiyle yazılmışlardır.³¹³ Yine فيكون طيرا,³¹⁴ منهم تقة,³¹⁵ kelimesi de geçtikleri yerlerde “elif harfinin hazfiyle yazılmıştır.”³¹⁶

²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 143.

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 144.

³⁰¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdîrrahmân İbn Vesîk el-İşbîlî, *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, thk. Ğânîm Kaddûrî Hamed, 1. Baskı (Amman: Dâru ammâr, 1429/2009), 33.

³⁰² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 172.

³⁰³ el-Bakara 2/9.

³⁰⁴ el-Bakara 2/51.

³⁰⁵ el-A'râf 7/142.

³⁰⁶ Tâhâ 20/80.

³⁰⁷ el-Bakara 2/55.

³⁰⁸ el-Bakara 2/85.

³⁰⁹ el-Bakara 2/70.

³¹⁰ el-Bakara 2/81.

³¹¹ el-Bakara 2/85.

³¹² el-Bakara 2/85.

³¹³ Dâni, *el-Mukni'*, 30.

³¹⁴ Âl-i İmrân 3/28.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/49.

³¹⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 31.

Adet bildiren ثلث, ربع, ثمانية, ثمانية vb. kelimelerden de “elif” hazfedilir.³¹⁷ Dâni burada sadece ثلث ve ربع³¹⁸ kelimelerinde “elif” harfinin hazfedildiğini söylemekle yetinmiştir.³¹⁹ Bunlardan başka حسنة يضعفها,³²⁰ اولمستم النساء,³²¹ فلقتلوكم,³²² سبل السلم,³²³ بلغ وسيعلم,³³⁰ في غيبة,³²⁹ كلمت ربك,³²⁸ خلف رسول,³²⁷ دار السلام,³²⁶ وذريتهم,³²⁵ اكلون للسحت,³²⁴ الكعبة³³¹ ve daha birçok kelime elif harfi resmedilmeden yazılmıştır.³³² Yine لکلمت ربي,³³³ فكهون,³³⁹ فيها سرجا,³³⁸ معجزين,³³⁷ وحرم على قرية,³³⁶ فجعلهم جذذا,³³⁵ تسقط عليك,³³⁴ تزور³⁴⁰ ve daha birçok yerde elif harfi hazfedilmiştir.³⁴⁶

Daha önce de belirttiğimiz üzere Dâni elif’in hazfine dair çok fazlaca örnek zikretmektedir.³⁴⁷ Bu örnekleri Medine Mushaflarından rivayet ettiğini, bunların genelinin Irak Mushaflarında ve diğer Mushaflarda, Medine Mushaflarında olduğu şekilde yazılmış olduğunu gördüğünden bahsetmektedir.³⁴⁸ Yazımında ihtilaf edilen

³¹⁷ İbn Vesîk, , *el-Câmi*’, 35; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 395; Suyûtî, *el-İtkân*, 4: 148.

³¹⁸ en-Nisâ 4/2.

³¹⁹ Dâni, *el-Mukni*’, 31.

³²⁰ en-Nisâ 4/40.

³²¹ en-Nisâ 4/43.

³²² el-Mâide 5/90.

³²³ el-Mâide 5/16.

³²⁴ el-Mâide 5/95.

³²⁵ el-Mâide 5/42.

³²⁶ el-En’âm 6/87.

³²⁷ el-En’âm 6/127.

³²⁸ et-Tevbe 9/81.

³²⁹ Yûnus 10/23.

³³⁰ Yûsuf 12/10-15.

³³¹ er-Ra’d 13/42.

³³² Dâni, *el-Mukni*’, 31-32.

³³³ el-Kehf 18/109.

³³⁴ el-Kehf 18/17.

³³⁵ Meryem 19/25.

³³⁶ el-Enbiyâ 21/58.

³³⁷ el-Enbiyâ 21/95.

³³⁸ el-Hac 22/51.

³³⁹ el-Furkân 26/61.

³⁴⁰ Yâsîn 36/55.

³⁴¹ Lokmân 31/14.

³⁴² Yâsîn 36/51.

³⁴³ el-Ahkâf 46/4.

³⁴⁴ el-Hac 22/2.

³⁴⁵ el-Kehf 18/76.

³⁴⁶ Dâni, *el-Mukni*’, 32-33-34.

³⁴⁷ Bkz. Dâni, *el-Mukni*’, 30-52.

³⁴⁸ Dâni, *el-Mukni*’, 34.

ve ittifak edilen bazı kelimeler de bulunmaktadır. Fakat Dâni bu kelimelere kitabın son kısmında değindiği için bizde ilgili bölümde işlemeyi uygun gördük. Buraya kadar yeterli olacağını düşündüğümüz epeyce örnek zikrettik. Yeri geldikçe de elif'in hazfine yönelik örnekler zikredilecektir.

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir husus elif'in neden hazfedildiği meselesidir. Dâni bu konuyu ele alacağı zaman "ihtisâr/kısaltma amacıyla elif'in hazfedildiği yerler" şeklinde bir başlık yazıp, bu başlığın altında konuyu işlemiştir.³⁴⁹ Bunun yanı sıra bazı kelimelerden elif'in hazfedilmesini çok kullanılıyor oluşuyla gerekçelendirmiştir.³⁵⁰ Buradan anlaşılan Dâni'ye göre elif iki sebepten dolayı hazfedilmiştir. Birincisi ihtisâr amacıyla, ikincisi ise bazı kelimeler için geçerli olsa da çok kullanılıyor olmasından dolayıdır.

Müellifimizin zikrettiği her iki sebebi de destekleyici görüş bulmak mümkündür. Mesela Mârğînî (ö. 1352/1933) med harflerinin özellikle de elif harfinin işaret, ihtisâr ve iktisâr amacıyla hazfedildiğini söyleyerek, hazfin üç şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. İşaret amaçlı hazf وعدنا kelimesinde olduğu gibi kıraat farklarına muvafık olmasına yöneliktir. İhtisâr amaçlı hazf cem-i sâlimlerde olduğu gibi aynı özelliği taşıyan kelimelerde söz konusu olup kısaltmaya yöneliktir. İktisâr amaçlı hazf ise yazılışı aynı/benzer olan kelimelerin sadece bir kısmında gerçekleşen haziftir. Daha sonra Mârğînî işaret ve iktisâr amaçlı hazifleri de ihtisâr amaçlı hazfin altında toplamanın mümkün olduğunu belirtmiştir.³⁵¹ Müellifimizin zikrettiği ikinci sebebe gelince, Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî de hazfin sebebinin kelimenin çok kullanılıyor olmasına bağlamıştır.³⁵² Hamed de eliflerin hazfinin kelimenin hacmiyle ilgili bir husus olduğunu, kelimenin harf sayısı çok olduğu durumlarda elif'in hazfedildiğini, az olduğunda ise yazıldığını belirtmiştir.³⁵³

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm Hz. Osman'ın mushafını gördüğünü, onda Bakara sûresi 58. ayetteki خطاياكم kelimesinin bir harfle, A'râf sûresi 161. ayetteki خطياتكم

³⁴⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 30.

³⁵⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 43.

³⁵¹ İbrahim b. Ahmed el-Mârğînî, *Delilu'l-hayrân alâ mevridu'z-zam'ân fi fenneyi'r-resm ve'z-zabt*, 1. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995), 27.

³⁵² Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh es-Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, nşr. Muhammed Behçet el-Eserî (Kâhire: el-Matbaatu's-selefiyye, 1341), 36.

³⁵³ Hamed, *Resmu'l-mushaf*, 307.

kelimesinin ise iki harfle yazıldığını ifade etmiştir.³⁵⁴ Nûh sûresi 25. ayetteki خطيئاتهم kelimesi ise bütün Mushaflarda iki harfle yazılmıştır.³⁵⁵ Meselenin daha iyi anlaşılması için bunları açıklamak gerekmektedir. Bakara sûresi 58. ayetteki خطاياكم kelimesi ط ve ك harfleri arasına bir harf eklenerek toplamda beş harfle خطيكم şeklinde yazılmıştır. Yani “ي” harfinden önceki ve sonraki elifler yazılmayıp hafzedilmiştir. Ankebût sûresi 12. ayetteki خطاياكم ve خطاياهم kelimelerinde de aynı husus geçerlidir.³⁵⁶ A’râf sûresi 161. ayetteki خطيئاتكم kelimesinde ise ط ve ك harfleri arasına iki harf, yani ي ve ت harfleri eklenerek خطيتكم şeklinde yazılmış, ي ve ت arasındaki elif hafzedilmiştir. Nûh sûresi 25. ayetteki خطيئاتهم kelimesinde de aynı husus geçerlidir.³⁵⁷

Yine Bakara sûresi 98. Ayetteki ميكال kelimesi de elifsiz yazılmıştır.³⁵⁸ Yûsuf sûresi 31. ayette geçen حاش الله ifadesindeki حاش kelimesi elifsiz yazılmıştır.³⁵⁹ Bu ifade de yine Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a aittir. Bu kelime Yûsuf sûresi 31. ve 51. ayetlerde geçmektedir. Her iki geçtiği yerde de ش harfinden sonra elif hafzedilmiştir.³⁶⁰ İbn Necâh ise ش harfinden önce de sonra da elif’in hafzedildiğini söylemiştir.³⁶¹ Ra’d sûresi 42. ayette geçen الكفر kelimesinde ve Taha sûresi 63. ayette geçen هنن kelimesinde elif harfleri hafzedilmiştir. الكفر kelimesi bu durumda iki kıraati de ihtiva etmektedir. Birincisi ك harfinden sonra yapılan elif takdiriyle, ikincisi de ف harfinden sonra yapılan elif takdiriyle olmaktadır.³⁶² Bu kelime Mekke ve Medine Mushaflarında da كافر şeklinde müfred sigayla yazılmıştır.³⁶³

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm imam mushafta merfû tesniye kelimelerin hepsinin de elif’in hafziyle yazılmış olduğunu görmüştür.³⁶⁴ Ebû Ubeyd bu sözüyle يفتتلان, يقومان, يحكمان gibi isimlerdeki tesniye elifleriyle رجلان, لسحران gibi

³⁵⁴ Dâni, *el-Mukni*, 34.

³⁵⁵ Dâni, *el-Mukni*, 35.

³⁵⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî, *Muhtasaru't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl (Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd li-tubâati'l-mushafi's-şerîf, 1421), 2: 142.

³⁵⁷ Ebu'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile İlâ Keşfi'l-Akile*, thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, 2. Baskı (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1424/2003), 146.

³⁵⁸ Dâni, *el-Mukni*, 35.

³⁵⁹ Dâni, *el-Mukni*, 35.

³⁶⁰ Musa Carullah Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 73.

³⁶¹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 714.

³⁶² Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 169.

³⁶³ Dâni, *el-Mukni*, 36.

³⁶⁴ Dâni, *el-Mukni*, 35.

fiillerdeki tesniye eliflerini kastetmiştir.³⁶⁵ Yine Ebû Ubeyd Mü'minûn sûresi 72. ayette geçen *خرج* kelimesinin *ر* ve *ج* arasında elif olmadan yazılmış olduğunu söylemektedir.³⁶⁶ Dâni, bu kelimeyi, Mushafların yazımında ihtilaf ettiği kelimeler bölümünde tekrar ele almaktadır. Farklı yazımlarına ilgili bölümde biz de değineceğiz.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın İmam Mushaf'ta gördüğü bir diğer husus Mü'minûn sûresi 85, 87 ve 89. ayetlerde geçen *سيقولون الله* cümlesidir.³⁶⁷ Dâni, Mushafların yazımında ihtilaf ettiği kelimeler bölümünde buradaki *الله* lafzının yazımına tekrar değinmektedir. Biz de ilgili bölümde bu kelimeyi işleyeceğiz. Lakin burada şunu belirtmek istiyoruz ki, Mü'minûn sûresi 85. ayetteki *الله* lafzı başında elif olmadan yazılmış ve bu konuda Mushaflar ihtilafa düşmemiştir.³⁶⁸ Ebû Ubeyd hem 85. ayette hem de 87 ve 89. ayetlerde geçen *الله* lafzının da İmam Mushaf'ta başında elif olmadan yazılmış olduğunu gördüğünden bahsetmektedir.³⁶⁹ Yine Ebû Ubeyd'den naklen İnsân sûresi 15. ayetin sonu ve 16. ayetin başında geçen *قواريرا* kelimesi birincisinde elif ile yazılmış, ikincisinde ise elifle yazılmışken daha sonra kazanmıştır. Ebû Ubeyd “Ben o Mushaf'ta bu harfin izini belirgin bir şekilde gördüm” demektedir.³⁷⁰ Ayrıca o İnsân sûresi 4. ayetteki *سلسلا* kelimesini de gördüğünü *ل* ve *س* harfi arasında elif'in olmadığını söylemektedir.³⁷¹ Bu kelime bütün Mushaflarda Ebû Ubeyd'in söylediği şekilde ihtisâr için birinci *ل* ile ikinci *س* arasında elif olmadan yazılmıştır.³⁷²

Nidâ edatı olan “yâ” harfinden sonra ve hâ-i tenbih'ten sonra gelen elif harfi hazfedilmiştir.³⁷³ Yine ihtisâr amacıyla yapılan bu hazf konusunda Mushafların

³⁶⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 1. Baskı (Riyad: Dâru İbnü'l-Cezerî, 1430), 76.

³⁶⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 35; Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 178.

³⁶⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 35.

³⁶⁸ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 190.

³⁶⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 35.

³⁷⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 35.

³⁷¹ Dâni, *el-Mukni'*, 35.

³⁷² İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5: 1248.

³⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, 4: 147; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 44.

katipleri birlik içerisindeyler.³⁷⁴ يايبها الناس,³⁷⁵ يارض,³⁷⁶ ياولى الالباب,³⁷⁷ ينوح,³⁷⁸ ياخت,³⁷⁹ هذا,, هانتم هاولاء,³⁸⁶ Kur'an'da geçtikleri her yerde nidâ edatından sonraki elif harfî hazfedilmiştir.³⁸⁷ Burada önemli bir husus var ki o da ايها kelimesindeki hâ-i tenbih'ten sonra gelen elif harfî hazfedilmiştir.³⁸⁷ Burada önemli bir husus var ki o da ايها kelimesindeki hâ-i tenbih'ten sonra gelen elif'in sadece üç yerde hazfedilmiş olmasıdır. Nûr sûresi 31. ayet ايه المؤمنون, Zuhuruf sûresi 49. ayet ايه الساحر, Rahmân sûresi 31. ayet ايه الثقلان hâ-i tenbih'in hazfedildiği yerlerdir. Bunların dışındaki yerlerde ise elif harfî yazılmıştır.³⁸⁸

Katiplerin yazımında ittifak ettikleri bir diğerk kelime الرحمن kelimesidir. Kur'an'da geçtiği her yerde elif'in hazfiyle yazılmıştır.³⁸⁹ Uzak için kullanılan ism-i işaretlerde ki elif harfî hazfedilmiştir. ذلكم, فذلكن, اولنكم, اولنك vb. Kur'an'da geçtikleri her yerde elif'in hazfiyle yazılmıştır.³⁹⁰ Gerek musakkal olsun gerek muhaffef olsun لكن, لكنك, لكني لكنكم, لكنك vb. kelimeler de Kur'an'da geçtikleri her yerde elif'in hazfiyle yazılmıştır. Bu hususlar katiplerin yazımında ittifak ettiği meselelerdir.³⁹¹

Katipler الملكة, الملكة, الملكة, السلم, سلم, سلم, سلم, الهه, الهه, الهه gibi kelimeler ve lafzen bunun benzerlerinde “lâm” harfinden sonra gelen elif'i hazfetmişlerdir.³⁹² الله lafzında da Kur'an'da geçtiği her yerde “lâm” harfinden sonra gelen elif hazfedilmiştir.³⁹³ Katipler سبحان kelimesini de Kur'an'da geçtiği her yerde elif harfinin

³⁷⁴ Dâni, *el-Mukni*, 37.

³⁷⁵ el-Bakara 2/21.

³⁷⁶ Hûd 11/44.

³⁷⁷ el-Bakara 2/179.

³⁷⁸ Hûd 11/32.

³⁷⁹ Meryem 19/28.

³⁸⁰ el-Bakara 2/33.

³⁸¹ Hûd 11/53.

³⁸² Hûd 11/781.

³⁸³ el-A'râf 7/88.

³⁸⁴ ez-Zümer 39/56.

³⁸⁵ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁸⁶ Dâni, *el-Mukni*, 37-38.

³⁸⁷ Dâni, *el-Mukni*, 38; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 44.

³⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 395-396; Dâni, *el-Mukni*, 42; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 81.

³⁸⁹ Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹⁰ Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹¹ Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹² Dâni, *el-Mukni*, 38; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 77.

³⁹³ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 34.

hazfiyle yazmışlardır. Bunun tek istisnası İsrâ sûresi 93. ayette geçen سبحان kelimesidir. Mushaflar sadece bu kelimeye ihtilaf etmişlerdir. Dâni bu kelimeyi eski Irak Mushaflarında elif ile yazılmış olarak gördüğünü söylemektedir.³⁹⁴

Katipler merfû tesniye kelimelerdeki elif harfini de yazmamışlardır. Mesela; امرأتين, سحرن, رجلن, وما يعلمن, يحكمن, يفتتنن, اضلنا ve benzeri kelimelerde tesniye elifleri hafzedilmiştir.³⁹⁵ İster fiil ister isim olsun, kelime ortasında gelen tesniye elif'i hafzedilir.³⁹⁶ Fakat Rahmân sûresinin mükerrer ayetlerinde geçen تكذبان kelimesi ile İsrâ sûresi 23. ayette geçen كلاهما da ihtilaf edilmiştir. Bu iki kelimedeki tesniye elifleri bazı Mushaflarda yazılmış bazılarında ise hafzedilmiştir.³⁹⁷

Cem-i mütekellim zamiri olan “nûn” harfinden sonraki elif de hafzedilmiştir. Misal olarak; فجعلنهن, أنشأنهن, فرشنها, ففهمنها, ارسلنك, علمنه, مكنهم, فاغوينكم, آاتينكم, انجينكم gibi yerleri ve benzerlerini zikredebiliriz. Bu yerlerde cem-i mütekellim zamirinden sonraki elif hafzedilmiştir.³⁹⁸

Katipler غلم, غلمين, خلف, خلف, السلسل, الف, الخلق, البلغ gibi kelimelerde “lâm” harfinden sonra gelen elif'i hafzetmişlerdir.³⁹⁹ İbn Vesîk ise konuya farklı açıdan bakmış; فُعال, السلم, فُعال ve فُعال ve فُعال vezninde gelen kelimelerde elif harfi hafzedilir demiştir. فُعال veznine vb. kelimelerle بلغ ve خلق kelimelerini örnek vermiştir. فُعال veznine ise; nekre ve mansûb olarak geldiği her yerde القيمة, خلف, صراط, خلف, القيمة kelimesi ile مهدا kelimesini de bu vezne örnek olarak zikreder.⁴⁰⁰ Ancak Dâni'nin de belirttiği gibi Ra'd sûresi 37. ayet, Hicr sûresi 4. ayet, Kehf sûresi 27. ayet ve Neml sûresi 1. ayette geçen كتاب kelimesinde elif'in hafzedilmediğini, bu dört yerin dışında ise bu kelimenin geçtiği bütün yerlerde elif'in hazfiyle yazıldığını belirtir.⁴⁰¹ فُعال veznine örnek olarak ta غلم, غلمين kelimelerinin geçtikleri her yerde elif harfinin hazfiyle yazılmış olmasını zikreder. Ayrıca Ra'd sûresi 5. ayet, Neml sûresi 67. ayet ve Nebe' sûresi 40. ayette geçen تربا kelimesini de bu veznin örneği olarak zikreder.

³⁹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹⁵ Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹⁶ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 38; Dâni, *el-Mukni*, 38.

³⁹⁷ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 38.

³⁹⁸ Dâni, *el-Mukni*, 38-39.

³⁹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 39.

⁴⁰⁰ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 37.

⁴⁰¹ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 37; Dâni, *el-Mukni*, 41-42.

Yani ر harfinden sonra gelen elif bu üç yerde de hazfedilmiştir.⁴⁰² Dâni de bu üç ayette geçen تراب kelimesinden elif harfinin hazfedildiğini, bunların dışındaki yerlerde ise yazıldığını söyler.⁴⁰³

Elif harfinin hazfedildiği diğer yerler ise الضلال, الكلفة, خلل, ظلله, اغلا, سللة gibi kelimeler ve bunların benzerleridir. Bu örneklerde de olduğu gibi kendisinde iki tane “lâm” bulunan kelimelerde geçtikleri her yerde, bu iki “lâm” arasındaki elif hazfedilmiştir.⁴⁰⁴ Bu hususta Mushaflarda herhangi bir yazım farklılığına rastlanmamıştır.⁴⁰⁵ تعلى kelimesi de geçtiği her yerde ع harfinden sonraki elif hazfedilerek yazılmıştır. Aynı husus تبرك kelimesinde de geçerlidir. Bu kelime geçtiği her yerde ب harfinden sonra gelen elif hazfedilerek yazılmıştır.⁴⁰⁶ ببركا, مبركة, مبركا gibi kelimelerde de ب harfinden sonraki elif hazfedilmiştir. القيمة kelimesi de Kur’an’ın tamamında elif hazfedilerek yazılmıştır.⁴⁰⁷

Dâni الشيطان, السلطن, مسكين, مسكين, مسجد, مسكين gibi kelimelerin geçtikleri her yerde elif’in hazfiyle yazıldığını söylemektedir.⁴⁰⁸ اللعنين, اللعن, اللعنون kelimesi de ikinci “lâm” harfinden sonraki elif’in hazfiyle; ملقوا, ملقيه, ملقوا; التى, التى, التى, التى, التى kelimesi de geçtikleri her yerde aynı şekilde “lâm” harfinden sonra gelen elif’in hazfiyle yazılmıştır.⁴⁰⁹ ثمنين, ثمنية, ثمني kelimesi de geçtikleri her yer de م harfinden sonraki elif’in hazfiyle yazılmıştır.⁴¹⁰ اصحب kelimesi de ح harfinden sonraki elif’in hazfiyle yazılmıştır. Katipler نصرى kelimesinde ص harfinden sonraki elif’i, يتمى kelimesinde ت harfinden sonraki elif’i Kur’an’ın tamamında hazfetmişlerdir. انهر kelimesi de ister ma’rife ister nekre olsun geçtiği her yerde ه harfinden sonraki elif’in hazfiyle yazılmıştır.⁴¹¹ ألن kelimesinde ل ile ن arasındaki elif hazfedilmiştir. Bunun tek istisnası

⁴⁰² İbn Vesîk, , *el-Câmi*’, 37.

⁴⁰³ Dâni, *el-Mukni*’, 40.

⁴⁰⁴ Dâni, *el-Mukni*’, 39; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi’l-emsâr*, 77.

⁴⁰⁵ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2: 97.

⁴⁰⁶ Dâni, *el-Mukni*’, 39.

⁴⁰⁷ Dâni, *el-Mukni*’, 39.

⁴⁰⁸ Dâni, *el-Mukni*’, 39.

⁴⁰⁹ Dâni, *el-Mukni*’, 39.

⁴¹⁰ Dâni, *el-Mukni*’, 40.

⁴¹¹ Dâni, *el-Mukni*’, 40.

Cin sûresi 9. ayettir. Bu ayette geçen *الآن* kelimesinde ل ile ن arasındaki elif yazılmıştır.⁴¹² Fakat İbn Necâh bu kelimenin “lâmelif” ile yazıldığını söyler.⁴¹³

سموت السموت kelimesinde و harfinden sonraki elif, bir yer hariç Kur’an’ın tamamında hafzedilmiştir. İstisna edilen yer Fussilet sûresi 12. ayet olup burada *سموات* şeklinde و harfinden sonra gelen elif ile yazılmıştır. Bu kelimedeki م harfinden sonra gelen elif ise ihtilafsız olarak her yerde hafzedilmiştir.⁴¹⁴ *قرءن* kelimesi de nerede ve ne şekilde geçerse geçsin Mushaflarda elif ile yazılmıştır. Fakat Yûsuf sûresi 2. ayet ve Zuhruf sûresi 3. ayette geçen *قرءن* kelimesinde ihtilaf edilmiştir.⁴¹⁵ Dâni, bu iki yerde hemzeden sonra elif’in hafzedildiğini söylemektedir. Bununla beraber Irak Mushafları ve diğerlerinde bu iki yerde geçen *قرءن* kelimelerini hemzeden sonraki elifle yazılmış olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁴¹⁶ Alemüddîn es-Sehâvî de Irak Mushaflarında elif ile yazılmış olarak gördüğünü, Şam Mushaflarında ise bu iki yerde *قرنا* şeklinde elif’in hazfiyle yazılmış olarak gördüğünü zikretmektedir.⁴¹⁷ *الميعاد* kelimesi de sadece Enfâl sûresi 42. ayette ع harfinden sonraki elif’in hazfiyle yazılmıştır. Bunun dışındaki yerlerde ise elif ile yazılmıştır.⁴¹⁸

Kur’an’ı kerimde geçen *ءايتنا* kelimesi iki yerin dışında geçtiği her yerde ي harfinden sonraki elif’in hazfiyle yazılmıştır. Yûnus sûresi 15 ve 21. ayetlerde ise *ءايتنا* şeklinde ي harfinden sonraki elif yazılmıştır.⁴¹⁹ Alemüddîn es-Sehâvî eski Mushaflarda ve Şam Mushaflarında bu iki yerde de elif’in hazfiyle yazılmış şekilde gördüğünü söylemektedir.⁴²⁰ Dâni’ye göre Kur’an’da geçen bütün *سحر* kelimeleri bir yer dışında hep elifsiz yazılmıştır. Zâriyât sûresi 52. ayette ise *ساحر* şeklinde elif ile yazılmıştır. İmam Nâfi (ö. 169/785) ise, Şuarâ sûresi 37. ayetin dışında Kur’an’da geçen *ساحر* kelimelerinin hepsinde ح harfinden önce elif’in yazıldığını söylemektedir. Şuarâ sûresi 37. ayette ise *سحّار* şeklinde ح harfinden sonra elif’in yazıldığını söylemektedir. İmam Kisâi (ö. 189/805) de sadece Şuarâ sûresi 37. ayette ح harfinden

⁴¹² Dâni, *el-Mukni*, 40.

⁴¹³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5: 1234.

⁴¹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 40.

⁴¹⁵ Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 108.

⁴¹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 40-41.

⁴¹⁷ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 288.

⁴¹⁸ Dâni, *el-Mukni*, 41; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 329.

⁴¹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 41.

⁴²⁰ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 287.

sonra elif'in yazıldığını söylemektedir.⁴²¹ Burada Dâni ile İmam Nâfi'nin görüşleri birbirine zıt olmaktadır. Bu durumda ihtilafı gidermek için Dâni'nin görüşünü Kur'an'ın yazılışına, İmam Nâfi'nin görüşünü de Kur'an'ın okunuşuna hamletmek mümkündür. Ya da İmam Nâfi Medine Mushaflarından, Dâni ise başka Mushaflardan nakletmiştir.⁴²²

الأئمة kelimesi Şuarâ sûresi 176. ayette ve Sâd sûresi 13. ayette “ل” harfinden önceki ve sonraki elif harfleri yazılmadan bütün mushaflarda ليكة şeklinde resmedilmiştir. Fakat Hicr sûresi 78. ayette ve Kâf sûresi 14. ayette ise “lâm” harfinden önceki ve sonraki elif harfleri yazılarak الأئمة şeklinde resmedilmiştir.⁴²³ Bu kelimenin Şuarâ ve Sâd sûrelerinde ليكة şeklinde yazılması iki kıraate de uygun olması içindir. Hicr ve Kâf sûrelerinde ise tek kıraat şekli olduğu için الأئمة şeklinde yazılmıştır.⁴²⁴

Katipler, Mushaflarda geçen ve Arapça olmayan özel isimlerde elif'in hazfedilmesinde ittifak etmişlerdir. Mesela; ابراهيم, اسمعيل, اسحق, هرون, عمران, لقمن ve benzerlerinde elif harfini hazfetmişlerdir. Fakat خالد, ملك, صلح, سليمان gibi isimlerde (Arapça oldukları halde) çok kullanılmalarından dolayı elif harfini hazfetmişlerdir.⁴²⁵ Arapça olmayan, fakat kullanımı da az olan طالوت, جالوت, يأجوج vb. isimlerde ise elif harfini yazmışlardır. هاروت, ماروت, هامان, قارون isimlerinde ise ihtilaf edilmiştir. Bunlar bazı Mushaflarda elifsiz yazılmış, bazılarında ise elif ile yazılmıştır. Dâni çoğunlukla elif ile yazıldığını söylemektedir.⁴²⁶ Dâni هامن kelimesinin Irak Mushaflarında ه harfinden sonra elif ile yazıldığını, م harfinden sonra ise bütün Mushaflarda elif'siz yazıldığını ifade etmektedir. داود kelimesi ise bütün Mushaflarda elif ile yazılmış ve bu hususta herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Çünkü katipler, bu isimdeki و harfini hazfettikleri için elif harfini hazfetme yoluna gitmemiş, bunu yazıda

⁴²¹ Dâni, *el-Mukni*, 42-43.

⁴²² Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 109.

⁴²³ Dâni, *el-Mukni*, 43.

⁴²⁴ Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 118-119; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 457.

⁴²⁵ Dâni, *el-Mukni*, 43; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 391.

⁴²⁶ Dâni, *el-Mukni*, 43; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 391-392.

resmetmişlerdir. اسرائيل kelimesinde de benzer bir durum vardır. Hemzenin kürsüsü⁴²⁷ olan ي harfi hazfedildiği için Mushafların çoğunda elif ile yazılmıştır.⁴²⁸

Cem-i müzekker sâlim ve cem-i müennes sâlimlerde elif harfi hazfedilmiştir. Katipler bu hususta ittifak etmişlerdir. العلمين, الصبرين, الصدقين, الكفرون, الظلمون vb. cem-i müzekker sâlimler ile, المسلمت, كلمت, المتصدقات, المؤمنت, بينت vb. cem-i müennes sâlimlerde elif harfini hazfetmişlerdir.⁴²⁹ Burada şunu da belirtmek gerekir ki cem-i müzekkerde hazfedilen elif, kelimenin müfred yapısında var olan fâil elifidir. Cem-i müenneste hazfedilen elif ise çoğul elifidir.⁴³⁰ Eğer elif harfinden sonra hemze veya şeddeli bir harf gelirse bu durumda elif hazfedilmeyip yazılır. الصائمين, القائمين, السائلين, الصائمين, القائمين, السائلين vb. yerlerde elif harfi yazılmıştır. Bununla birlikte Dâni eski Irak Mushaflarında elif harfinden sonra hemze olmasına rağmen elif'in hazfedildiği birçok yer bulunduğunu, bu durumun ağır gelmesinden dolayı çoğunlukla cem-i müenneslerde olduğunu, cem-i müzekkerlerde ise çoğunlukla elif'in yazıldığını haber vermektedir.⁴³¹

Cem-i müennes sâlimde iki elif bir arada bulunduğu zaman Mushafların çoğunda bu eliflerin her ikisi de hazfedilmiştir. Bu durumda elif harfinden sonra ister şeddeli bir harf gelsin isterse hemze gelsin hüküm aynıdır. النفثت, الصفت, الحفظت, الصلحت vb. kelimelerde elif harfinden sonra hemze veya şeddeli harf gelmiş olsa dahi elif harflerinin her ikisi de hazfedilmiştir.⁴³² Tabi ki burada hazfe uğrayan eliflerden ilki ismi fâil elif'i, diğeri ise çoğul elifidir.⁴³³ Dâni eski Irak Mushaflarını dikkatle incelediğini ve bu hususta bu Mushafların ihtilaf etmediğini söylemektedir.⁴³⁴

⁴²⁷ Hemzenin kürsüsünden kasıt, hemzenin yerini alan vâv ve yâ harfleridir. Bu tür örneklerde hemze işaretleri değil, onların kürsüleri dikkate alınmalıdır. Zira Hz. Osman'ın Mushaflarında hemze işaretleri yer almamış, kaynaklar onların kürsülerinden vâv, yâ diye söz etmiştir. Bkz. Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 67.

⁴²⁸ Dâni, *el-Mukni* ', 44.

⁴²⁹ Dâni, *el-Mukni* ', 44; İbn Vesîk, , *el-Câmi* ', 38-39.

⁴³⁰ Burhânüddin İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm el-Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd fî şerhi akileti etrâbi'l-kasâid*, thk. Muhammed İlyâs-Muhammed Envar, 1. Baskı (Medine: yy., 1438/2017), 2: 72.

⁴³¹ Dâni, *el-Mukni* ', 44-45.

⁴³² Dâni, *el-Mukni* ', 45.

⁴³³ Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 111.

⁴³⁴ Dâni, *el-Mukni* ', 45.

Muhammed b. İsâ el-İsbehânî; Zâriyât sûresi 53. ayette ve Tûr sûresi 32. ayette geçen طاعون kelimesinin, Furkân sûresi 68. ayette geçen آثم kelimesinin, Şûrâ sûresi 22. ayette geçen روضات ve الجنات kelimelerinin, Nebe' sûresi 35. ayette geçen كَذَّاب kelimesinin elif ile yazıldığını söylemektedir. Dâni, bu bilgiyi aktardıktan sonra kendisinin de bu kelimeleri Irak Mushaflarında bu şekilde gördüğünü haber vermektedir.⁴³⁵ Dâni, Bakara sûresi 282. ayette üç defa, 283. ayette de bir defa geçen كاتب kelimesinin Irak Mushaflarının bazısında bu dört yerde elif ile yazıldığını görmüştür. Müellifimiz de bu kelime Kur'an'da az geçtiği için ve كتاب kelimesine benzememesi için كاتب şeklinde elif ile yazılmasını tercih etmiştir. İnfîtâr sûresi 11. ayette geçen كاتبين kelimesini ise Irak Mushaflarının bazısında elif ile, bazısında da elifsiz yazıldığını görmüştür.⁴³⁶

2.1.1.1. Aynı Kelimede Bulunan Çift Hemze

Dâni'nin "elif'in hazfiyle yazılan kelimeler" başlığı içerisinde işlediği bir diğer konu da yan yana bulunan hemzeler meselesidir. Hemzelerin yan yana gelmesi; ya ilk harfi hemze olan bir kelimenin başına istifham hemzesinin gelmesi, ya son harfi hemze olan bir kelimedden sonra hemzeyle başlayan başka bir kelimenin gelmesi, ya da her ikisi de kelimenin aslından olan iki hemzenin birlikte bulunması şekillerinde meydana gelmektedir. Mushaf imlâsında çift hemzelerin farklı kelimelerde oluşuna bağlı olarak herhangi bir yazım farklılığı meydana gelmemektedir.⁴³⁷ Dolayısıyla konu aynı kelimedeki çift hemzenin yazımıyla alakalı olmaktadır.

Bir kelimedede istifham hemzesiyle birlikte iki veya üç elif bulunursa bunlar ihtilafsız olarak mushaflarda tek elifle resmedilir. Bunun sebebi iki aynı resmin veya daha fazlasının yan yana gelmesinin kerih görülmesidir.⁴³⁸ Mehdevî, istifhâm hemzesinin, kendisinden sonra elif olan veya olmayan bir hemzeye dahil olduğunda bunların Mushaflarda tek elifle resmedildiğini ifade etmektedir.⁴³⁹ ءأنتم, ءأقررتم, ءأندرتهم, ءأشفتتم vb. kelimeler istifhâm hemzesinin diğer hemzeye dahil olmasıyla bir kelimedede

⁴³⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 45-46.

⁴³⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 46.

⁴³⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 238.

⁴³⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 46.

⁴³⁹ Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 91.

iki elifin yan yana bulunduğu yerlerdir.⁴⁴⁰ İstifhâm hemzesi, kat' hemze ve uzun fethayı belirten elif ile birlikte üç elifin olduğu yerler; A'râf sûresi 123, Tâhâ sûresi 71, Şuarâ sûresi 49. ayetlerde geçen ءامنتم (eâmentum) kelimesi ile Zuhurf sûresi 58. ayette geçen ءالھتتا (eâlihētunâ) kelimesidir. Kur'an'da bu özellikte sadece bu iki kelime vardır. Bunların hepsi tek elifle resmedilmiştir.⁴⁴¹ Kelimenin aslî harfi olan fethalı hemzeden sonra, hemzeden ibdâl edilmiş ya da zâid olan bir elif geldiğinde bu hemze ile elif yine tek elifle resmedilir. ءامن, ءادم, ءاخر, ءامین, ءانفا vb. kelimeler buna örnektir.⁴⁴² Görüleceği üzere yukarıda zikredilenlerin hepsinde kelime başındaki hemze kat' olup harekesi fethadır.⁴⁴³

Yazıda belirtilen elif'in istifhâm hemzesi mi yoksa resmedilen kelimenin aslî harfi olan hemze mi olduğu önemli bir husustur. Ferrâ, Sa'leb ve İbn Keysân (ö. 320/932) kendisine ihtiyaç duyulması sebebiyle yazıda belirtilenin istifhâm hemzesi olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁴ Çünkü istifham hemzesi mübtedadır, mübtedanın da hakkı hafzedilmemesidir. Ayrıca istifhâm hemzesi manaya dahil olmuş ve bir şey sorulmak istenmiştir. Dolayısıyla mananın gerçekleşmesi için de istifhâm hemzesinin belirtilmesi gereklidir.⁴⁴⁵ Kisâi ve Mushaf imlâsıyla ilgilenen ilim erbabı ise yazıda belirtilenin, kelimenin aslî harfi olan hemze olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁶ Kisâi istifhâm hemzesinin kelimeye dahil olmuş zâid hemze olduğunu, ikinci hemzenin ise kelimenin aslından olup ondan ayrılamayacağını ifade etmektedir.⁴⁴⁷ Dâni, bu görüşlerin her ikisinin de sahih olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸ Kendi tercihinin ise ikinci görüşten yana olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁹

Şuarâ sûresi 61. ayette geçen تراء الجمعان cümlesinde ki تراء kelimesi bütün mushaflarda ر harfinden sonra tek elifle yazılmıştır. Yine Zuhurf sûresi 38. ayette geçen جاءنا kelimesi de bütün Mushaflarda ج ve ن harfi arasına tek elif eklenerek

⁴⁴⁰ Dâni, *el-Mukni*, 46.

⁴⁴¹ Dâni, *el-Mukni*, 46.

⁴⁴² Dâni, *el-Mukni*, 46.

⁴⁴³ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 239-240.

⁴⁴⁴ Dâni, *el-Mukni*, 47.

⁴⁴⁵ Dâni, *el-Muhkem*, 94-95.

⁴⁴⁶ Dâni, *el-Mukni*, 47.

⁴⁴⁷ Dâni, *el-Muhkem*, 94.

⁴⁴⁸ Dâni, *el-Muhkem*, 95.

⁴⁴⁹ Dâni, *el-Mukni*, 47.

yazılmıştır. Yazıda belirtilen, ilk hemze olabileceği gibi ikinci hemze de olabilir. Dâni'nin tercihi ikinci hemze olduğu yönündedir.⁴⁵⁰ İsrâ sûresi 83. ve Fussilet sûresi 51. ayetlerde geçen نَابِجَانِه kavlindeki نَأَى kelimesi de tek elif ile ى harfi olmaksızın yazılmıştır. Bu elif'in hemze olması caiz olduğu gibi ي harfinden ibdâl edilmiş olması da caizdir.⁴⁵¹ Ama hemze olması daha uygundur.⁴⁵² Yine رأى fiili Kur'an'da geçtiği her yerde bütün Mushaflarda tek elif ile yazılmıştır. Bu durumda lâmu'l-fiilden sonra ister sakin harf ister harekeli harf gelsin hüküm yine aynı olup tek elifle yazılmıştır. Bu elif'in hemze olması da kelimenin lâmu'l-fiili olması da mümkündür. Ancak bu fiil Necm sûresi 11 ve 18. ayetlerde رأى şeklinde ر harfinden sonra أ ve ى yazılarak resmedilmiş, Mushaflar sadece bu iki yerde bu şekilde yazılmasında ittifak etmişlerdir.⁴⁵³

Rûm sûresi 10. ayette geçen السَّوَأَى kelimesi و harfinden sonra أ, elif harfinden sonra da ى yazılarak resmedilmiştir. Buradaki ا, hemzenin kürsüsüdür. ى ise te'nîs alametidir.⁴⁵⁴ Modern imlâ kurallarına göre, kolaylaştırma ilkesi gereğince hemzenin yazılmaması gerekir. Fakat sahabe bunu elif ile yazmış ve bununla kıraat vecihlerinde kolaylaştırmanın olmadığını göstermek istemişlerdir.⁴⁵⁵ يالدم kelimesi ise geçtiği her yerde bütün Mushaflarda tek elif ile yazılmıştır. Yani ي ve د harfi arasında bir tane elif yazılmıştır. Bu elifte kelimenin aslında bulunan elif olup nida harfi olan يا'nin elif'i değildir. هؤلاء kelimesi de geçtiği her yerde elifsiz yazılmıştır. Yani و harfinden sonra elif yazılmayıp dammeli hemzeyi belirten و harfi yazılmıştır.⁴⁵⁶ Burada iki tane elif hazfedilmiştir. Birincisi tenbih edatı olan ها deki elif, diğeri ise أولاء işaret isminin başında bulunan eliftir. Bu ikisi tahfif için birleştirilip tek kelime haline getirilmiş, bunun neticesi olarak ta her iki elif hazfedilmiştir.⁴⁵⁷

Dâni, Irak ve Medine Mushaflarının çoğunda şu kelimelerin asıllarında yer alan eliflerin hazfedildiğini görmüştür: لاملان kelimesi geçtiği her yerde, Yûnus sûresi 7.

⁴⁵⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 47.

⁴⁵¹ Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 82; Dâni, *el-Mukni'*, 47.

⁴⁵² Dâni, *el-Mukni'*, 47.

⁴⁵³ Dâni, *el-Mukni'*, 47-48; Ca'berî, *Cemîletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 85-86; Bigiyef, *Akîle Şerhi*, 113.

⁴⁵⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 985; Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 301; Dâni, *el-Mukni'*, 48.

⁴⁵⁵ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 113.

⁴⁵⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 117-118; Dâni, *el-Mukni'*, 48.

⁴⁵⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 117.

ayette geçen *واطمأنوا*, Zümer sûresi 45. ayette geçen *اشمأزت* ve Kâf sûresi 30. ayette geçen *امتألت* kelimeleri. Dâni, bu kelimelerin asıllarında bulunan eliflerin hazfedilmesi hususunda Irak ve Medine Mushaflarının çoğunun ittifak ettiğini belirtir. Bunun yanı sıra bazılarında da yazılmış olarak gördüğünü söyler.⁴⁵⁸ Burhânüddîn Ca'berî (ö. 732/1332) de yukarıda zikredilen kelimelerde ki ikinci hemzelerin Hicaz ve Şam Mushaflarında yazıldığını, Irak Mushaflarının ise bir kısmında yazılıp çoğunda hazfedildiğini belirtmektedir.⁴⁵⁹ Gâzî b. Kays, Nisâ sûresi 103. ayette geçen *اطمانتم* kelimesinde *م* harfinden sonra elif'in hazfedildiğini söylemektedir. Dâni ise *el-Mukni'* de bu bilgiyi verdikten sonra mezkûr kelimenin Mushaflarda elif ile yazıldığını belirtmektedir.⁴⁶⁰ İbn Necâh da bazı Mushaflarda *م* harfinden sonraki elif'in yazıldığını bazılarında ise hazfedildiğini ifade etmektedir.⁴⁶¹

Dâni, hemzeden önce elif harfi bulunduğunda, hemzeden sonra nasb için gelecek olan elif harfinin hazfedildiğini ve bu hususta Mushafların ittifak ettiğini söyler. İki elif'in bir araya gelmemesi için böyle yazıldığını belirtir. *جفاء, سواء, ماء* kelimeleri ve benzerlerinde hemzeden sonra nasb için gelen elif harfi hazfedilmiştir. Fakat hemzeden önce elif harfi yoksa, hemzeden sonra gelen elif ister nasb için ister tesniye için olsun yazıda belirtilir. *متكنا, تبوءا, ملجئا, خطنا* vb. kelimeleri buna örnektir. Burada zikredilenlerde ve benzerlerinde yine iki eliften biri hazfedilip tek elifle yazılmıştır. Yazılan elif ise tesniye ve nasb elifleridir.⁴⁶²

Şu fiillerde çoğul harfi olan *و*'dan sonraki elif hazfedilmiştir: *باءو* ve *جاءو* fiilleri Kur'an'da geçtikleri her yerde *و* harfinden sonraki elif'in hazfiyle yazılmıştır. Bakara sûresi 226. ayette geçen *فأعو*, Furkân sûresi 21. ayette geçen *وعتو*, Sebe' sûresi 5. ayette geçen *سعو* ve Haşr sûresi 9. ayette geçen *تبوءو* fiillerinde de *و* harfinden sonraki elif harfi yazılmamıştır. Bu zikredilenlerden elif'in hazfedilmesinde Mushaflar ittifak etmişlerdir.⁴⁶³ Nisâ sûresi 99. ayette geçen *ان يعفو* kelimesi de bütün Mushaflarda, kelimenin aslından olan *و* harfinden sonraki elif hazfedilerek yazılmıştır. Fakat bu

⁴⁵⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 48.

⁴⁵⁹ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 94-95.

⁴⁶⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 48.

⁴⁶¹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 415.

⁴⁶² Dâni, *el-Mukni'*, 48-49; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 83.

⁴⁶³ Dâni, *el-Mukni'*, 49.

husus sadece burada geçerlidir. Bunun dışındaki yerlerde geçerli değildir.⁴⁶⁴ Mesela; Bakara sûresi 237. ayet ve Şûrâ sûresi 25. ayette يعفوا şeklinde elif ile yazılmıştır.⁴⁶⁵ Sehâvî, Nisâ sûresi 99. ayette geçen ان يعفو kelimesinin de eski Irak Mushafları ve Şam Mushaflarında و harfinden sonra elif'in yazılmış olarak gördüğünü söylemektedir.⁴⁶⁶ Yukarıda zikredilenlerin dışında ise ister çoğul و'undan sonra ister kelimenin aslında bulunan و harfinden sonra olsun elif harfi, Kur'an'ın tamamında yazılmıştır. Mesela; ليربوا⁴⁷³, ليربوا⁴⁷², لئوا⁴⁷¹, أسئوا⁴⁷⁰, لاتدعوا⁴⁶⁹, نسوا الله⁴⁶⁸, كفروا⁴⁶⁷, ءامنوا⁴⁶⁷ ve benzerlerinde و harfinden sonra elif yazılmıştır. Bu durumda lâmu'l-fiil'i و olan fiil ister nasb konumunda olsun ister ref konumunda olsun hüküm aynı olup elif yine yazılır.⁴⁷⁴ اولوا العزم⁴⁷⁵, اولوا العلم⁴⁷⁴ ve benzerlerinde ref alameti olan و harfinden sonra elif yine yazılmıştır.⁴⁷⁸

Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî (ö. 250/865), Rûm sûresi 39. ayette geçen ليربوا kelimesi ile Ahzâb sûresi 69. ayette geçen ءادوا kelimesinin Medine Mushaflarında و harfinden sonra elif'in yazılmadığını rivayet etmektedir. Dâni ise mezkûr kelimelerin bu şekilde yazımını Mushaflarda bulamadığını ifade etmektedir.⁴⁷⁹ Öte yandan İbn Necâh da bu iki kelimedede ihtilaf edildiğini, bazı Mushaflarda و harfinden sonraki elif'in yazıldığını bazılarında ise yazılmadığını söylemektedir.⁴⁸⁰ Yûnus sûresi 90. ayette geçen بنوا kelimesinde ref alameti olan و harfinden sonra elif yazılmıştır. Yine aynı şekilde ملقوا⁴⁸¹, مرسلوا⁴⁸², كاشفوا⁴⁸³ kelimelerinde ve benzerlerinde de و harfinden

⁴⁶⁴ Dâni, *el-Mukni* ', 49; Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 117; Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 109.

⁴⁶⁵ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 109.

⁴⁶⁶ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 314.

⁴⁶⁷ el-Bakara 2/9.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/6.

⁴⁶⁹ et-Tevbe 9/67.

⁴⁷⁰ el-Furkân 25/14.

⁴⁷¹ er-Rûm 30/10.

⁴⁷² el-Münâfikûn 63/5.

⁴⁷³ er-Rûm 30/39.

⁴⁷⁴ Dâni, *el-Mukni* ', 49.

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁷⁶ el-Ahkâf 46/35.

⁴⁷⁷ Hûd 11/116.

⁴⁷⁸ Dâni, *el-Mukni* ', 49-50.

⁴⁷⁹ Dâni, *el-Mukni* ', 50.

⁴⁸⁰ İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 83.

⁴⁸¹ el-Bakara 2/46.

⁴⁸² el-Kamer 54/27.

⁴⁸³ ed-Duhân 44/15.

sonra elif yazılmıştır.⁴⁸⁴ Esmâ-i hamseden (beş isim) olan ذُو kelimesine gelince; bu kelimenin ref halinde Kur'an'da geçtiği her yerde و harfinden sonra elif'i hafzedilmiştir. Bu konuda Mushaflar ittifak halindedir.

Dânî, burada ندعوا⁴⁸⁵ لييلوا⁴⁸⁶ kelimeleri ile Yûsuf sûresi 87. ayet ve Ra'd sûresi 31. ayette geçen يائيس kelimesinde elif harfinin lafızda olmadığı halde yazıda ziyade edildiğini belirtmektedir. Burada daha başka kelimeler de zikretmektedir.⁴⁸⁷ Fakat aynı kelimeleri isbât ve ziyade konuları içerisinde tekrar ele aldığı için biz de o kelimeleri ilgili bölümlerde ele alacağız.

İbtidâ halinde okunup vasıl halinde okunmayan vasıl hemzesi ihtilafsız olarak yazıda resmedilir. Bundan istisna olarak beş yerde bütün Mushaflarda yazıdan hafzedilmiştir.⁴⁸⁸

1) Kur'an'daki 113 sûrenin başında yer alan besmelede ve Hûd sûresi 41. ayette geçen اسم kelimesinde bulunan vasıl hemzesi hafzedilerek بسم الله şeklinde yazılmıştır. Nahl sûresi 30. ayette geçen besmeleyi ise Dâni, unutmuş olsa gerek ki burada zikretmemiştir. اسم kelimesinin başındaki vasıl hemzesi çokça kullanıldığından dolayı sadece bu zikrettiğimiz yerlerde hafzedilmiştir.⁴⁸⁹ Zerkeşî ise ihtisar amacıyla ve çok kullanıldığı için hafzedildiğini söylemektedir. Ayrıca hazfın olabilmesi için iki şartın olduğunu da belirtir. Bu şartlar: اسم kelimesinin الله lafzına izafe edilmesi ve ب harfinin اسم kelimesinin başında gelmesidir. Bu iki şart, cumhur tarafından da benimsenmiştir.⁴⁹⁰ Alak sûresi 1. ayette, Vâkıa sûresi 74 ve 96. ayetlerde geçen باسم ربك mezkûr şartları taşımadığı için ب harfinden sonra vasıl hemzesi yazılmıştır.⁴⁹¹

2) Kesralı olan vasıl hemzesinin başına istifham hemzesinin gelmesidir. Bakara sûresi 80. ayette geçen أتخذتم fiili, Meryem sûresi 78. ayette geçen أطلع fiili, Sâd sûresi 75. ayette geçen أستكبرت fiili, Sebe' sûresi 8. ayette geçen أفترى fiili ve benzerlerinde kesralı olan vasıl hemzesinin başına istifham hemzesi gelmiş ve vasıl hemzesi

⁴⁸⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 50.

⁴⁸⁵ el-Kehf 18/14.

⁴⁸⁶ Muhammed 47/4.

⁴⁸⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 50.

⁴⁸⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 51.

⁴⁸⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 51.

⁴⁹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 391.

⁴⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 391; Dâni, *el-Mukni'*, 51.

hazfedilmiştir.⁴⁹² *أصطفى* fiili⁴⁹³ ve *استغفرت* fiili⁴⁹⁴ de buna örnek olarak zikredilebilir. Vasıl hemzesinin fethalı olup başına istifhâm hemzesinin geldiği durumlar da vardır: En'âm sûresi 143 ve 144. ayetlerde geçen *الذکرین*, Yûnus sûresi 59. ayette ve Neml sûresi 59. ayette geçen *الله* kelimeleri vb. buna örnektir. Bu durumda bazılarının göre vasıl hemzesi hazfedilirken, bazılarının göre de yazıda isbât edilir.⁴⁹⁵ Yani bir grup yazıda belirtilenin vasıl hemzesi olduğunu, bir grupta istifhâm hemzesi olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁶ İbn Vesîk, vasıl hemzesinin hazfedilmeyeceğini söyleyenlerdendir.⁴⁹⁷ *Dânî el-Muhkem*'de her iki görüşün de sahih olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁸ *el-Mukni*' de ise yazıda belirtilenin vasıl hemzesi olduğu yönündeki görüşü tercih etmektedir.⁴⁹⁹

3) Vasıl hemzesi kelimenin aslından olan sakin hemzenin başına gelir, vasıl hemzesinin başına da *ف* veya *و* harflerinden biri gelirse, bu durumda vasıl hemzesi hem telaffuzda hem de yazıda hazfedilir.⁵⁰⁰ Bakara sûresi 189. ayette geçen *وَأَتُوا*, Talak sûresi 6. ayette geçen *وَأَمْرًا*, Bakara sûresi 23. ayette geçen *فَأَتُوا* fiilleri ve benzerlerinde vasıl hemzesi hazfedilmiştir.⁵⁰¹ Fakat öncesinde *ثم* veya başka bir kelime varsa vasıl hemzesi hazfedilmeyip yazılır. Tâhâ sûresi 64. ayette geçen *ثُمَّ أَتُوا*, Câsiye sûresi 25. ayette geçen *الَّذِي أُوْتِمِنَ* örnekleri ve benzerlerinde vasıl hemzesi yazılmıştır.⁵⁰²

4) Vasıl hemzesi emir fiiline dahil olur, başında da yine *و* veya *ف* harfi gelirse bu durumda da vasıl hemzesi Kur'an'ın tamamında hazfedilir. Yûsuf sûresi 82. ayette geçen *وَسئَلِ الْقَرْيَةَ*, Nisâ sûresi 32. ayette geçen *وَسئَلُوا اللَّهَ*, Yûnus sûresi 94. ayette geçen *فَسئَلِ الَّذِينَ*, Neml sûresi 43. ayette geçen *فَسئَلُوا أَهْلَ* de ve benzerlerinde vasıl hemzesi hazfedilmiştir.⁵⁰³

⁴⁹² *Dânî, el-Mukni*, 51; *İbn Vesîk, el-Câmi*, 34.

⁴⁹³ *es-Sâffât* 37/103.

⁴⁹⁴ *el-Münâfikûn* 63/6.

⁴⁹⁵ *Dânî, el-Mukni*, 51.

⁴⁹⁶ *İbn Necâh, Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 28.

⁴⁹⁷ *İbn Vesîk, el-Câmi*, 34.

⁴⁹⁸ *Dânî, el-Muhkem*, 95.

⁴⁹⁹ *Dânî, el-Mukni*, 51.

⁵⁰⁰ *Sehâvî, Kitâbu'l-Vesîle*, 308; *Dânî, el-Mukni*, 51.

⁵⁰¹ *Dânî, el-Mukni*, 51; *Sehâvî, Kitâbu'l-Vesîle*, 308.

⁵⁰² *Dânî, el-Mukni*, 51; *Sehâvî, Kitâbu'l-Vesîle*, 308.

⁵⁰³ *Dânî, el-Mukni*, 51; *Sehâvî, Kitâbu'l-Vesîle*, 308.

5) Vasil hemzesi lâm-ı ta'rif'in başına gelir, kendisinden önce de cer veya te'kîd için olan ل harfi bulunursa bu durumda da vasil hemzesi hazfedilir. Âl-i İmrân sûresi 96. ayette geçen للذي بيكة, En'âm sûresi 32. ayette geçen وللدار الآخرة, A'râf sûresi 180. ayette geçen والله الأسماء, Ahzâb sûresi 37. ayette geçen للذي أنعم kelimeleri ve benzerlerinde vasil hemzesi hazfedilmiştir.⁵⁰⁴

Kur'an'da geçen “عيسى ابن مريم” ve “المسيح ابن مريم” kavilleri, geçtikleri her yerde ابن kelimesinin başındaki vasil hemzesinin isbâtıyla yazılmıştır. Tevbe sûresi 30. ayette geçen عزيز ابن الله kavlinde de vasil hemzesi yazılmıştır. ابن kelimesinin bu zikrettiğimiz yerlerde vasil hemzesiyle yazılmasında Mushaflar ittifak etmiştir. Zira bu kelime Tevbe 30. ayette haber olup diğerlerinde sıfattır.⁵⁰⁵

Dânî, hazf konusu içersinde mâ-ı (ما) istifhâmiyyeden elif'in hazfedildiği duruma değinmemiştir. Zira mâ-ı istifhâmiyye'ye harfi cer dahil olduğunda ما'deki elif harfi hazfedilmektedir. عمّ, ممّ, فيم ve benzerlerinde elif hazfedilmiştir.⁵⁰⁶

Görüleceği üzere Dâni, elif'in hazfi konusuna genişçe yer vermiş, bu başlık altında hazfin yanında elif'in yazıldığı yerlere de yeri geldikçe değinmiştir.

2.1.2. Yâ'nın Hazfiyle Yazılan Kelimeler

Mushaflarda bazı kelimelerde “yâ” harfi yazılmışken bazı kelimelerde ise hazfedilmiştir. Dâni hazfin sebebinin öncesindeki kesrayla yetinmek olduğunu söyler. İbnü'l-Enbârî de aynı gerekçeyi zikreder.⁵⁰⁷ Dâni ayrıca iki “yâ” harfinin yan yana gelmesi durumunda bunlardan birinin ihtisâr amacıyla hazfedildiği söyler ve bu konuyu ayrı bir başlık altında ele alır.⁵⁰⁸ Fakat konunun uzun olmaması hasebiyle biz iki “yâ” harfinden birinin hazfi meselesini de bu başlık altında ele alacağız.

Bigiyef, hazfedilen yâ'ların sayısının 121 olduğunu, bunlardan 86'sının ayet sonlarındaki kelime-i fâsılada, 35'inin ise kelime-i fâsıla dışındaki yerlerde olduğunu

⁵⁰⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 52; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 33.

⁵⁰⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 52.

⁵⁰⁶ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 44.

⁵⁰⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 53-54.

⁵⁰⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 75.

belirtmektedir. Ayrıca hazfedilen yâ'lar bilindiğinde bunların dışında kalan yâ'ların da bilinmiş olacağını söylemektedir.⁵⁰⁹

Ayet sonlarındaki kelime-i fâsıladan yâ'nın hazfedildiği yerlere örnekler:

تفقدون⁵¹⁶، ولاتقربون⁵¹⁵، فأرسلون⁵¹⁴، ولا تنظرون⁵¹³، واطيعون⁵¹²، ولا تكفرون⁵¹¹، فاتقون⁵¹⁰، فارهبون⁵¹⁷، فاسمعون⁵²⁴، كان نكير⁵²³، رب ارجعون⁵²²، كذبون⁵²¹، فلا تستعجلون⁵²⁰، فلا تفضحون⁵¹⁹، وعيد⁵¹⁸، متاب⁵¹⁷، فاعزلون⁵²⁷، فاعزلون⁵²⁶، عقاب⁵²⁵، Görüleceği üzere bu kelimelerin sonundaki ي harfi hazfedilmiştir.⁵²⁸ Mezkûr kelimelerdeki mahzûf olan bu ي harfi, “izâfet yâ'sı” diye isimlendirilir. İzâfet yâ'sı kelimenin sonuna bitişen mütekellim yâ'sıdır. İsim, fiil ve harflerin sonuna bitişmektedir. İzâfet yâ'sı kelime sonunda bulunmakla birlikte kelimenin sonu değildir. Bilakis o, gâib ve muhatab zamirlerinden olan “hâ” ve “kâf” gibi kelimelerin sonuna gelen bir zamirdir.⁵²⁹

İbn Vesîk ayet sonundaki yâ'ların 88 yerde hazfedildiğini zikreder. Yukarıda zikrettiklerimizin yanında başka örneklere de yer veren İbn Vesîk, hazfin gerekçesini de “ayet sonu uyumunu sağlamak” olarak açıklar.⁵³⁰ Sîbeveyhi de İbn Vesîk ile aynı görüştedir. Ferrâ ise Dâni ile aynı görüştedir.⁵³¹ Zemahşerî, öncesindeki kesra

⁵⁰⁹ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 119.

⁵¹⁰ el-Bakara 2/40.

⁵¹¹ el-Bakara 2/41.

⁵¹² el-Bakara 2/101.

⁵¹³ Âl-i İmrân 3/50.

⁵¹⁴ Yûnus 10/71.

⁵¹⁵ Yûsuf 12/45.

⁵¹⁶ Yûsuf 12/60.

⁵¹⁷ Yûsuf 12/94.

⁵¹⁸ er-Ra'd 13/30.

⁵¹⁹ İbrâhîm 14/14.

⁵²⁰ el-Hicr 15/68.

⁵²¹ el-Enbiyâ 21/37.

⁵²² el-Mü'minûn 23/26.

⁵²³ el-Mü'minûn 23/99.

⁵²⁴ el-Hac 22/44.

⁵²⁵ Yâsîn 36/25.

⁵²⁶ Sâd 38/14.

⁵²⁷ ed-Duhân 44/21.

⁵²⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 54-56.

⁵²⁹ Koyuncu, *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*, 146.

⁵³⁰ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 51-53.

⁵³¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 176.

sebebiyle yâ'ların yazıdan hafzedilmesinin Huzeyl lehçesinde yaygın bir uygulama olduğunu belirtir.⁵³² Ona göre söz konusu yazımlarda bu lehçe itibara alınmıştır.⁵³³

Kelime-i fâsıla dışındaki yerlere de şunları örnek verebiliriz; واتقون⁵³⁴, دعان, ترن⁵⁴², يهدين⁵⁴¹. أخرتن⁵⁴⁰, تسئلن⁵³⁹, هدى⁵³⁸, واخشون⁵³⁷, خافون⁵³⁶, اتبعن⁵³⁵, kelimelerini de örnek olarak zikredebiliriz.⁵⁴⁶ İbn Vesîk, ayet sonunda yer almayan, kendisinden sonra sakın bir harf gelmeyen, mankûs olmayan ve münâdâ da olmayan kelimeler için ayrı bir katagori açmış ve yukarıda zikrettiğimiz örnekleri ve benzerlerini zikretmiştir. Kesra'nın hafzedilen bu yâ'lara delalet ettiğini ve kesrayla yetinmek için bu yâ'ların hafzedildiğini söylemek suretiyle mezkûr örneklerdeki hafzin gerekçesini de belirtmiştir..⁵⁴⁷ Görüleceği üzere bu guruptaki kelimeler hususunda Dâni ile aynı görüştedir. Fakat Dâni, İbn Vesîk'in yaptığı şekilde bir katagoride bulunmayıp yâ'nın hafzedildiği yerlere yukarıda zikredilenlerden başka onlara benzer birçok örnek daha zikretmiştir.⁵⁴⁸ Biz yeri geldikçe yine örnekler zikredeceğiz.

Dâni, İbnü'l-Enbârî'nin yâ harfinin hafzedildiği beş yeri zikretmeyi unuttuğunu söylemektedir. Bu yerler; Tâhâ sûresi 12. ayette ve Nâziât sûresi 16. ayette geçen بالواد kelimesi, Kasas sûresi 30 ayette geçen الواد kelimesi, Şuarâ sûresi 62. ayette geçen سيهدين kelimesi ve Kâf sûresi 41. ayette geçen يناد kelimesidir. Bu kelimelerin sonlarındaki ي harfi ihtilafsız olarak Mushaflarda hafzedilmiştir.⁵⁴⁹ تبشرون⁵⁵⁰ ve تشاقون

⁵³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 293.

⁵³³ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 177.

⁵³⁴ el-Bakara 2/186.

⁵³⁵ el-Bakara 2/197.

⁵³⁶ Âl-i İmrân 3/20.

⁵³⁷ Âl-i İmrân 3/175.

⁵³⁸ el-Mâide 5/44.

⁵³⁹ el-En'âm 6/80.

⁵⁴⁰ Hûd 11/46.

⁵⁴¹ el-İsrâ 17/62.

⁵⁴² el-Kehf 18/24.

⁵⁴³ el-Kehf 18/39.

⁵⁴⁴ el-Kehf 18/40.

⁵⁴⁵ en-Neml 27/36.

⁵⁴⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 54-55.

⁵⁴⁷ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 54.

⁵⁴⁸ Bkz. Dâni, *el-Mukni'*, 54-56.

⁵⁴⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 56-57.

⁵⁵⁰ el-Hicr 15/54.

⁵⁵¹ kelimelerindeki ن harflerini kesra ile okuyanlar, bu kelimeleri yâ'nın hafzedildiği kelimeler içerisine dahil etmişlerdir.⁵⁵²

Münâdâlar birinci şahıs zamirine muzaf oldukları zaman kelime sonundaki ي harfi hafzedilir. Bakara sûresi 54. ayette ve Hûd sûresi 52. ayette geçen يا قوم, Zümer sûresi 10 ve 16. ayetlerde geçen يا عباد, Hûd sûresi 42. ayette geçen يا بني, Mü'minûn sûresi 118. ayette geçen رب اغفر ve benzerlerinde sondaki ي harfi hafzedilmiştir.⁵⁵³ Ancak Ankebût sûresi 56. ayette ve Zümer sûresi 53. ayette يا عبادى şeklinde yazılarak yâ harfi yazıda resmedilmiştir. Zuhruf sûresi 68. ayette geçen يا عباد kelimesinde ise ihtilaf edilmiştir. Medine Mushaflarında sonundaki yâ yazılmışken Irak Mushaflarında ise hafzedilmiştir.⁵⁵⁴

Sonunda ي harfi olup tenvin'in bitiştiği her mecrûr ve merfû isimde, bu yâ harfi hafzedilmiştir. Yani ref ve cer konumunda olup nekre olan bütün mankûs isimlerde yâ harfi hafzedilmiştir. Bakara sûresi 173. ayette ve En'âm sûresi 145. ayette geçen باغ ve عاد kelimleri, Ra'd sûresi 10. ayette geçen مستخف, 11. ayette geçen والى, 33. ayette geçen هادى, 34. ayette geçen واقى kelimleri, A'râf sûresi 41. ayette geçen غواش, Meryem sûresi 10. ayette geçen لىال, İbrâhîm sûresi 37. ayette geçen يواد, Rahmân sûresi 54. ayette geçen دان kelimleri ve benzerleri buna örnektir.⁵⁵⁵ Dâni, bu kelimelerden yâ'nın hafzedilmesi hususunda Mushafların birleştiğini belirtmektedir. Hazfin gerekçesini de, vasıl halinde yâ'ların telaffuzdan düşmesi ve kendilerinden sonra gelen tenvînin sakin olmasıyla açıklar.⁵⁵⁶ Ancak söz konusu mankûs isim nasb konumunda olursa sonundaki yâ harfi yazılır. Âl-i İmrân sûresi 193. ayette geçen مناديا kelimesi ile Furkân sûresi 31. ayette geçen هاديا kelimesinde böyle bir durum söz konusudur. Çünkü bu tür kelimelerde iki sakin harf yan yan gelmemektedir.⁵⁵⁷

Yâ'nın hafzedildiği başka bir durum ise kendisinden sonra sakin bir harfin, yani vasıl hemzesinin geldiği hallerdir. Nisâ sûresi 146. ayette geçen يؤت الله, Yûnus sûresi 103. ayette geçen ننج المؤمنين, Tâhâ sûresi 12. ayette geçen بالواد المقدس, Sâffât

⁵⁵¹ en-Nahl 16/27.

⁵⁵² Dâni, *el-Mukni*, 57.

⁵⁵³ Dâni, *el-Mukni*, 57; Mârğînî, *Delîlu 'l-hayrân*, 120.

⁵⁵⁴ Dâni, *el-Mukni*, 57; Mârğînî, *Delîlu 'l-hayrân*, 120-121.

⁵⁵⁵ Dâni, *el-Mukni*, 58.

⁵⁵⁶ Dâni, *el-Mukni*, 58.

⁵⁵⁷ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi 'l-merâsîd*, 2: 154.

sûresi 163. ayette geçen *صَالِ الْجَحِيمِ*, Kamer sûresi 5. ayette geçen *تَغْنِ النَّذْرِ* ve benzerlerinde bu durum söz konusudur.⁵⁵⁸

İki “yâ” harfinin yan yana gelmesi durumunda bunlardan birinin ihtisâr amacıyla hazfedildiğini daha önce söylemiştik. Dâni iki yâ yan yana gelir, bunlardan ikincisi çoğul alameti olan yâ olursa birisinin hazfedildiğini ve bunda Mushafların da ittifak ettiğini söyler. Buna örnek olarak *الْحَوَارِيِّينَ, النَّبِيِّينَ, الْأَمَمِيِّينَ* kelimelerini zikreder ve benzerlerinde de aynı durumun geçerli olduğunu belirtir. Bunun tek istisnası Mutaffifin sûresi 18. ayette geçen *عَلِيِّينَ* kelimesidir. Sadece bu kelime Mushaflarda ihtilafsız olarak iki yâ ile yazılmıştır. Bunun dışındakilerde tek yâ ile yazılmıştır.⁵⁵⁹ Dâni, *el-Muhkem* adlı eserinde hazfedilenin med harfi olan birinci yâ olması caiz olduğu gibi çoğul alameti olan ikinci yâ olmasının da caiz olacağını belirtir.⁵⁶⁰ *مَتَكْنِينَ, الْمُسْتَهْزِئِينَ, خَسَنِينَ* kelimeleri ve benzerlerinde hemzenin kürsüsü olan yâ harfi hazfedilmiştir. Yine Meryem sûresi 74. ayette geçen *إِثْنَا وَرِئَاءِ* kelimesinde de hemzenin kürsüsü olan yâ hazfedilmiştir. Bunların hepsi yazıda iki yâ'nın yan yana gelmesinin keraheti sebebiyledir.⁵⁶¹

Kur'an'ı Kerimde geçen *يَحْيِيهَا, يَحْيِيَنَّ, يَحْيِيَنَّ* gibi kelimeler ve benzerleri sonuna zamir bittiği için iki yâ ile yazılmış ve bu hususta Mushaflar ihtilaf etmemiştir. Fakat bu tür kelimelerin sonuna zamir bitişmediği zaman tek yâ ile yazılmıştır. Bakara sûresi 26. ayette geçen *لَا يَسْتَحِي* kelimesi ve 258. ayetinde geçen *يَحْيِي* kelimesi, Yûsuf sûresi 101. ayette geçen *وَلِيَّ* kelimesi, Enfâl sûresi 42. ayette geçen *حِي* kelimesi ve benzerleri tek yâ ile yazılmıştır. Bu tür kelimelerdeki *ي* harfi ister kelimenin aslından ister izafetten dolayı zâit olsun hüküm yine aynıdır. Dâni, bu tür kelimeleri Medine ve Irak Mushaflarında tek yâ ile yazılmış olarak gördüğünü nakletmektedir.⁵⁶²

Dâni, A'râf sûresi 196. ayette geçen *وَلِيَّ* kelimesinin, Furkân sûresi 49. ayette geçen *لنَحْيِي* kelimesinin ve Kıyâmet sûresi 40. ayette geçen *يَحْيِي* kelimesinin Medine ve Irak Mushaflarında tek yâ ile yazıldığını söylemektedir. Ayrıca Medine ve Irak

⁵⁵⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 160-161.

⁵⁵⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 75.

⁵⁶⁰ Dâni, *el-Muhkem*, 165.

⁵⁶¹ Dâni, *el-Mukni'*, 75.

⁵⁶² Dâni, *el-Mukni'*, 75.

Mushafları ile diğer Mushaflarda müfred olan سينة kelimesinin geçtiği her yerde iki yâ ile, çoğul olan سيئات kelimesinin ise Kur'an'ın tamamında tek yâ ile yazıldığını söylemektedir.⁵⁶³ Müfred olan سينة kelimesinin geçtiği her yerde iki yâ ile yazılmasında Mushaflar ittifak etmiştir. Bu kelimenin aslında üç tane yâ harfi vardır. Birincisi sakın olan yâ, ikncisi kesralı olan yâ, üçüncüsü ise hemze için tasvir edilmiş olan yâ'dır. Sakin olan birinci yâ harfi yazıdan hafzedilip kesralı olan ikinci yâ harfine idğam edilmiştir. Bu durumda da yazıda kesralı olan yâ harfi ile hemzenin kürsüsü olan yâ harfi kalmıştır. سيئات kelimesinde ise yine sakin olan birinci yâ harfi yazıdan hafzedilip kesralı olan ikinci yâ harfine idğam edilmiştir. İhtiyaç duyulmadığından hemze için tasvir edilmiş olan yâ harfi de hafzedilmiş, böylece sadece ortadaki ikinci yâ harfi yazıda kalmıştır. Mushaflar سيئات kelimesinin yazımında da ittifak etmişlerdir.⁵⁶⁴

Rahmân sûresi 24. ayette geçen المنشئات kelimesi Irak Mushaflarında ش ve ت harfi arasında elif yazılmayıp yâ harfi yazılmıştır. Ğâzî b. Kays da kendi kitabında böyle yazmıştır. Bu ش harfinin kesrası ile okunan kiraate uygundur.⁵⁶⁵ Müfred olan بآية kelimesi ve bunun çoğulu olan بآيات kelimesi bu şekilde ب harf-i cer'i ile mecrûr olduğunda Irak Mushaflarının bazısında geçtiği her yerde iki yâ harfi ile yazılmıştır. Yani ا ve ت harfi arasına iki tane yâ harfi yazılmıştır. Fakat çoğunda tek yâ harfi ile yazılmıştır. Meşhur olan da tek yâ ile yazılmasıdır.⁵⁶⁶

2.1.3. Vâv'ın Hazfiyle Yazılan Kelimeler

Dânî bu konuya başlarken konu başlığı içerisinde hazfin gerekçesini belirtmektedir. O hazfin gerekçesinin vâv'ın öncesindeki damme ile yetinmek olduğunu veya vâv'ın başka bir sebepten dolayı hafzedildiğini ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Ferrâ da bir yerde, kelime sonundaki kimi vâv'ların kendilerinden önceki damme'nin yeterli görülmesi sebebiyle yazıdan hafzedildiğini söylerken, başka bir yerde de söz konusu vâv'ların kendilerinden sonra lâm-ı tarif geldiği için hafzedildiğini ifade

⁵⁶³ Dâni, *el-Mukni*, 75-76.

⁵⁶⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 169-170.

⁵⁶⁵ Dâni, *el-Mukni*, 76; Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 128.

⁵⁶⁶ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 171-172; Dâni, *el-Mukni*, 76.

⁵⁶⁷ Dâni, *el-Mukni*, 59.

etmektedir.⁵⁶⁸ Sehâvî ve İbn Vesîk'e göre ise, yazıda okunuş ve vasıl itibara alındığı için hazf gerçekleşmiştir. Nitekim Sehâvî, vâv'ın isbatıyla yazılan yerlerde vakfın, hazfiyle yazılan yerlerde ise vaslın itibara alındığını ifade etmektedir.⁵⁶⁹

Nâkıs fiillerde ref alameti illet harfinin sübutudur. Fakat İsrâ sûresi 11. ayette geçen وَيَدْعُ, Şûrâ sûresi 24. ayette geçen وَيَمْحُ, Kamer sûresi 6. ayette geçen يَدْعُ, Alak sûresi 18. ayette geçen سَنَدْعُ kelimeleri ref konumunda olmalarına rağmen sonlarındaki vâv harfleri hazfedilmiştir. Tahrîm sûresi 4. ayette geçen صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ kelimesi çoğul olmasına rağmen صَالِحُو şeklinde değilde صَالِحُ şeklinde vâv'ın hazfiyle yazılmıştır. Zikredilen bu kelimelerin bu şekilde yazımında Mushaflar ittifak etmişlerdir.⁵⁷⁰ İbn Vesîk okunuş itibara alındığı için vâv'ın bu kelimelerden hazfedildiğini söyler.⁵⁷¹ Sehâvî de lafza itibarla böyle yazıldığını ifade eder.⁵⁷²

Münâfikûn sûresi 10. ayette geçen وَأَكُنْ kelimesinde ك ve ن harfi arasındaki vâv hazfedilmiştir. Ebû Ubeyd bu kelimenin Hz. Osman mushafında vâv'ın hazfiyle yazıldığını ve bu hususta Mushafların ittifak ettiğini nakleder.⁵⁷³ İbnü'l-Cezerî de, bu kelimenin bütün Mushaflarda vâv harfinin hazfiyle yazıldığını söylemektedir. Ancak Ebû Amr bu kelimeyi وَأَكُونَ şeklinde vâv'ın isbatıyla ve nûn'un fethasıyla okumuştur. Diğer kıraat imamları ise yazıya uygun olarak vâv'ı hazfedip nûn harfini de cezimli okumuşlardır.⁵⁷⁴

Hemzenin kürsüsü olan و harfi رَغِيَا, الرَّغِيَا, رَغِيَا kelimelerinde hazfedilmiştir. Bu durum Kur'an'ın tamamında böyle olup Mushafların ittifak ettiği bir meseledir.⁵⁷⁵ Bunun sebebi ise eski yazıda و ve ر harfinin şeklen birbirine benziyor olmasıdır.⁵⁷⁶ تَنْوِي و تَنْوِيه kelimelerinde de yine aynı şekilde hemzenin kürsüsü olan vâv harfi

⁵⁶⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 187.

⁵⁶⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 187.

⁵⁷⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 59.

⁵⁷¹ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 46-47.

⁵⁷² Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 356.

⁵⁷³ Dâni, *el-Mukni'*, 59.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 388.

⁵⁷⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 59-60.

⁵⁷⁶ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 361; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 45.

hazfedilmiştir.⁵⁷⁷ Bu kelimelerde iki tane vâv harfi yan yana gelmemesi için hazf yapılmıştır.⁵⁷⁸

Yan yana gelen iki vâv'dan ikincisinin çoğul alameti olduğu durumlarda, bu iki vâv'dan biriyle yetinmek için diğeri hazfedilir: ولا تلون,⁵⁷⁹ لا يستون,⁵⁸⁰ الغاون,⁵⁸¹ ليسوا,⁵⁸² فإوا,⁵⁸³ ويدرون,⁵⁸⁴ بدؤكم,⁵⁸⁵ مستهزون,⁵⁸⁶ اندونى,⁵⁸⁷ ليطفوا,⁵⁸⁸ ve benzeri kelimelerde iki vâv harfinden biri hazfedilmiştir. داود,⁵⁹² يوسا,⁵⁹¹ الموودة,⁵⁹⁰ ماورى,⁵⁸⁹ kelimeleri ve benzerlerinde de vâv harfi hazfedilmiştir.⁵⁹³ İbn Vesîk ise vâv desteği üzerine yazılan hemzenin iki vâv harfi arasında gelmesi durumunda, hemzenin kürsüsü olan vâv'ın ve diğeri iki vâv'dan birinin hazfedileceğini söylemektedir. Örnek olarak ليسوو و الموودة kelimelerini zikreden İbn Vesîk, hemzenin kürsüsü olan vâv ile birlikte hazfedilecek olan vâv harfinin hemzeden önceki vâv veya hemzeden sonraki vâv olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁴ İbn Necâh ve Dâni ise yazıda belirtilenin aslî harf olan vâv olduğunu söylemektedirler.⁵⁹⁵

Dâni, vâv'ın hazfiyle yazılan yerleri işledikten sonra bu başlık altında bir fasıl açıp, hemzenin vâv ve yâ desteği üzerine yazıldığı ve hemze için yazıda herhangi bir suretin tasvir edilmediği bazı örnekler zikretmiştir. Bu örnekler hemzenin yazımıyla alakalı olduğu için, “Hemzenin Mushaflardaki Yazımıyla İlgili Kurallar” başlığı altında işleyeceğiz.

⁵⁷⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 60.

⁵⁷⁸ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 361.

⁵⁷⁹ Âl-i İmrân 3/153.

⁵⁸⁰ et-Tevbe 9/19.

⁵⁸¹ eş-Şuarâ 26/94.

⁵⁸² el-İsrâ 17/7.

⁵⁸³ el-Kehf 18/16.

⁵⁸⁴ er-Ra'd 13/22.

⁵⁸⁵ et-Tevbe 9/13.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/14.

⁵⁸⁷ el-Bakara 2/31.

⁵⁸⁸ et-Tevbe 9/37.

⁵⁸⁹ el-A'râf 7/20.

⁵⁹⁰ et-Tekvîr 81/8.

⁵⁹¹ el-İsrâ 17/83.

⁵⁹² el-Bakara 2/251.

⁵⁹³ Dâni, *el-Mukni'*, 60.

⁵⁹⁴ İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 45.

⁵⁹⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 186.

2.1.4. Elif'in İsbâtıyla Yazılan Kelimeler

Dânî, isbâtın, yazımın telaffuz veya mana doğrultusunda oluşuna bağlı olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Yani isbât yapılırken telaffuz veya mana dikkate alınmıştır.⁵⁹⁶

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Bakara sûresi 61. ayette geçen *مصرًا* kelimesinin ve Yûsuf sûresi 7. ayette geçen *آيات* kelimesinin İmam Mushafta elif ile yazıldığını görmüştür. Yani *آيات* kelimesinde *ي* ve *ت* arasına elif yazılmıştır.⁵⁹⁷ İbn Necâh bu kelimenin *ي* ve *ت* arasında elif harfi yazılmadan resmedildiğini, bu şekilde yazımında Mushafların ittifak ettiğini söylemektedir.⁵⁹⁸ İmam Nâfi de elifsiz yazıldığını söyler.⁵⁹⁹ Lakin Ebû Ubeyd'in bu kelimeyi elif ile yazılmış olarak görmesi İbn Necâh'ın iddiasını çürütmektedir. İmam Nâfi ile Ebû Ubeyd'in bu kelimedeki ihtilaf etmesi ise bir çelişki olduğunu göstermez. Çünkü İmam Nâfi Medine mushafından, Ebû Ubeyd ise Hz. Osmân'a ait İmam Mushaftan nakletmektedir. Nitekim Mekke kıraat imamı İbn Kesîr (ö. 120/738) bu kelimeyi müfred olarak elifsiz okumuş, diğer kıraat imamları ise çoğul olarak elif ile okumuşlardır.⁶⁰⁰

Kehf sûresi 38. ayette geçen *لكنّا* kelimesi, Ahzâb sûresi 10, 66 ve 67. ayetlerde geçen *الظنوننا*, *الرسولا*, *السييلا* kelimeleri sonlarındaki elif'in isbâtıyla yazılmıştır.⁶⁰¹ Zemahşerî, şiirlerde kafiye gereği elif ziyadeleri yapıldığı gibi yukarıda geçen Ahzâb sûresindeki üç kelimenin sonuna da elif'in ziyade kılındığını ve ziyadelerin ayet sonu uyumunu sağlama amacına yönelik olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰²

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, İnsân sûresi 4. ayette geçen *سلسلا* kelimesi ile aynı sûrenin 15. ayetinin sonu ve 16. ayetinin başında geçen *قوارير* kelimesinin Hicaz ve

⁵⁹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 62.

⁵⁹⁷ Dâni, *el-Mukni*, 62.

⁵⁹⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 707.

⁵⁹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 64.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 293.

⁶⁰¹ Dâni, *el-Mukni*, 62.

⁶⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 54-55.

Kufe Mushaflarında sonlarına elif eklenerek yazıldığını, Basra Mushaflarında ise birinci قواريرا kelimesinin sonuna elif eklendiğini ikinci قوارير kelimesine ise eklenmediğini ifade etmektedir.⁶⁰³ Halef b. Hişâm (ö. 229/844) ise, 15. ayette geçen قواريرا kelimesinin bütün Mushaflarda sonundaki elif ile yazıldığını, 16. ayetteki قوارير kelimesinin ise Medine ve Kufe Mushaflarında elif ile, Basra Mushaflarında ise elif'siz yazıldığını ifade etmektedir. Ancak Eyyûb b. Mütevekkil (ö. 200/815), Medine, Kufe, Mekke ve eski Basra Mushaflarında her iki kelimenin de sonlarında elif'in yazılı olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁴

İmam Nâfi, Ahzâb sûresi 10, 66 ve 67. ayetlerde geçen الظنونا, الرسولا, السبيلا, kelimleri ile İnsân sûresi 4. ayette geçen سلسلا, 15. ve 16. ayetlerde geçen قوارير kelimelerinin hepsinin sonlarındaki elif ile yazıldığını belirtmektedir. Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807) ise, İnsân sûresi 15. ve 16. ayetlerde geçen قوارير kelimelerinin her ikisinde ilk Mushaflarda sonlarında elif olmadan yazıldığını ifade etmektedir.⁶⁰⁵ Görüleceği üzere Dâni'nin de dediği gibi الظنونا, الرسولا, السبيلا kelimelerinin elifin isbâtıyla yazılacağında Mushaflar ihtilaf etmemiştir. Ancak ihtilaf İnsân sûresi 15 ve 16. ayetlerde geçen her iki قوارير kelimelerinin yazımındadır.⁶⁰⁶

Ebû Ubeyd, Fâtır sûresi 40. ayette geçen بَيِّنَت kelimesinin bazı Mushaflarda elif ile yazıldığını söylemektedir. Dâni de bu kelimenin eski Irak Mushaflarının bazısında elif ile, bazısında da elifsiz yazıldığını ifade etmektedir. İmam Nâfi ise Medine Mushaf'ında elifsiz yazıldığını belirtmektedir.⁶⁰⁷

Âsım el-Cahderî'den gelen bir rivayete göre Hz. Osman'ın İmam Mushaf'ında, Hac sûresi 23. ayette geçen وَلَوْلُوا kelimesi elif ile, Fâtır sûresi 33. ayette geçen وَلَوْلُوا kelimesi ise mecrur olup elifsiz yazılmıştır. Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ise قالوا ve كانوا gibi kelimelerde elif ziyade edildiği gibi وَلَوْلُوا kelimesinde de isbât edildiğini söylemektedir. Kisâi (ö. 189/805), bu kelimedeki isbât'ın hemzenin konumundan dolayı yapıldığını ifade etmektedir.⁶⁰⁸ Kıraat imamlarından Âsım (ö. 127/745), Nâfi

⁶⁰³ Dâni, *el-Mukni*, 62.

⁶⁰⁴ Dâni, *el-Mukni*, 63.

⁶⁰⁵ Dâni, *el-Mukni*, 64.

⁶⁰⁶ Dâni, *el-Mukni*, 63.

⁶⁰⁷ Dâni, *el-Mukni*, 64.

⁶⁰⁸ Dâni, *el-Mukni*, 64.

ve Ebû Ca'fer (ö. 130/747) hem Hac sûresi 23. ayette geçen وَلَوْلَا kelimesini hem de Fâtır sûresi 33. ayette geçen وَلَوْلَا kelimesini mansûb okumuşlardır. İmam Ya'kûb (ö. 205/821) ise Hac sûresinde mansûb, Fâtır sûresinde mecrûr okumuştur. Diğer kıraat imamları ise her iki yerde de mecrûr okumuşlardır.⁶⁰⁹

Dânî, Hac sûresindeki وَلَوْلَا de elifin yazılmasında ihtilaf edilmediğini, ihtilafın Fâtır sûresindeki وَلَوْلَا de olduğunu ifade etmektedir. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Medine ehlinin bu kelimeyi Kur'an'da geçtiği her yerde ikinci vâv harfinden sonra elifin isbâtıyla yazdıklarını ifade etmektedir. Nâfi de Fâtır sûresindeki وَلَوْلَا kelimesinin elif ile yazıldığını söylemektedir.⁶¹⁰ Muhammed b. İsâ el-İsbehânî'den, Hac ve İnsân sûreleri hariç Kur'an'da geçen bütün وَلَوْلُو kelimelerinin Basralıların Mushaflarında elifsiz yazıldığı rivayet edilmiştir. Âsım el-Cahderî ise Hz. Osman'ın İmam Mushaf'ında Fâtır sûresi dışındaki bütün وَلَوْلُو kelimelerinin elif ile yazıldığını söylemektedir.⁶¹¹ Ferrâ ise, hem Hac hem de Fâtır sûresindeki bu kelimenin Medine ve Kufe Mushaflarında elif ile yazıldığını ifade etmektedir.⁶¹²

Ebû Ubeyd'den gelen rivayete göre; Hûd sûresi 68, Furkân sûresi 28, Ankebût sûresi 38 ve Necm sûresi 51. ayetlerde geçen ثَمُودَا kelimesi Kur'an'da elif ile yazılmıştır. İmam Nâfi de bu kelimenin zikredilen dört yerde elif ile yazıldığını söylemekte, Dâni ise Mushaflar arasında bu hususta bir ihtilafın olmadığını belirtmektedir.⁶¹³ Katipler ثَمُودَا kelimesini bu dört yerde elif ile yazdılar. Fakat kurrâ د harfinin tenvîninde ihtilaf etmiştir.⁶¹⁴ Hafs (ö. 180/796), Hamza (ö. 156/773) ve Ya'kûb (ö. 205/825) zikredilen bu dört yerde د harfini tenvînsiz okumuş ve elifsiz vakıf yapmışlardır. Ebû Bekr Şu'be de (ö. 193/809) sadece Necm sûresinde bu imamlara muvafakat etmiştir. Diğer imamlar ise د harfini tenvînli okumuşlar ve elif ile vakıf yapmışlardır.⁶¹⁵

Elif'in ziyade edildiği bir diğer yer ise مائة ve مائتين kelimeleridir. Bu kelimeler Kur'an'da geçtiği her yerde م harfinden sonra elif'in ziyadesiyle yazılmıştır. فتنية ve فتنية

⁶⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 326.

⁶¹⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 65.

⁶¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 384; Dâni, *el-Mukni'*, 65.

⁶¹² Dâni, *el-Mukni'*, 65; Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 259.

⁶¹³ Dâni, *el-Mukni'*, 67.

⁶¹⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 690.

⁶¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 289-290.

kelimeleri ise elif ziyade edilmeden yazılmıştır.⁶¹⁶ مائة kelimesindeki elif'in ziyadesine gelince, Dâni *el-Muhkem* adlı eserinde bunun için iki husus zikretmektedir. Bu ziyade ya منه ile مائة kelimelerinin arasını ayırmak için yapılmıştır. Ya da hemzeyi desteklemek için yapılmıştır.⁶¹⁷ Tesniyesi olan مائتين kelimesiyle karışma ihtimali bulunmamaktadır. Fakat yazım birliğini sağlamak için o da elifin ziyadesiyle yazılmıştır.⁶¹⁸ Zerkeşi de (ö. 794/1392) kesreti ifade eden bir isim olması gerekçesiyle مائة kelimesinde elif'in ziyade edildiğini belirtmektedir.⁶¹⁹

Kur'an'da geçen الربوا kelimesi geçtiği her yerde elif'in ziyadesiyle yazılmıştır. Furkân sûresi 77. ayette geçen يعبوا, Yûsuf sûresi 85. ayette geçen تفتوا, Tâhâ sûresi 119. ayette geçen لاتظموا, Yûnus sûresi 4. ayette geçen بيدوا, İbrâhîm sûresi 21. ayette geçen الضعفوا, Mümtehine sûresi 4. ayette geçen برءوا kelimelerinde ve kelime sonunda yer alan dammeli hemzenin vâv olarak yazıldığı benzeri kelimelerde vâv harfinden sonra elif harfi ziyade edilmiştir. Bu tür kelimelerin yazımında vasıl itibara alınmıştır. Çünkü bu tür kelimelerdeki vâv ile fiilin aslından olup sonda bulunan vâv ve çoğul vâv'ı arasında benzerlik bulunmaktadır.⁶²⁰

Muhammed b. İsa, شىء kelimesinin Kehf sûresi 23. ayetin haricinde bütün Mushaflarda elifsiz yazıldığını, Kehf sûresi 23. ayette ise لشىء şeklinde elif ile yazıldığını ifade etmektedir.⁶²¹ İbn Necâh da Kehf sûresi 23. ayette geçen لشىء kelimesinin bütün Mushaflarda ش ve ى arasına elif eklenerek yazıldığını, buranın dışındaki yerlerde ise elifsiz yazıldığını ifade etmektedir.⁶²² Meryem sûresi 19. ayette geçen لأهب kelimesi bütün Mushaflarda ل harfinden sonra elif'in isbâtıyla yazılmıştır.⁶²³

Kelime sonunda bulunupta öncesinde sakin harf bulunan hemzeler yazıda belirtilmemektedir. Zira tahfife uğradıkları zaman sahip oldukları harekeleri öncelerindeki harfe nakledilmektedir. Örnek olarak; البريء, المرء, الخبء

⁶¹⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 67.

⁶¹⁷ Dâni, *el-Muhkem*, 175.

⁶¹⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 170.

⁶¹⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 385.

⁶²⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 67.

⁶²¹ Dâni, *el-Mukni'*, 67.

⁶²² İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 805.

⁶²³ Dâni, *el-Mukni'*, 67; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 828.

kelimelerini zikredebiliriz.⁶²⁴ Ancak bundan istisna olan iki yer vardır. Mâide sûresi 29. ayette geçen تَبَوُّا kelimesi ve Kasas sûresi 76. ayette geçen لَتَنَوُّا kelimesinde hemzeler yazılmıştır. Bu hususta Mushaflar ittifak halindedir. Öncesindeki harf sakin olupta kelime sonunda yer alan hemzelerden yazıda belirtilenler sadece bu iki yerdedir.⁶²⁵

Hemze kelime ortasında yer alır ve öncesindeki harf de sakin olursa bu durumdaki söz konusu hemze yazıda resmedilmez.⁶²⁶ Ancak mushaf yazarları النَشَأَةُ kelimesini yazarken ش harfinden sonra elif'i yazmışlar ve bu konuda ittifak etmişlerdir. Dâni, "Bu kelime ile Kehf sûresi 58. ayette geçen مَوَيْلًا kelimesi dışında, öncesindeki harf sakin olan kelime ortası hemzesinin mushaflarda yazıldığı bir yer bilmiyorum" demiştir.⁶²⁷

Mushaf katipleri iki yerde nûn-u muhaffefe'nin elif şeklinde yazılmasında ittifak etmişlerdir. Bunlar; Yûsuf sûresi 32. ayette geçen وَلِيَكُونَا kelimesi ile Alak sûresi 15. ayette geçen لَنَسْفَعَا kelimesidir. Bu kelimelerin sonlarındaki nûn-u muhaffefe elif şeklinde resmedilmiştir.⁶²⁸ Bunun sebebi ise yazımda vakfın itibara alınmış olmasıdır.⁶²⁹ Aynı şekilde اذًا kelimesi de yazımda vakfın itibara alınmış olmasından dolayı Kur'an'da geçtiği her yerde elif ile yazılmıştır.⁶³⁰ Ancak كَأَيِّن kelimesi Kur'an'da geçtiği her yerde sonundaki ن ile yazılmıştır. Dâni, bu kelimenin yazımında vasl'ın itibara alındığını belirtmektedir. Sehâvî de bu kelimenin اي ve teşbih edatı olan ك harfinden müteşekkil olduğunu ve yazımında vasl'ın itibara alındığını ifade etmektedir.⁶³¹

Gâzî b. Kays; العذاب, العقاب, الحساب, البيان, الغفار, الجبار, الساعة, الجبار, النهار kelimelerinin telaffuzları itibara alınarak Mushaflarda elif ile yazıldığını söylemektedir.⁶³² Bazı kalıplarda gelen kelimeler de elif ile yazılmıştır. Bunlar; فُعَالان, فُعَالان, فَاعِل, فَعَال, فُعَالان, فُعَالان.

⁶²⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 226; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 51-52.

⁶²⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 67-68; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 82.

⁶²⁶ Mârğîni, *Delîlu'l-hayrân*, 132.

⁶²⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 68.

⁶²⁸ İbn Necâh, *Muhtasaratu't-tebyîn*, 3: 715; Dâni, *el-Mukni'*, 68.

⁶²⁹ Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, 255; Dâni, *el-Mukni'*, 68.

⁶³⁰ Dâni, *el-Mukni'*, 68; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 66.

⁶³¹ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 320.

⁶³² Dâni, *el-Mukni'*, 68.

ve جِبَار, مَارِد, شَاهِد, عِقَاب, عَذَاب, ظَالِم, Örneğ olarak; عِبَاد, المِيذَان, المِيْعَاد, قَتْوَان, صِنْوَان, كُفْرَان, طُغْيَان, بُيَان, صَبَار, خَتَار, zikredebiliriz.⁶³³

Yezîdî, Mü'minûn sûresi 44. ayette geçen تترا kelimesinin elif ile yazıldığını ifade etmektedir. Dâni de bu kelimenin Irak Mushafları ve diğerlerinde elif ile yazıldığını gördüğünden bahsetmektedir. Yine Kehf sûresi 33. ayette geçen كَلْتَا kelimesini elif ile yazılmış olarak bulmuştur.⁶³⁴ Bu iki kelimedeki elifler vâv ve yâ'dan dönüşmemiştir. Çünkü كَاتَا kelimesinin herhangi bir kökü yoktur. تترا kelimesinin elif'i ise ya tenvin elifidir, ya da فعلى veznindeki eliftir. Bu farklılıklar kıraat farklılıklarına dayanmaktadır.⁶³⁵

2.1.5. Yâ'nın İsbâtıyla Yazılan Kelimeler

Dâni, konu başlığında yâ'nın aslına uygun olması için isbât edildiğini belirtir. İsbât edilen yâ harflerinden bir kısmı kelimenin lâmu'l-fiilidir. Yani kelimenin aslındandır. Bir kısmı da izafet sebebiyle isbât edilmiş yâ harfleridir.⁶³⁶ Dâni, bütün Mushaflarda kırk yerde yâ'nın isbât edildiğini belirtip bunları tek tek zikretmiştir. Dâni'nin zikrettiği yerler şunlardır: Bakara sûresi 150. ayette geçen واخشونى, aynı sûrenin 258. ayetinde geçen يأتى, Âl-i İmrân sûresi 31. ayette geçen فاتبعونى, En'âm sûresi 77. ayette geçen لم يهدنى, aynı sûrenin 80. ayetinde geçen أتأجوني ve 158. ayetinde geçen يأتى ve 161. ayette geçen هدى, A'râf sûresi 53. ayette geçen يأتى, 143. ayetinde geçen فنترنى ve فسوف تترنى, 150. ayetinde geçen استضعفونى, 178. ayetinde geçen مانبغى, Yûsuf sûresi 65. ayette geçen اتبعنى, Hûd sûresi 55. ayette geçen اتبعنى, İbrâhîm sûresi 36. ayette geçen اتبعنى, Hicr sûresi 54. ayette geçen أبشرتمنى ve 87. ayette geçen المثانى, Nahl sûresi 111. ayette geçen تأتى, İsrâ sûresi 53. ayette geçen لعبادى, Kehf sûresi 70. ayette geçen اتبعتنى ve فلا تسألنى, Meryem sûresi 43. ayette geçen فاتبعونى, Tâhâ sûresi 77. ayette geçen بعبادى ve 90. ayette geçen يعبدوننى, Kasas sûresi 22. ayette geçen والزانى ve 55. ayette geçen يعبدوننى, Nûr sûresi 2. ayette geçen يعبدوننى, Yâsîn sûresi 61. ayette geçen وأن عبدونى, Sâd sûresi 45. ayette geçen أولى

⁶³³ Mehdevî, *Hicâû mesâhifi'l-emsâr*, 84; Dâni, *el-Mukni'*, 69.

⁶³⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 69.

⁶³⁵ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 147.

⁶³⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 70.

sûresi 8 ve 16. ayetlerde geçen تلقائى kelimelerinin de Yâ'nın ziyadesiyle yazıldığı geçmektedir.⁶⁴¹ Ancak İbn Vesîk, bu kelimeye yâ harfinin ziyade edilmesinde ihtilaf edildiğini bazılarının ziyade ettiğini bazılarının da ziyade etmediğini ifade etmektedir.⁶⁴² Âl-i İmrân sûresi 144 ve Enbiyâ sûresi 34. ayette geçen أفين kelimesi ف ve ن arasına elif ve yâ eklenerek yazılmıştır. En'âm sûresi 34. ayette geçen نبى kelimesi de yâ'nın ziyadesiyle yazılmıştır. Bu şekilde yazılmasıyla aynı sûrenin 67. ayetinde geçen نبى kelimesinin yazımından sakınılmak istenmiştir. Yûnus sûresi 15. ayette geçen تلقائى kelimesi de eliften sonraki yâ'nın ziyadesiyle yazılmıştır. Nahl sûresi 90. ayette geçen وايتائى kelimesi de eliften sonraki yâ'nın ziyadesiyle yazılmıştır. Bu şekilde yazılmasıyla Nûr sûresi 37. ayette geçen وايتاء الزكاة şeklindeki yazımdan sakınılmak istenmiştir. Tâhâ sûresi 130. ayette geçen ءانائى ve Şûrâ sûresi 51. ayette geçen ورائى kelimelerinde de sonlarındaki yâ harflerinin ziyadesiyle yazılmıştır. Zâriyât sûresi 47. ayette geçen بأبيد kelimesi ise elif ve dâl arasına iki yâ harfi eklenerek yazılmıştır. Kalem sûresi 6. ayette geçen بأبيكم kelimesi de elif ve kâf arasına iki yâ harfi yazılarak resmedilmiştir. Böyle yazmakla أيك şeklindeki yazımdan sakınılmıştır. Rûm sûresi 8 ve 16. ayetlerde geçen تلقائى kelimeleri de yâ'nın ziyadesiyle yazılmışlardır.⁶⁴³ Dâni yâ harfinin ziyadesiyle yazıldığı dokuz yer hakkında farklı kimselerden de rivayetlerde bulunmaktadır.⁶⁴⁴

Dâni Medine, Irak ve diğer mushaflarda وملايهم ve وملايه kelimelerinin Kur'an'ın tamamında hemzeden sonraki yâ ile yazıldığını görmüştür. Ayrıca Dâni buradaki yâ harfinin zâid olup öncesindeki elif harfinin ise hemze için yazılmış olmasının veya elif harfinin hemzeyi beyan etmek için zâid olup yâ harfinin ise hemzeyi tasvir etmek için yazılmış olmasının caiz olduğunu belirtir.⁶⁴⁵ İbn Kâsîh (ö. 701/1399) ملاً kelimesinin bir zamire muzaf olduğunda Kur'an'ın tamamında hemzeden sonraki yâ'nın ziyadesiyle yazıldığını, herhangi bir zamire muzaf olmadığında ise yâ harfinin ziyade edilmeden yazıldığını ifade etmektedir.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Dâni, *el-Mukni'*, 72; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 60.

⁶⁴² İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 60.

⁶⁴³ Ebu'l-Bekâ Alî b. Osmân b. Muhammed b. Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid ve takribu'l-müteba'id*, thk. Abdulfettâh el-Kâdî, 1. Baskı (Mısır: Matbaatu Mustafâ, 1949/1368), 67-69.

⁶⁴⁴ Bkz. Dâni, *el-Mukni'*, 72-74.

⁶⁴⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 72.

⁶⁴⁶ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 69.

Ahzâb sûresi 4. ayette bir defa ve Talâk sûresi 4. ayette iki defa geçen **الذى** kelimesi de yâ ile yazılmış, **ى** ve **ل** arasındaki elif ise yazıda belirtilmemiştir.⁶⁴⁷ Kâf sûresi 15. ayette geçen **افعيينا** kelimesi de hem aslına hemde telaffuzuna uygun olarak **ع** ve **ن** arasındaki iki yâ ile yazılmıştır.⁶⁴⁸

Kehf sûresi 10. ayette geçen **وهيى** kelimesi ile 16. ayette geçen **ويهيى** kelimesi ve Fâtır sûresi 43. ayette iki defa geçen **السيى** kelimesi iki yâ ile yazılmış ve Mushaflar bu hususta ittifak etmişlerdir. Dâni, *Hecâu's-sünne* de bu dört kelimeyi yâ harfinden sonra elif'in de yazılı olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ebû Hâtim es-Sicistânî de Kehf sûresi 10. ayette geçen **وهيى** kelimesi ile 16. ayette geçen **ويهيى** kelimesinin bazı Mushaflarda hemzenin sureti olan elif ile yazıldığını ifade etmektedir.⁶⁴⁹ Fakat bu icmânın hilafına olup sahih olan bu kelimelerin iki yâ harfi ile yazılmış olmasıdır.⁶⁵⁰

2.2. İBDÂL VE İLÂVE İLE YAZILAN KELİMELER

İbdâl kelimesi **بدل** kökünden türemiş olup sözlükte, “bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak” anlamına gelmektedir.⁶⁵¹ Yani bir harfin yerine başka bir harfi koymaktır. Kıraat ilminde ise; hemzenin yerine ona bedel olarak elif, vâv ve yâ harfini koymak ve öylece okumaktır.⁶⁵² Yani sakin bir hemzeyi mâkablinin harekesinin cinsinden bir med harfine çevirmektir. Eğer mâkablinin harekesi damme ise hemze vâv harfine, kesre ise yâ harfine, fetha ise elif harfine dönüştürülür.⁶⁵³ Kelimede telaffuz kolaylığını ve akıcılığı sağlamak amacıyla bir harfin yerine sıfat veya mahreç bakımından ona yakın başka bir harfi getirmek şeklinde de tanımlanmıştır. **مدح** kelimesini **مدحه** **استنع** kelimesini **استنعه** şeklinde okumak buna örnektir.⁶⁵⁴ Biz bu bölümde ibdâl ve ilâve ile alakalı bazı konuları ele almaya çalışacağız.

⁶⁴⁷ Dâni, *el-Mukni*, 74; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5: 1209; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 452.

⁶⁴⁸ Dâni, *el-Mukni*, 75.

⁶⁴⁹ Dâni, *el-Mukni*, 76.

⁶⁵⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 802; Dâni, *el-Mukni*, 76.

⁶⁵¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “bdl”, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Neşru edebi'l-havze (Kum: y.y., 1405/1982), 11: 48.

⁶⁵² Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 18.

⁶⁵³ Koyuncu, *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*, 162-163.

⁶⁵⁴ Mehmet Ali Sarı, “İbdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 263.

2.2.1. Hemzenin Yâ ile Yazıldığı Kelimeler

Kat' hemzeden sonra sonra yine kat' hemze geldiğinde ikinci hemze harekesi cinsinden bir harfle yazılmış,⁶⁵⁵ kimi yerlerde de yazıda hemze için bir resim belirtilmemiştir.⁶⁵⁶ Mushaflar dört yerde istifhâm hemzesinden sonra gelen kesreli hemzenin yâ şeklinde yazılmasında ittifak etmişlerdir. Bu yerler; En'âm sûresi 19. ayet, Neml sûresi 55. ayet, Ankebût sûresi 28. ayet ve Secde sûresi 9. ayette geçen أنکم kelimesidir. Bu yerlerde ikinci hemze yâ şeklinde yazılmıştır.⁶⁵⁷ Bu şekilde yazımın sebebi ise teshilin murat edilmiş olmasıdır.⁶⁵⁸

“Einnâ” kelimesi Neml sûresi 67. ayette ve Sâffât sûresi 36. ayette أننا şeklinde ikinci hemze yâ ile yazılmıştır.⁶⁵⁹ Diğer yerlerde ise انا şeklinde yazılıp ikinci hemze için herhangi bir şey tasvir edilmemiştir. Hemzenin bu şekilde resmedilmemesinde ise tahkik murat edilmiştir.⁶⁶⁰ أئن لنا kelimesi de iki şekilde yazılmıştır. Şuarâ sûresi 41. ayette ائن şeklinde ikinci hemze yâ olarak yazılmıştır. A'râf sûresi 113. ayette ise ان şeklinde yâ harfi olmadan yazılmıştır. Bu iki yerde bu şekilde yazılmasında Mushaflar ittifak halindedir.⁶⁶¹ أءذا kelimesi ise sadece Vâkıa sûresi 47. ayette اءذا şeklinde ikinci hemze yâ olarak yazılmış, bunun dışındaki yerlerde yâ harfi yazılmayıp hemze için herhangi bir suret resmedilmemiştir.⁶⁶²

Tevbe sûresi 12, Enbiyâ sûresi 73, Kasas sûresi 5 ve 41, Secde sûresi 24. ayetlerde geçen أئمة kelimesinde hemze ve mîm arasındaki ikinci hemze yâ olarak yazılmıştır. Bu kelime Kur'an'da sadece bu beş yerde geçmektedir. Yâsîn sûresi 19. ayette geçen ائن kelimesi ile Sâffât sûresi 86. ayette geçen ائفكا kelimesinde de ikinci hemzeler yâ olarak yazılmıştır.⁶⁶³ Dâni birincisi fethalı, ikincisi kesralı olan iki farklı hemzenin yan yana aynı kelimedede bulunması meselesini eski Irak Mushafları ile Medine Mushaflarında araştırdığını, bu konuda bir nakil bulamadığını, bununla

⁶⁵⁵ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 72.

⁶⁵⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 241.

⁶⁵⁷ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 72-73; Dâni, *el-Mukni'*, 77.

⁶⁵⁸ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 72; Dâni, *el-Mukni'*, 77.

⁶⁵⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 77.

⁶⁶⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 242.

⁶⁶¹ Dâni, *el-Mukni'*, 77; Mehdevî, *Hicâü mesâhîfi'l-emsâr*, 92.

⁶⁶² Mehdevî, *Hicâü mesâhîfi'l-emsâr*, 92; Dâni, *el-Mukni'*, 77.

⁶⁶³ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 73; Dâni, *el-Mukni'*, 78.

Hûd sûresi 87. ayette geçen اصلوتك ve Mü'minûn sûresi 9. ayette geçen صلوتهم kelimelerinin Irak Mushaflarının tamamında vâv ile yazıldığını, vâv harfinden sonraki elifin bazılarında isbât edildiğini bazılarında ise hazfedildiğini söylemektedir.⁶⁸²

En'âm sûresi 52 ve Kehf sûresi 28. ayette geçen بالغدوة, Nûr sûresi 35. ayette geçen كمشكوة, Mü'min sûresi 41. ayette geçen النجوة ve Necm sûresi 20. ayette geçen منوة kelimeleri de vâv ile yazılmıştır.⁶⁸³

Elif'in vâv olarak yazılmasının sebebine gelince bu konuda dört açıklama ileri sürülmüştür. (1) Bu kelimelerdeki elif harflerinin Hicâz lehçesinde vâv'a imâle edilerek okunması. (2) Bu kelimelerin tefhîm ile okunması. (3) Asıllarının vâv olması. (4) Arap yazısının kaynağı olan yazıda da bu şekilde yazılmış olmasıdır. Alimler bu sebeplerden bir veya birkaçını benimsemişlerdir.⁶⁸⁴ Dâni ise gerekçe olarak asıllarının murat edilmiş olması ve tefhim ile okunmalarını ileri sürmüştür.⁶⁸⁵

2.2.4. Hemzenin Vâv Harfiyle Resmedildiği Kelimeler

Bazı kelimelerde hemze vâv harfiyle resmedilmiştir. Yani hemze yerine vâv harfi yazılmıştır. İbrâhîm sûresi 9, Sâd sûresi 21 ve Teğâbün sûresi 5. ayette geçen نبوا kelimesinde ب harfinden sonraki hemze vâv suretinde resmedilmiş ve hemzenin yerini alan vâv harfinden sonra da elif harfi yazılmıştır.⁶⁸⁶ İbn Necâh yukardaki üç yere ilave olarak Sâd sûresi 67. ayette geçen نبوا kelimesinin de bu şekilde yazıldığını, vâv harfinden sonraki elifin hemzeyi takviye etmek için resmedildiğini belirtmektedir.⁶⁸⁷

Yûsuf sûresi 85. ayette geçen تفتوا, Nahl sûresi 48. ayette geçen يتقيوا, Tâhâ sûresi 18. ayette geçen أتوكوا ve 119. ayette geçen تظموا, Nûr sûresi 8. ayette geçen يدروا, Furkân sûresi 77. ayette geçen يعبوا ve Yûnus sûresi 4. ayette geçen يبدوا –bu kelime Kur'an'da geçtiği her yerde vâv ile yazılmıştır- Zuhruf sûresi 18. ayette geçen ينشوا ve Kıyâme sûresi 13. ayette geçen ينبوا kelimeleri bütün Mushaflarda vâv ve sonrasındaki elif ile resmedilmiştir.⁶⁸⁸ Dâni *el-Mukni*'de, bu kelimelerin yazımında vasl'ın veya

⁶⁸² Dâni, *el-Mukni*, 80.

⁶⁸³ Dâni, *el-Mukni*, 79; İbn Vesîk, *el-Câmi*, 63.

⁶⁸⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 209.

⁶⁸⁵ Dâni, *el-Mukni*, 79.

⁶⁸⁶ Dâni, *el-Mukni*, 80-81.

⁶⁸⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 747-748.

⁶⁸⁸ Dâni, *el-Mukni*, 81; Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesîle*, 384; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 59-60.

hemzenin teshîli'nin itibara alındığını,⁶⁸⁹ *el-Muhkem* de ise, sadece vasl'ın murat edildiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁰ Nitekim Nisâ sûresi 140. ayette geçen *يستنهزاً*, Mü'minûn sûresi 24 ile Neml sûresi 29, 32 ve 38. ayetlerin haricindeki yerlerde geçen *ملاً* ve Tevbe sûresi 120. ayette geçen *ظماً* kelimeleri bütün Mushaflarda elif ile yazılmış ve bunda hemzenin tahkîki itibara alınmıştır. Mü'minûn sûresi 24 ile Neml sûresi 29, 32 ve 38. ayetlerde geçen *الملؤا* kelimesi ise elif ve vâv ile yazılmıştır.⁶⁹¹ Yûsuf sûresi 56. ayette geçen *يتبؤا* kelimesi ile Zümer sûresi 74. ayette geçen *نتبؤا* kelimeleri yazıda iki vâv harfinin yan yana gelmemesi için sadece elif ile yazılmıştır.⁶⁹² Mehdevî ise bu iki kelimenin vâv ve elif ile yazıldığını ifade etmektedir.⁶⁹³

Hemzenin vâv olarak resmedildiği bazı kelimelerde ise hemzeden önceki harf elif harfidir. Bu bağlamda Mâide sûresi 29 ve 33, Zümer sûresi 34, Şûrâ sûresi 40 ve Haşr sûresi 17. ayetlerde geçen *جزؤا* kelimesi; En'âm sûresi 94 ve Şûrâ sûresi 21. ayetlerde geçen *شركؤا* kelimesi; En'âm sûresi 5 ve Şuarâ sûresi 6. ayetlerde geçen *أنبؤا* kelimesi; Şuarâ sûresi 197 ve Fâtır sûresi 28. ayetlerde geçen *علمؤا* kelimesi; merfû olarak geldiği her yerde *الضعفؤا* kelimesi; sadece Hûd sûresi 87. ayette geçen *نشؤا* kelimesi; sadece Mü'min sûresi 50. ayette geçen *دعؤا* kelimesi; sadece Rûm sûresi 13. ayette geçen *شفعؤا* kelimesi ve Sâffât sûresi 106 ile Duhân sûresi 33. ayetlerde geçen *بلؤا* kelimesi kaynaklarda zikredilmektedir. Bu kelimelerde hemzenin kürsüsü olan vâv harfinden önce elif harfi bulunmaktadır. Görüleceği üzere bu kelimelerde hemzeden önceki elif de mahzuftur.⁶⁹⁴ Ayrıca bu kelimelerde hemzenin kürsüsü olan vâv harfinden sonra da elif harfi yazılmıştır. Bunun sebebi için iki farklı görüş zikredilmiştir. Birincisi, bu elif hemzeyi takviye etmek için yazılmıştır. Bu görüş Kisâ'ye (ö. 189/805) aittir. İkincisi ise, bu kelimelerdeki hemzenin kürsüsü olan vâv harfi çoğul vâv'ına benzetilmiş, çoğul vâv'ından sonra elif yazıldığı gibi bu kelimelerde de hemzenin kürsüsü olan vâv harfinden sonra elif yazılmıştır. Bu görüşü de Ebû Amr b. Alâ (ö.154/771) savunmaktadır. Dâni her iki görüşün de doğru

⁶⁸⁹ Dâni, *el-Mukni'*, 80.

⁶⁹⁰ Dâni, *el-Muhkem*, 143.

⁶⁹¹ Dâni, *el-Mukni'*, 81-82.

⁶⁹² Dâni, *el-Mukni'*, 81.

⁶⁹³ Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 59.

⁶⁹⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 82-83; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 61; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 56-59.

olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁵ Mümtehine sûresi 4. ayette geçen *برءوا* kelimesi hemzeden sonra vâv ve elif ile yazılmıştır. Âl-i İmrân sûresi 15. ayette geçen *أؤنبؤكم* kelimesinde de hemzeden sonra vâv harfi yazılmıştır. Bu iki kelimenin bu şekilde yazılmasında Mushaflar ittifak etmiş ve bu yazımla teshîl murat edilmiştir. Fakat benzerleri olan *أءنزل* ve *أءلقى* gibi kelimelerde hemze için vâv tasvir edilmemiş ve bununla da tahkîk murat edilmiştir.⁶⁹⁶

2.3. BAZI HARF VE KELİMELERİN YAZIMI

2.3.1. Hemzenin Yazım Özellikleri

Dânî hemzenin yazımıyla ilgili bütün kuralları bu başlık altında ele almamıştır. Bir kısmını alakalı gördüğü başka başlıklar içersinde işlemiştir. Biz de, kitabın yazım yöntemine uygun hareket ederek bunları ilgili yerlerde ele aldık. Bu başlık altında zikredilmesini uygun gördüğümüz için, vâv'ın hazfiyle yazılan kelimeler bölümünde değinmediğimiz birkaç hususu da burada ele aldık.

Arapçada “el-hemz” kelimesi mastar olup “bir şeyi dar bir yere kısıtırıp sıkıştırmak” anlamına gelir. müstakil bir harf olan hemze, elifbâ ve ebcet tertibinde ilk sırada yer alır. Dâni, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Sîbeveyhi gibi alimler hemzeyi, boğazın en alt bölgesinden çıkan ve harflerin ağza en uzak olanı diye tarif ederler.⁶⁹⁷

Hemze eliften farklı bir harf olsa da kelimenin başında *أخذ* örneğinde olduğu gibi dik olarak (l) şeklinde, kelimenin ortasında ve sonunda ise bazen (l) şeklinde bazen de (ء) şeklinde yazılan hareke ve sükûn kabul eden bir harftir.⁶⁹⁸ Hemze ile elif arasında yakın bir ilgi olmakla birlikte birbirinden farklı fonemlerdir. Bu iki harf arasında birçok fark bulunmaktadır. Mesela hemze boğaz harfi elif ise boğaz boşluğu harfidir. Hemze sadece ince okunurken elif önündeki harfe göre ince veya kalın okunabilmektedir. Elif daima sâkin bir harf iken, hemze hareke ve sükûn alabilmektedir. Hemze sessiz elif ise seslidir. Hemze genellikle aslî harf olup bazen

⁶⁹⁵ Dâni, *el-Mukni*, 84.

⁶⁹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 84.

⁶⁹⁷ Ali Bulut, “Hemze'nin İlmu Resmi'l-Mesâhif ve Kıraatteki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (Aralık 2016): 78.

⁶⁹⁸ Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 68.

vâv, yâ veya eliften bedel olurken elif ise aslî harf olmayıp daima ibdâl harfî olarak bulunur. Hemze kelimenin başında, ortasında ve sonunda yer alabilirken elif asla kelimenin başında bulunmaz. Yazı itibariyle elifin sabit bir şekli olduğu halde hemze böyle değildir; o başta elif, ortada ve sonda ise vâv, yâ veya elif desteğine ihtiyaç duyar; bazen de boşluğa yazılır.⁶⁹⁹

Hemze, yukarıda da geçtiği üzere sâkin ve harekeli olabilmektedir.⁷⁰⁰ Sâkin olan hemze kelime ortasında ve sonunda bulunur. Bu durumda hemze kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden bir harfle resmedilerek tahfifi sağlanır.⁷⁰¹

Sâkin olan hemzeden önceki harfin harekesi fetha olursa hemze elif şeklinde resmedilir. Örneğin; الضَّأْنُ، البَّأْسُ، كَأْسٌ، شَأْنٌ، كَدَأْبٌ، اقْرَأْ، كَدَأْبٌ، شَأْنٌ، انْ يَنْبَأُ، لم يَنْبَأُ ve benzerlerinde durum böyledir.⁷⁰² Fakat Bakara sûresi 72. ayette geçen فِدْرَعْتُمْ kelimesi ile Kâf sûresi 30. ayette geçen امْتَلَأْتُمْ kelimesinde hemze yazılmamıştır. Nisâ sûresi 103. ayette geçen اطْمَأْنِنْتُمْ kelimesi ihtilafli olup, meşhur olan görüş bu kelimedeki hemzenin yazılmış olmasıdır.⁷⁰³

Sâkin olan hemzeden önceki harfin harekesi kesra olursa hemze bu durumda yâ şeklinde resmedilir. Örneğin; هَيَّيْ، نَبِيٌّ، وَلَمَلَيْتُ، شَيْئٌ، جُنْتُ، نَبِيْنَا، أَنْبَاهُمْ ve benzeri kelimeler böyledir.⁷⁰⁴ Ancak hemzeden sonra yâ harfî gelirse hemze için bir suret tasvir edilmez. Meryem sûresi 74. ayette geçen وَرَعِيَا kelimesinde durum böyledir.⁷⁰⁵

Sâkin olan hemzeden önceki harf dammeli olursa hemze bu durumda vâv şeklinde yazılır. Örneğin; لَوْلُو، تَسْوُوكُمْ، يُؤْفِكُ، الْمُؤْمِنُونَ ve benzerlerinde durum böyledir.⁷⁰⁶ Ancak hemzeden sonra vâv harfî bulunursa hemze için bir suret tasvir edilmez. تُنْوِيْ kelimesi ve Kur'an'da geçtiği her yerde رُعِيَا kelimesi böyledir. Bunlarda hemze yazılmamıştır.⁷⁰⁷

⁶⁹⁹ İsmail Durmuş, “Hemze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 191.

⁷⁰⁰ İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 42; Dâni, *el-Mukni'*, 84.

⁷⁰¹ İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 53; Dâni, *el-Mukni'*, 84.

⁷⁰² Dâni, *el-Mukni'*, 84; İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 53-54.

⁷⁰³ İbn Vesîk, , *el-Câmi'*, 77-78.

⁷⁰⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 84.

⁷⁰⁵ İbn Vesîk, , *el-Câmi'*, 77.

⁷⁰⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 84.

⁷⁰⁷ İbn Vesîk, , *el-Câmi'*, 77.

şeklinde yazılır. *سأل, رأيت, بدأكم, أنشأكم, فقرأه* ve benzeri kelimelerde durum böyledir.⁷¹⁴ Lakin bu durum hemzeden sonra elif bulunmadığı durumlarda geçerlidir. Necm sûresi 11 ve 18. ayetlerde geçen *رأى* kelimesi hariç hemzeden sonra elif bulunduğu, hemze yazıda resmedilmemektedir. *وراء, ملجئا, تبوءا* ve benzeri kelimelerde durum bu şekildedir.⁷¹⁵

Kelime ortasında gelen hemze kesralı olursa öncesinde ki harfin harekesine bakılmaksızın “ى” yâ şeklinde yazılır. *يئس, سئل, بارئكم, يئس* ve benzerleri buna örnektir.⁷¹⁶ Fakat kelime ortasındaki kesralı hemzeden sonra yâ harfi gelirse, bu durumda kelime ortasındaki bu hemze resmedilmez. *متكئين, مستهزئين* ve benzeri kelimelerde durum böyledir.⁷¹⁷

Hemze dammeli olur, kendisinden sonra vâv harfi bulunmaz ve kendisinden önceki harfin harekesi de fetha olursa bu durumdaki hemze de vâv şeklinde resmedilir. *تقرؤه, توزهم, يكلوكم, يذروكم* vb. buna örnektir.⁷¹⁸

Hemze fethalı olur mâkabli de kesralı veya dammeli olursa, yahut hemze dammeli olur mâkabli de kesralı olursa bu durumda hemzenin harekesine bakılmaksızın kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden bir harfle resmedilir. Buna göre hemze fethalı, mâkabli de kesralı olursa “ى” yâ şeklinde yazılır. *موطنًا, ناشئة, الحاطئة*, *مليئت, شانئك, خاسنا* ve benzerleri böyledir. Hemze fethalı, mâkabli de dammeli olursa “و” vâv şeklinde yazılır. *يؤلف, مؤجلا, مؤذن, يؤده, بسؤال, الفواد* ve benzerleri böyledir.⁷¹⁹

Hemze dammeli, mâkabli kesralı olur ve hemzeden sonra da vâv harfi bulunmazsa hemze “ى” yâ şeklinde yazılır. *سنقرئك, ولا ينيئك, أنيئك* ve benzerleri bu şekildedir.⁷²⁰ Fakat *مستهزءون* örneğinde olduğu gibi hemzeden sonra vâv harfi gelirse bu durumda hemze yazıda resmedilmez.⁷²¹

⁷¹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 85.

⁷¹⁵ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 79.

⁷¹⁶ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 80; Dâni, *el-Mukni*, 85.

⁷¹⁷ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 80-81.

⁷¹⁸ Dâni, *el-Mukni*, 85; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 80.

⁷¹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 85-86; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 79-80.

⁷²⁰ Dâni, *el-Mukni*, 86.

⁷²¹ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 80.

Fethalı hemzeden sonra elif harfi, kesralı hemzeden sonra yâ harfî ve dammeli hemzeden sonra da vâv harfî gelirse hemze yazıda resmedilmez. Bunun sebebi; iki elif, iki yâ ve iki vâv harfinin yazıda yan yana gelmesinden sakınmaktır. Bundan dolayı *برءوسكم, ميرءون, يئوسا, يئوده, اسرءيل, متكئين, خاطئين, خاسئين, شئنان, ءامن, ءازر, ءادم* ve benzeri kelimelerde hemze resmedilmemiştir.⁷²² Aynı şekilde elif harfinden sonra fethalı hemze gelirse bu durumda da aynı gerekçeyle yazıda resmedilmez. Buna örnek olarak; *أبناءنا, نساءنا, أولياءه, جاءه* kelimelerini zikredebiliriz.⁷²³

Kelime ortasında gelen harekeli hemzenin mâkabli sakın olursa –bu harf ister sahih olsun ister illet harfî olsun- hemze yazıda resmedilmez. Çünkü hemze nakil veya bedel yoluyla tahfif edildiğinde lafızdan düşmektedir. *سوءة, المشئمة, يسئمون, لا تجئروا, يسئل*, *هنيئا مريئا, بريئون, سينت, شيئا* ve benzerlerinde hemze resmedilmemiştir.⁷²⁴ Ancak Kehf sûresi 58. ayette geçen *مؤثلا* kelimesi ile Rûm sûresi 10. ayette geçen *السوأي* kelimesinde mâkabli sakın olmasına rağmen hemze yazılmıştır.⁷²⁵

Kelime ortasında gelen hemze fethalı olur, mâkabli de elif olursa yazıda resmedilmez. *أبناءنا, نساءنا, وماجاءنا, ابناؤكم* ve benzeri kelimelerde hemze yazılmaz. Fakat hemzenin mâkablinde elif bulunsa dahi; hemze dammeli olursa “و” vâv şeklinde, kesralı olursa “ى” yâ şeklinde yazılır. *الى نساءئكم, الى أوليائكم, من ءابائهم, أبناؤكم, ءاباؤكم* kelimeleri ve benzerlerinde durum böyledir.⁷²⁶ Dâni daha önce şöyle bir kural zikretmişti: öncesinde elif harfî bulunan, sonrasına ise zamir bitişen bütün hemzeler kesralı olduklarında yâ suretinde, dammeli olduklarında ise vâv suretinde resmedilir. En’âm sûresi 87. ayette geçen *ومن ابائهم*, Bakara sûresi 226. ayette geçen *من نساءئهم*, Ahzâb sûresi 6. ayette geçen *اوليائكم*, Hâkka sûresi 17. ayette geçen *ارجائها* ve benzerleri kesralı hemzenin yazımına örnektir. *جزاؤهم, ءاباؤكم, أبناؤكم, اوليائه* kelimeleri ve benzerleri de dammeli hemzenin yazımına örnektir.⁷²⁷ Kesralı hemzeden sonra yâ harfî ve dammeli hemzeden sonra da vâv harfî gelirse hemzenin yazıda resmedilmeyeceğine yukarıda değinmiştik.

⁷²² Dâni, *el-Mukni*’, 86.

⁷²³ Dâni, *el-Mukni*’, 60-61.

⁷²⁴ Dâni, *el-Mukni*’, 86; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2: 193-194.

⁷²⁵ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2: 194.

⁷²⁶ Dâni, *el-Mukni*’, 86; İbn Vesîk, *el-Câmi*’, 78.

⁷²⁷ Dâni, *el-Mukni*’, 60.

بالماء, قروء, جاء, شاء, بالسوء ve benzerlerinde hemze yazılmamıştır.⁷³⁴ Kelime sonundaki hemzenin mâkabli sâkin olduğu halde kurala aykırı olarak resmedildiği bazı kelimelere bir önceki konuda zikretmiştik.

2.3.2. Elif'in “ى” Yâ Şeklinde Yazıldığı Kelimeler

Dânî bu konuyu işlerken konu başlığında “zevâtu'l-yâ” ifadesini kullanmıştır. Yani aslı yâ olan bazı kelimelerde ki elif harfleri “ى” yâ şeklinde yazılmıştır.⁷³⁵

Burada konuya başlamadan önce “zevâtu'l-yâ” ifadesini açıklamak gerekir. Bu tabir iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, isim veya fiillerdeki yâ harfinden dönüştürülen elifleri ifade eder. Eliflerin yâ harfinden dönüştürüldüğü isimlerde tesniye kipinden, fiillerde ise nefsi mütekellim vahde kipinden anlaşılır. Mesala isim olan مولى kelimesinin tesniyesi موليان şeklinde gelir. Sonunda ki elifin yâ harfinden dönüştürüldüğü tesniye kipinden anlaşılmaktadır. Yine fiil olan اتى kelimesinin nefsi mütekellim vahde siğası اتيت şeklinde gelir ve sonundaki elifin yâ harfinden dönüştürüldüğü anlaşılır.⁷³⁶ İkincisi ise yâ harfinden ve müşebbeh bih'ten dönüştürülen elifleri ifade eder. Mesala النصرى ve بشرى kelimeleri böyledir.⁷³⁷

Kıraat kaynaklarında “zevâtu'l-yâ” kavramıyla geçen ve gerek isim gerek fiil formunda bulunan bu kelimelerin sonunda bulunan elifler yâ olarak yazılmaktadır. Yani yâ harfinden dönüşen elif harfi yine yâ şeklinde yazılmaktadır. Sonuna ister zamir bitişsin ister bitişmesin, kendisinden sonraki kelimenin ilk harfi ister sâkin olsun ister harekeli olsun durum aynı olup yine yâ şeklinde yazılır⁷³⁸ المرضى, السلى, الموتى, المرضى, المرضى, السلى, الموتى vb. bu özellikteki kelimelerdir.⁷³⁹ İbn Necâh lafızda mevcut olan olan elifin yâ asıllı olması ve imâle ile okunmasından dolayı yâ şeklinde yazıldığını belirtir.⁷⁴⁰ Dâni de hem aslını göstermesi hemde imâle ile okunduğu için böyle yazıldığını söylemektedir.⁷⁴¹

⁷³⁴ Dâni, *el-Mukni*, 87; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 82.

⁷³⁵ Dâni, *el-Mukni*, 87.

⁷³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 35-36.

⁷³⁷ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 116.

⁷³⁸ Dâni, *el-Mukni*, 87; İbn Kâsîh, *Şerhu telhisu'l-fevâid*, 82; Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 145.

⁷³⁹ Dâni, *el-Mukni*, 87-88.

⁷⁴⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 586.

⁷⁴¹ Dâni, *el-Mukni*, 87.

Yâ asıllı eliften önce başka bir yâ harfi bulunursa bu durumda elif yâ şeklinde değil “ا” elif şeklinde yazılır. Nitekim الدنيا, العليا, الرءيا, الحوايا, فأحيا, محياهم, هداى, مٲواى gibi kelimeler ve benzerleri geçtikleri her yerde sondaki elifler “ا” şeklinde yazılmıştır. Sebebi ise iki aynı resmin yan yana gelmesinin kerih görülmesidir.⁷⁴² Dâni ayrıca Medine, Kûfe ve Basra Mushaflarında Yûsuf sûresi 19. ayette geçen يابشرى kelimesinin ne elif ne de yâ yazılmadan resmedildiğini, aynı durumun Şems sûresi 13. ayette geçen وسقيها kelimesinde de olduğunu ifade etmektedir. Mezkûr Mushafların bazılarında هداى, محياى ve مٲواى kelimelerinin de ne elif ne de yâ şeklinde yazılmadan resmedildiğini çoğunda ise elif ile yazıldığını belirtmektedir.⁷⁴³

Kaynaklarda biri kelimenin aslî harfine diğeri ise elif harfine karşılık gelmek üzere iki yâ ile yazılan يحيى kelimesinden bahsedilmektedir. Nitekim bu kelime hem isim hemde fiil olarak geldiği yerlerde, iki aynı resim yan yana gelmesine rağmen iki yâ ile yazılmıştır.⁷⁴⁴ خطينا ve خطيكم kelimeleri de Kur’an’da geçtikleri her yerde yâ ve elif yazılmadan resmedilmiştir. Aynı şekilde “ط” harfinden sonraki elif de Mushafların çoğunda hazfedilmiştir.⁷⁴⁵

İbrâhîm sûresi 36. ayette geçen عصانى; İsrâ sûresi 1, Kasas sûresi 20 ve Yâsîn sûresi 20. ayetlerde geçen الأقسا; Hac sûresi 4. ayette geçen تولاه; Feth sûresi 29. ayette geçen سيماهم; Hâkka sûresi 11. ayette geçen طغا kelimeleri de elif ile yazılmıştır.⁷⁴⁶ Hem Dâni hem de İbn Necâh, bunların tefhîm ile okuduklarını belirtme kastıyla elif ile yazıldıklarını ifade etmektedirler.⁷⁴⁷ Onların tefhîm ile okunma sözleriyle kastettikleri şey bu kelimelerin imâlesiz yani “feth” ile okunmasıdır.⁷⁴⁸

Mushafların tamamında على, الى ve حتى kelimeleri yâ ile yazılmıştır. Dâni حتى kelimesini eski bir mushafta elif ile yazılmış olarak gördüğünü fakat İmam Mushaf’a ve şehir Mushaflarına muhalefet etmemek için bu şekilde amel edilmediğini belirtmektedir.⁷⁴⁹ Eğer على harf-i cer’i elif ile yazılıysaydı fiil olan علا ile arasında resim

⁷⁴² Dâni, *el-Mukni*, 88.

⁷⁴³ Dâni, *el-Mukni*, 88.

⁷⁴⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2:68; Dâni, *el-Mukni*, 88.

⁷⁴⁵ Dâni, *el-Mukni*, 88.

⁷⁴⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2:69-70; Dâni, *el-Mukni*, 88-89.

⁷⁴⁷ Dâni, *el-Mukni*, 89; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, 2:69-70.

⁷⁴⁸ Ca’berî, *Cemiletü erbâbi’l-merâsıd*, 2: 263.

⁷⁴⁹ Dâni, *el-Mukni*, 89.

benzerliği olacaktır. Bundan dolayı aralarında ayrımı sağlamak için yâ ile yazıldı. Aynı şekilde الى harf-i cer'i elif ile yazılıydı istisna edatı olan الأ ile arasında resim benzerliği olacaktır. İstisna edatı ile arasında ayrımı sağlamak için yâ ile yazıldı.⁷⁵⁰ يا عسى, متى, أئى, "nasıl" anlamında kullanılan يا اسفى, يا حسرتى, وبلتى kelimleri de geçtikleri her yerde yâ ile yazılmıştır.⁷⁵¹

Dânî'nin üzerinde durduğu bir başka hususta لدا kelimesinin yazımıdır. Bu kelime Yûsuf sûresi 25. ayette لدا الباب şeklinde elif ile yazılmış ve bu şekilde yazılmasında Mushaflar ittifak etmişlerdir. Mü'min sûresi 18. ayette ise ihtilaf edilmiş, bazı Mushaflarda yâ ile bazılarında ise elif ile yazılmıştır. Çoğunlukla لدى الحناجر şeklinde yâ ile yazılmıştır.⁷⁵² Ayrıca Dâni bu kelimenin iki yerdeki yazım farklılığıyla ilgili olarak müfessirler ve dilciler tarafından serdedilen farklı yaklaşımlara da yer vermiştir. Müfessirlere göre Yûsuf sûresi 25. ayette geçen لدا kelimesi "عند" manasına gelmekte, Mü'min sûresi 18. ayette ise "في" manasına gelmektedir. Bundan dolayı yazımda farklılık arz etmiştir. Dilcilere göre ise elif ile yazımda telaffuz itibara alınmış, yâ ile yazımda da elif'lerin izâfet durumunda yâ'ya dönüşüyor oluşuna itibar edilmiştir.⁷⁵³

Nisâ sûresi 3. ayette geçen طاب kelimesinin Hz. Osman mushafında طيب şeklinde, Bakara sûresi 228. ayette geçen للرجال kelimesinin Übeyy b. Ka'b mushafında للرجيل şeklinde, جاتتهم kelimesinin Mekke mushafında جياتهم şeklinde, جاء kelimesinin de جيا şeklinde yazıldığını söyleyenler olsa da, Dâni bu şekilde bir yazımı hiçbir mushafta görmediğini özellikle belirtmektedir.⁷⁵⁴ Bu tür imlâlar itibar edilip uyulacak bir yazı da değildir.⁷⁵⁵

2.3.3. Ashl Vâv Olan Kelimeler (Zevâtu'l-Vâv'lar)

Zevâtu'l-vâv, vâv harfinden dönüştürülen elifleri ifade eden bir kavramdır. Eliflerin vâv harfinden dönüştürüldüğü isimlerde tesniye siğasından, fiillerde ise nefsi mütekellim vahde siğasından anlaşılır. Mesela isim olan صفا kelimesinin tesniyesi

⁷⁵⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2:75-76.

⁷⁵¹ Dâni, *el-Mukni'*, 89; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 83.

⁷⁵² Dâni, *el-Mukni'*, 89.

⁷⁵³ Dâni, *el-Mukni'*, 89.

⁷⁵⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 90.

⁷⁵⁵ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 149.

دعا şeklinde gelir ve elif'in aslının vâv olduğu anlaşılmış olur. Yine fiil olan دعا kelimesinin nefsi mütekellim vahde siğası دعوت şeklinde gelir ve elif'in aslının vâv olduğu anlaşılmış olur.⁷⁵⁶

Fiil olsun isim olsun vâv asıllı olan sülâsî kelimelerin sonundaki elif harfinin, “ا” şeklinde yazılması hususunda Mushaflar ittifak halindedir. الصفا, شفا, سنا, خلا, عفا, دعا, عفا, عفا, عفا, عفا vb. bu özellikte kelimelerdir. Bunlarda imâle yapılmamaktadır.⁷⁵⁷ Asılları vâv olduğu halde elif ile değil de yâ ile yazılan kelimeler de vardır. Bunlar: A'râf sûresi 98, Tâhâ sûresi 59, Nâziât sûresi 29 ve 46, Şems sûresi 1, Duhâ sûresi 1. ayetlerde geçen ضحى kelimesi; Nûr sûresi 21. ayette geçen زكى kelimesi; Nâziât sûresi 30. ayette geçen دحى kelimesi; Şems sûresi 2. ayette geçen تلى kelimesi; Şems sûresi 6. ayette geçen طحى kelimesi; Duhâ sûresi 2. ayette geçen سحى kelimesidir. Toplam on bir yerde geçen bu altı kelimedede elifler yâ olarak yazılmıştır.⁷⁵⁸ Dâni ve İbn Kâsîh bu on bir yerde yâ ile yazılmasını, yazımda ayet sonu uyumunun itibara alınışına dayandırmaktadırlar.⁷⁵⁹ Mârğîni'ye göre ise asıllarının hilafına yâ ile yazılmasının sebebi onlarda imâle yapılabileceğine işaret etmektedir.⁷⁶⁰

2.3.4. İki Lâm'dan Birinin Hazfi ve Aslına Uygun Olarak İsbâtı

Çokça kullanılmasından dolayı ve iki aynı suretin yan yana gelmesinin kerâhetinden dolayı iki lâm harfinden birinin hazfedilmesinde Mushaflar ittifak etmişlerdir. Bunlar; الذى, التانى, التانى, التانى, التانى, التانى, التانى vb. kelimelerdir. Bunlar Kur'an'da geçtikleri her yerde tek lâm ile yazılmışlardır.⁷⁶¹ Dâni'ye göre hazfedilen lâm kelimenin aslından olan lâm harfidir. Bununla birlikte hazfedilenin lâm-ı tarif olmasını da caiz görür.⁷⁶²

Genel kural yan yana gelen iki lâm'dan birinin hazfedilmesi olmakla birlikte, istisnâ olarak bazı kelimelerde yan yana gelen iki lâm harfinin ikisi de yazılmıştır. Bakara sûresi 109. ayette geçen اللعنون, Enbiyâ sûresi 55. ayette geçen اللعبين, Ra'd sûresi

⁷⁵⁶ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 116.

⁷⁵⁷ Dâni, *el-Mukni*, 90.

⁷⁵⁸ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 84; Dâni, *el-Mukni*, 90.

⁷⁵⁹ Dâni, *el-Mukni*, 91; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 84.

⁷⁶⁰ Mârğîni, *Delîlu'l-hayrân*, 178.

⁷⁶¹ Dâni, *el-Mukni*, 91; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 85.

⁷⁶² Dâni, *el-Mukni*, 91.

25. ayette geçen اللعنة, Kasas sûresi 55. ayette geçen اللغو, Cum'a sûresi 11. ayette geçen اللهم, Rahmân sûresi 22. ayette geçen اللؤلؤ, Necm sûresi 19. ayette geçen اللات, Necm sûresi 32. ayette geçen اللهم, Mürselât sûresi 31. ayette geçen اللهم, En'âm sûresi 103. ayette geçen اللطيف ve Kıyâmet sûresi 2. ayette geçen اللوامة kelimeleri bu özellikte kelimelerdir. Bunların iki lâm ile yazılmasında Mushaflar ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde اللهم ve الله kelimeleri de geçtikleri her yerde iki lâm ile yazılmışlardır.⁷⁶³

2.3.5. Bitişik ve Ayrık Yazılan Harf ve Edatlar

Harf ve edatların ayrık yazılması asıl olup, bitişik yazılması fer-i bir durumdur.⁷⁶⁴ Durum böyle olmakla birlikte bazı harf ve edatlar kimi durumlarda ayrık kimi durumlarda da bitişik yazılmıştır. Alimler bu yazım farklılıklarının nedenleri üzerinde durmuşlar ve bir açıklama getirmeye çalışmışlardır. Bu açıklamalarda bitişik yazım nedeni olarak en çok üzerinde durulan şey, edatlar arasında idğâm ilişkisinin bulunmasıdır. Edatların tek kelime gibi değerlendirilmesi ve çok kullanılıyor olması da bitişik yazılmasının diğer nedenleridir. Edatlar arasındaki anlamsal farklılığı göstermek de ayrık yazım sebebi olarak zikredilmiştir. Bunlardan başka bitişik ve ayrık yazım sebebi olarak şunları zikredebiliriz; kıraat farklılığını belirtmek, yazımda aslın ve telaffuzun itibara alınması, edatlar arasında var olan dilsel farklılıkları belirtmek.⁷⁶⁵ Dâni ise konu başlığında aslın itibara alınarak ayrık, telaffuzun itibara alınarak bitişik yazıldığını belirtmiştir.⁷⁶⁶ Bizde Dâni'nin ele almış olduğu bu harf ve edatları idğâm'a konu olup olmaması bakımından iki başlık altında ele almaya çalışacağız.

2.3.5.1. İdğâm'a Konu Olanlar

1- En-Lâ “ان لا” kelimesi: Bu kelime on yerin dışında Kur'an'ın tamamında ألأ şeklinde ilk kelimenin nûn'u yazılmadan resmedilmiştir. On yerde ise ان لا şeklinde ayrık yazılmıştır. Buralar; A'râf sûresi 105 ve 169, Tevbe sûresi 118, Hûd sûresi 14 ve 26, Yâsîn sûresi 60, Hac sûresi 26, Mümtehdine sûresi 12, Kalem sûresi 24 ve Duhân sûresi 19. ayetlerdir. Bu on yerde ayrık ve birinci kelimenin nûn'u ile yazılmış,

⁷⁶³ Dâni, *el-Mukni'*, 91; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 85.

⁷⁶⁴ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 85; Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 281.

⁷⁶⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 243-246.

⁷⁶⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 92.

bunların dışında ise bitişik yazılmıştır.⁷⁶⁷ Enbiyâ sûresi 87. ayette geçen لا ان' de ise ihtilaf edilmiştir. Bazı Mushaflarda nûn ile ayrı olarak yazılırken bazılarında ise nûn yazılmadan bitişik olarak resmedilmiştir.⁷⁶⁸

2- Min-Mâ “من ما” kelimesi: Bu kelimeyle alakalı üç durumdan bahsedebiliriz. Birincisi, من'den sonra ism-i mevsûl olan ما'nın gelmesidir. Bu durumda üç yer hariç مَّا şeklinde bitişik yazılmıştır. Nisâ sûresi 25, Rûm sûresi 28 ve Mûnâfikûn sûresi 10. ayetlerde ise ما من şeklinde ayrı yazılmıştır.⁷⁶⁹ Bununla birlikte Mûnâfikûn sûresi 10. ayette geçen ما من'nin ayrı mı yoksa bitişik mi yazılacağına dair ihtilaf olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁷⁷⁰ İkincisi, من'den sonra zahir ismin gelmesidir. Bu durumda her daim ayrı yazılır. Mesela; من ماء, من مارح, من مال الله vb. bu özelliğindedir.⁷⁷¹ Üçüncüsü ise, من'den sonra ism-i mevsûl olan مَنْ'in gelmesidir. Bu durumda ise her daim bitişik yazılır. Mesela; مَنْ كَذَّبَ, مَنْ افترى, مَنْ مَنع vb. bu niteliğindedir.⁷⁷²

3- An-Mâ “عن ما” kelimesi: A'râf sûresi 166. ayette عن ما şeklinde ayrı yazılmıştır. Buranın dışında Kur'an'ın tamamında iki kelimenin birbirine idğâmı doğrultusunda nûn harfi resmedilmeden bitişik yazılmıştır.⁷⁷³

4- İn-mâ “ان ما” kelimesi: Bu kelime Ra'd sûresi 40. ayette ان ما şeklinde ayrı yazılmış, buranın dışındaki yerlerde nûn harfi yazılmadan اِنْمَا şeklinde bitişik yazılmıştır.⁷⁷⁴

5- İn-Lem “ان لم” kelimesi: Hûd sûresi 14. ayette اِنْلَمْ şeklinde idğamları doğrultusunda nûn harfi yazılmadan bitişik resmedilmiştir. Kasas sûresi 50. ayette ise ان لم şeklinde nûn ile ve ayrı yazılmıştır.⁷⁷⁵

6- En-Len “ان لن” kelimesi: Kehf sûresi 48 ve Kıyâme sûresi 3. ayetlerde ان لن şeklinde bitişik ve nûn harfi yazılmadan resmedilmiştir. Bu iki yerin dışında geçtiği

⁷⁶⁷ Dâni, *el-Mukni*, 92; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 87; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 42-43.

⁷⁶⁸ Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 42-43; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 87.

⁷⁶⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2:73; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 89; Dâni, *el-Mukni*, 92.

⁷⁷⁰ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 89; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 87.

⁷⁷¹ Dâni, *el-Mukni*, 93; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 87.

⁷⁷² İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 89; Dâni, *el-Mukni*, 93; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 87.

⁷⁷³ Dâni, *el-Mukni*, 93; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 88; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁷⁷⁴ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 88; Dâni, *el-Mukni*, 93; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 44.

⁷⁷⁵ Dâni, *el-Mukni*, 94; İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 88; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 44.

her yerde ayırık yazılmıştır.⁷⁷⁶ Dâni bu bilgiyi paylaştıktan sonra, bu görüşün kıraat imamaları Hamza ve Ebû Hafs'a ait olduğunu belirtmektedir. Muhammed b. İsa ve diğerlerine dayandırdığı bir görüşte Müzzemmil sûresi 20. ayette de الن şeklinde bitişik ve nûn harfi yazılmadan resmedildiğini belirtmektedir.⁷⁷⁷

7- An-Men “عن من” kelimesi: Nûr sûresi 43 ve Necm sûresi 29. ayetlerde bütün Mushaflarda من عن şeklinde ayırık yazılmıştır. Bu iki yerin dışında عمن şeklinde birinci nûn harfi yazılmadan bitişik resmedilmiştir.⁷⁷⁸

8- Em-Men “أم من” kelimesi: Nisâ sûresi 109, Tevbe sûresi 109, Sâffât sûresi 11 ve Fussilet sûresi 40. ayetlerde أم من şeklinde ayırık yazılmıştır. Bu dört yerin dışında ise أمّن şeklinde tek mîm harfiyle bitişik olarak yazılmıştır.⁷⁷⁹ İbn Necâh bu dört yerde ayırık yazılması hususunda Mushafların ittifak ettiğini herhangi bir ihtilafın olmadığını belirtmektedir.⁷⁸⁰

9- En-Lev “أن لو” kelimesi: Dâni'nin mevzubahis etmediği bu edatlar A'râf sûresi 100, Ra'd sûresi 31, Sebe' sûresi 14 ve Cin sûresi 16. ayetlerde geçmektedir. Bu yerlerden sadece Cin sûresi 16. ayette ألو şeklinde nûn harfi yazılmadan bitişik olarak resmedilmiştir. Diğer üç yerde ise أن لو şeklinde ayırık yazılmıştır.⁷⁸¹

2.3.5.2. İdgâm'a Konu Olmayanlar

1- Fî-Mâ “في ما” kelimesi: On bir yerde ما في şeklinde ayırık resmedilmiştir. Bu yerler; Bakara sûresi 240, Mâide sûresi 48, En'âm sûresi 145 ve 165, Enbiyâ sûresi 102, Nûr sûresi 14, Şuarâ sûresi 146, Rûm sûresi 28, Zümer sûresi 3 ve 46, Vâkıa sûresi 61. ayetlerdir. Dâni bu on bir yeri tek tek zikrettikten sonra Muhammed b. İsa'dan bir nakilde bulunmuştur. Bu nakle göre ise Mushaf katipleri sadece Şuarâ sûresi 146. ayette ayırık yazmışlar, bunun dışındaki yerlerde ise bitişik yazmışlardır.⁷⁸² İbnü'l-Cezerî de Şuarâ sûresi 146. ayette ayırık yazılacağı hususunda ihtilafın

⁷⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁷⁷⁷ Dâni, *el-Mukni*, 94.

⁷⁷⁸ Mehdevî, *Hicâu mesâhifi'l-emsâr*, 44; Dâni, *el-Mukni*, 94; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁷⁷⁹ Dâni, *el-Mukni*, 94-95; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 88.

⁷⁸⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 417.

⁷⁸¹ Mârğîni, *Delîlu'l-hayrân*, 189.

⁷⁸² Dâni, *el-Mukni*, 95.

olmadığını, diğer on yerde ise ayrıık mı bitişik mi yazılacağı hususunda ihtilafın olduğunu, çoğunluğa göre ayrıık yazılacağını belirtmektedir.⁷⁸³

2- Eyne-Mâ “این ما” kelimesi: Bu edatlar Bakara sûresi 115, Nahl sûresi 76 ve Şuarâ sûresi 92. ayetlerde أينما şeklinde bitişik yazılmıştır. Nisâ sûresi 78 ve Ahzâb sûresi 61. ayetlerde geçen (این ما)’nin bitişik mi ayrıık mı yazılacağına ihtilaf edilmiştir.⁷⁸⁴ Bu beş yerin dışında kalan yerlerde ise ayrıık yazılmasında ittifak edilmiştir.⁷⁸⁵

3- İnne-Mâ “ان ما” kelimesi: En’âm sûresi 134. ayette ان ما şeklinde ayrıık yazılmıştır.⁷⁸⁶ Bu yerin haricinde Kur’an’ın tamamında انما şeklinde bitişik yazılmıştır.⁷⁸⁷

4- Enne-Mâ “أن ما” kelimesi: Hac sûresi 62 ve Lokmân sûresi 30. ayetlerde أن ما şeklinde ayrıık yazılmıştır.⁷⁸⁸ Enfâl sûresi 41. ayette ise أنما şeklinde bitişik yazılmıştır.⁷⁸⁹ Dâni Enfâl sûresi 41. ayette geçen أنما ile Nahl sûresi 95. ayette geçen أنما kelimesinin Irak Mushaflarında bitişik yazıldığını, kendi beldesindeki eski Mushaflarda ise ان ما şeklinde ayrıık yazıldığını belirtmiş, Irak Mushaflarındaki yazımın daha sağlam ve yaygın olmasından hareketle tercihini bitişik yazılmasından yana koymuştur.⁷⁹⁰

أنما edatının başına teşbih edatı olan ك birleştiğinde sadece bitişik yazılır. Enfâl sûresi 6. ayette geçen كأنما يساقون, En’âm sûresi 125. ayette geçen كأنما يصعد, Hac sûresi 31. ayette geçen فكأنما خر vb. bu niteliktedir.⁷⁹¹

5- Bi’se-Mâ “بئس ما” kelimesi: Bakara sûresi 90 ve 93. ayetler ile A’râf sûresi 150. ayette بئسما şeklinde bitişik yazılmıştır.⁷⁹² Bununla birlikte İbn Vesîk Bakara sûresi 93. ayette geçen (بئسما)’nin bitişik mi ayrıık mı yazılacağına ihtilaf edildiğini

⁷⁸³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁷⁸⁴ Dâni, *el-Mukni*’, 96; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi’l-emsâr*, 46.

⁷⁸⁵ Ca’berî, *Cemiletü erbâbi’l-merâsîd*, 2: 328.

⁷⁸⁶ Dâni, *el-Mukni*’, 96-97.

⁷⁸⁷ Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 159.

⁷⁸⁸ Dâni, *el-Mukni*’, 97; İbn Vesîk, , *el-Câmi*’, 88.

⁷⁸⁹ İbn Vesîk, , *el-Câmi*’, 88.

⁷⁹⁰ Dâni, *el-Mukni*’, 97.

⁷⁹¹ İbn Vesîk, , *el-Câmi*’, 88; Dâni, *el-Mukni*’, 97.

⁷⁹² Dâni, *el-Mukni*’, 97.

belirtmektedir.⁷⁹³ Bu üç yerin dışında altı yerde daha geçmektedir ki buralarda ittifakla ayrı yazılmıştır. Bu yerler: Bakara sûresi 102; Âl-i İmrân sûresi 187; Mâide sûresi 62, 63, 79 ve 80. ayetlerdir. Bu altı yerde ما بئس şeklinde ayrı yazılmıştır.⁷⁹⁴ Eğer (بئسما)'nin başına lâm dahil olursa ما لبئس şeklinde sadece ayrı yazılır.⁷⁹⁵

6- Külle-Mâ “كل ما” kelimesi: Dâni, Nisâ sûresi 91 ve İbrâhîm sûresi 34. ayetlerde ayrı yazıldığına dair nakilde bulunmuştur. Bununla birlikte Nisâ sûresi 91. ayette bitişik yazıldığına dair rivayete de yer vermiştir.⁷⁹⁶ İbnü'l-Cezerî de İbrâhîm sûresi 34. ayette ayrı yazıldığını dört yerde ise ihtilaf edildiğini belirtmiştir. Buralar; Nisâ sûresi 91, A'râf sûresi 38, Mü'minûn sûresi 44 ve Mülk sûresi 8. ayetlerdir. Bunlar bazı Mushaflarda ayrı bazılarında bitişik yazılmıştır. Mülk sûresi 8. ayette meşhur olan bitişik yazılmasıdır.⁷⁹⁷ Bu ihtilafli yerlerin dışında ise ittifakla كما şeklinde bitişik yazılmıştır.⁷⁹⁸

7- Likey-Lâ “لكي لا” kelimesi: Hac sûresi 5, Ahzâb sûresi 50 ve Hâdîd sûresi 23. ayetlerde لكيلا şeklinde bitişik yazılmıştır. Dâni, Âl-i İmrân sûresi 153. ayette de bitişik yazıldığına dair ittifakın olduğunu nakletmektedir.⁷⁹⁹ Bu dört yerin dışında ise لكي لا şeklinde ayrı yazılmıştır.⁸⁰⁰

8- Yevme-Hum “يوم هم” kelimesi: Hiç kuşkusuz هم zamiri mübtedâ olmasından dolayı ref konumunda olunca ayrı yazılır. İzâfetten dolayı mecrûr olunca da bitişik resmedilir.⁸⁰¹ Ğâfir sûresi 16. ayette ve Zâriyât sûresi 13. ayette geçen هم zamiri mübtedâ olup ref konumunda olduğu için يوم هم şeklinde ayrı yazılmıştır. Kur'an'da sadece bu iki yerde bu şekilde ayrı yazılmıştır. Zâriyât sûresi 60. ayette من يومهم şeklinde, Tûr sûresi 45. ayette يومهم şeklinde mecrûr oldukları için bitişik yazılmıştır.⁸⁰²

9- Mâ-Li “مال” kelimesi: Bu edatlar dört yerde kendisinden sonra gelen kelimedenden ayrı yazılmışlardır. Nisâ sûresi 78. ayette فمال هؤلاء şeklinde, Kehf sûresi

⁷⁹³ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 91.

⁷⁹⁴ Mârgînî, *Delîlu'l-hayrân*, 191.

⁷⁹⁵ İbn Vesîk, , *el-Câmi*, 91; Dâni, *el-Mukni*, 97.

⁷⁹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 98.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁷⁹⁸ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 162.

⁷⁹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 98; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 93.

⁸⁰⁰ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 334; Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 163.

⁸⁰¹ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 164.

⁸⁰² Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 336; Dâni, *el-Mukni*, 98.

49. ayette *مال* şeklinde, Furkân sûresi 7. ayette *مال* şeklinde ve Meâric sûresi 36. ayette *فمال الذين* şeklinde yazılmıştır. Görüleceği üzere bu dört yerde lâm harfi kendisinden sonra gelen kelimedden ayrı yazılmıştır.⁸⁰³ Bu dört yerin dışında ise *فما لكم*,⁸⁰⁴ *ما لك*⁸⁰⁵ örneklerinde olduğu gibi bitişik yazılmıştır.⁸⁰⁶

10- İbn-Ümm “ابن أم” kelimesi: Bu kelime A'râf sûresi 150. ayette *قال ابن أم* şeklinde ayrı yazılmıştır. Tâhâ sûresi 94. ayette ise başına nida edatı “yâ” dahil olmuş ve üçü tek kelime gibi *بينوم* şeklinde yazılmıştır.⁸⁰⁷ İbn Necâh *ابن أم* kelimesinin Kur'an'ın tamamında ayrı yazıldığını, Tâhâ sûresi 94. ayette ise tek kelime gibi *بينوم* şeklinde yazıldığını ifade etmektedir.⁸⁰⁸

11- Vey-Ke-Enne “ويكأن” kelimesi: Kasas sûresi 82. ayette iki defa geçmektedir. Bu ayette *ويكأنه/ويكأن* şeklinde bitişik resmedilmiştir.⁸⁰⁹ Kıraat imamları tek kelime halinde bu şekilde bitişik yazılmasında ittifak halindedir.⁸¹⁰

12- Lâte-Hîne “لات حين” kelimesi: Sâd sûresi 3. ayette geçen bu terkip *لات حين* şeklinde ayrı yazılmıştır. Fakat Ebû Ubeyd, bu terkinin İmam Mushafta *لاتحين* şeklinde bitişik yazıldığını ifade etmektedir.⁸¹¹ Dâni ise farklı şehirlere mensup Mushafların hiçbirinde bu şekilde bir yazım görmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Dâni, çok sayıda alimin eski Mushaflarda bu şekilde bir yazımı görmemeleri sebebiyle Ebû Ubeyd'in zikredilen açıklamasına karşı çıktıklarını belirtmekte ve ayrı yazılması hususunda ittifakın olduğuna dair nakilde bulunmaktadır.⁸¹² Ebû Ubeyd'in zikredilen açıklaması çok yadırganmıştır. Çünkü Hicaz, Irak ve Şam Mushaflarında *ت* harfi açık ve *لا* ile bitişik, *حين* kelimesinden ise ayrı olarak yazılmıştır.⁸¹³

⁸⁰³ Dâni, *el-Mukni*, 99; Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 340.

⁸⁰⁴ en-Nisâ 4/88.

⁸⁰⁵ Yûsuf 12/11.

⁸⁰⁶ Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 340.

⁸⁰⁷ Dâni, *el-Mukni*, 99; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 47-48.

⁸⁰⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 576.

⁸⁰⁹ Dâni, *el-Mukni*, 99.

⁸¹⁰ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 94.

⁸¹¹ Dâni, *el-Mukni*, 99; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 94.

⁸¹² Dâni, *el-Mukni*, 99-100.

⁸¹³ Bigiyef, *Akîle Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 165-166; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 94.

13- Haysü-Mâ “حيث ما” kelimesi: Bakara sûresi 144 ve 150. ayetlerde geçmektedir. Her iki yerde de حيث ما şeklinde ayrı yazılmıştır.⁸¹⁴

Bunlardan başka Bakara sûresi 271 ve Nisâ sûresi 58. ayetlerde geçen نعمًا, A'râf sûresi 132. ayette geçen مهما ve Hicr sûresi 2. ayette geçen ربّما edatları bütün Mushaflarda bitişik yazılmıştır.⁸¹⁵ Sâffât sûresi 130. ayette geçen ال ياسين kavli de bütün Mushaflarda ال kelimesi ياسين kelimesinden ayrı olarak resmedilmiştir.⁸¹⁶ Mutaffifin sûresi 3. ayette geçen كلوا ve وزنوا fiilleri ise bütün Mushaflarda kendilerinden sonra gelen هم zamiriyle bitişik yazılmışlardır. Bitişik yazıldığı delili ise vâv harlerinden sonraki eliflerin hafzedilmiş olmasıdır. Çünkü bu fiiller yazılırken vâv harflerinden sonraki elifler hafzedilerek كلوهم او وزنوهم şeklinde yazılmıştır.⁸¹⁷

2.3.6. Müenneslik Tâ'sının Yazımı

İsimlerde dişilik alameti olan tâ-i te'nîs, Kur'an'ı Kerîmde bazı yerlerde açık tâ “ت” şeklinde bazı yerlerde ise kapalı tâ “ة” şeklinde yazılmıştır.⁸¹⁸ Müenneslik tâ'sının farklı yazım sebepleri gerek dilciler gerek kıraat alimleri tarafından incelenmiş ve birbirine yakın açıklamalar ileri sürülmüştür. Dilcilere göre isimlerdeki asıl dişilik alameti “açık tâ” olup, “kapalı tâ” ise vakf halinde açık tâ'nın yerini almaktadır. Halil b. Ahmed (ö. 175/971) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi dilciler isimlerde asıl müenneslik alametinin açık tâ olduğunu, bu tarz kelimelerin bazı yerlerde açık tâ ile yazılmasının bu gerçeği ispat amacına yönelik olduğunu belirtmektedirler.⁸¹⁹ İsimlerdeki müenneslik alametinin kapalı tâ olarak yazılmasının sebebi ise katiplerin yazımda vakfi itibara almış olmalarıdır.⁸²⁰ Nitekim Dâni de Mâide sûresi 54. ayette geçen لومة, Şems sûresi 13. ayette geçen ناقّة ve Furkân sûresi 74. ayette geçen قرة kelimelerinin “hâ” ile –yani kapalı tâ ile- yazıldığını zikrettikten sonra, bu yazımların vakf muradıyla böyle olduğunu, zira vakf durumunda tâ'nın hâ'ya ibdâl olduğunu

⁸¹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 96; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 149.

⁸¹⁵ Dâni, *el-Mukni*, 96.

⁸¹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 100; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 49.

⁸¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 154; Dâni, *el-Mukni*, 100.

⁸¹⁸ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 67; İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 268; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 35.

⁸¹⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 148.

⁸²⁰ Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 166.

belirtmektedir.⁸²¹ Maşalı da sebepleri değerlendirdikten sonra iki görüşün kabul edilebilir nitelikte olduğu kanaatine varmıştır. Bunlardan ilki, dişilik tâ'larının yazımında telaffuzun itibara alınmış olmasıdır. Yani vasl esas alındığında tâ açık yazılmış, vakf esas alındığında ise kapalı yazılmıştır. İkincisi ise o dönemin imlâ tarzında hem kapalı tâ hem de açık tâ şeklinde iki yazımında kullanılmış olmasıdır.⁸²² Bu iki görüş dişilik tâ'sının açık veya kapalı yazılmasının gerekçesi doğrultusunda makul bir izah olmaktadır.

1- Rahmet “رحمة” kelimesi: Bu kelime yedi yerde رحمت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu yerler; Bakara sûresi 218, A'râf sûresi 56, Hûd sûresi 73, Meryem sûresi 2 ve Rûm sûresi 50. ayetler ile iki defa geçtiği Zuhur sûresi 32. ayettir. Bu yedi yerin dışında ise رحمة şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸²³

2- Ni'met “نعمة” kelimesi: Bu kelime on bir yerde نعمت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu yerler; Bakara sûresi 231, Âl-i İmrân sûresi 103, Mâide sûresi 11, İbrâhîm sûresi 28 ve 34, Lokmân sûresi 31, Fâtır sûresi 3 ve Tûr sûresi 29. ayetler ile Nahl sûresi 72, 83 ve 114. ayetlerdir. Bu on bir yerin dışında ise نعمة şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸²⁴

3- Sünnet “سنة” kelimesi: Beş yerde سنت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu kelime Fâtır sûresi 43. ayette üç defa geçmekte olup üçünde de açık tâ ile yazılmıştır. Bundan başka Enfâl sûresi 38. ayet ile Mü'min sûresi 85. ayette de de açık tâ ile yazılmıştır. Bu beş yerin dışında ise سنة şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸²⁵

4- İmra'et “امرأة” kelimesi: Yedi yerde امرأت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Tahrîm sûresi 10. ayette iki defa geçen bu kelime her ikisinde de açık tâ ile yazılmıştır. Bu iki yerden başka Tahrîm sûresi 11, Âl-i İmrân sûresi 35, Kasas sûresi 9, Yûsuf sûresi 30 ve 51. ayetlerde de açık tâ ile yazılmıştır. Bu yedi yerin dışında ise امرأة şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸²⁶

⁸²¹ Dâni, *el-Mukni'*, 106.

⁸²² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 148-155.

⁸²³ Dâni, *el-Mukni'*, 101; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 36.

⁸²⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 101-102; İbn Vesîk, *el-Câmi'*, 67.

⁸²⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 102; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 96.

⁸²⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 102; Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 357.

5- Kelimet “كلمة” kelimesi: A’râf sûresi 137. ayette كلمت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Dâni Irak Mushaflarının bu kelimenin mezkûr ayette açık tâ ile yazılmasında ittifak ettiğini söylemektedir. Âsım ise bu kelimenin A’râf sûresi 137. ayette kapalı tâ ile yazıldığını ifade etmektedir.⁸²⁷ İbn Vesîk ise bu kelimenin yazımında ihtilafın olduğunu ancak açık tâ ile yazılmasının meşhur olduğunu belirtmektedir.⁸²⁸

Dâni كلمت kelimesinin En’âm sûresi 115, Ğâfir sûresi 6, Yûnus sûresi 33 ve 96. ayetlerde de açık tâ ile yazıldığını belirtmekte, Yûnus sûresi 96. ayette geçen كلمة kelimesinin Irak Mushaflarında kapalı tâ ile yazıldığını ifade edip, Şam Mushaflarında ise açık tâ ile ve çoğul olarak yazıldığına dair nakilde bulunmaktadır.⁸²⁹ Bu dört yerde geçen كلمت kelimesi hem tekil hemde çoğul okunabilmektedir.⁸³⁰ Mehdevî de A’râf sûresi 137, En’âm sûresi 115, Ğâfir sûresi 6 ve Yûnus sûresi 33. ayetlerde açık tâ ile yazıldığını ifade etmektedir.⁸³¹ Muhammed b. İsa da كلمت kelimesinin En’âm sûresi 115, Ğâfir sûresi 6 ve Yûnus sûresi 33. ayetlerde açık tâ ile yazıldığını, bununla birlikte Ğâfir sûresi 6. ayette geçen كلمة kelimesinde ihtilafın olup bazı Mushaflarda açık tâ ile bazılarında ise kapalı tâ ile yazıldığını belirtmektedir.⁸³² İbn Necâh ise En’âm sûresi 115, Ğâfir sûresi 6, Yûnus sûresi 33 ve 96. ayetlerde geçen كلمت kelimesinin Medine Mushaflarında açık tâ ile ve tekil olarak yazıldığını, diğer yerlerde ise kapalı tâ ile yazıldığını belirtmektedir. Ayrıca sair Mushaflarda zikredilen yerlerin ihtilafı olduğuna, bazılarında açık tâ ile bazılarında ise kapalı tâ ile yazıldığına da değinmiştir.⁸³³

6- La’net “لعنة” kelimesi: Âl-i İmrân sûresi 61 ve Nûr sûresi 7. ayetlerde لعنت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu iki yerin dışında ise لعنة şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸³⁴

⁸²⁷ Dâni, *el-Mukni*, 102-103.

⁸²⁸ İbn Vesîk, *el-Câmi*, 68.

⁸²⁹ Dâni, *el-Mukni*, 102-103.

⁸³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 130; Dâni, *el-Mukni*, 103.

⁸³¹ Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 37-38.

⁸³² Dâni, *el-Mukni*, 103.

⁸³³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 511.

⁸³⁴ Dâni, *el-Mukni*, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 130.

7- Ma'siyet “معصية” kelimesi: Mücâdele sûresi 8 ve 9. ayetlerde معصيت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu iki yerin dışında ise معصية şeklinde kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸³⁵

Dânî buradan sonra aynı konu içerisinde “münferid harfler” alt başlığıyla bazı kelimelere daha değinmiştir.⁸³⁶ Bizde aynı konu olduğu için yeni bir başlık atmadan kalan kelimelere devam edeceğiz.

8- Şecerat “شجرة” kelimesi: Sadece Duhân sûresi 43. ayette شجرت şeklinde açık tâ ile yazılmış, bunun dışındaki yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸³⁷

9- Kurrat “قرة” kelimesi: Kasas sûresi 9. ayette قرت şeklinde açık tâ ile yazılmış, bunun dışındaki yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸³⁸

10- Semerat “ثمرة” kelimesi: Fussilet sûresi 47. ayette ثمرت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Mezkûr yerde bu kelime tekil de çoğul da okunabilmektedir. Fussilet sûresi 47. ayetin dışında geçtiği yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸³⁹

11- Bakiyyet “بقية” kelimesi: Hûd sûresi 86. ayette بقيت şeklinde açık tâ ile, bunun dışındaki yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸⁴⁰

12- Cennet “جنة” kelimesi: Vâkıa sûresi 89. ayette جنت şekline açık tâ ile, bunun dışındaki yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸⁴¹

13- Âyat “آية” kelimesi: Ankebût sûresi 50. ayette آيت şeklinde açık tâ ile yazılmıştır. Bu kelimeyi bazıları tekil bazıları da çoğul okumuştur. Buranın dışında yerlerde ise bu kelime kapalı tâ ile yazılmıştır.⁸⁴² Bununla birlikte Yûsuf sûresi 7. ayette geçen آيات kelimesinin de açık tâ ile yazıldığına dair rivayet bulunmaktadır.⁸⁴³

Bunlardan başka Yûsuf sûresi 10 ve 15. ayetlerde geçen غيابت kelimesi, Sebe' sûresi 37. ayette geçen الغرفات kelimesi, Fâtır sûresi 40. ayette geçen بينت kelimesi ve

⁸³⁵ Dâni, *el-Mukni*, 104; İbn Vesîk, *el-Câmi*, 69.

⁸³⁶ Dâni, *el-Mukni*, 104.

⁸³⁷ Dâni, *el-Mukni*, 104; İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 97.

⁸³⁸ Dâni, *el-Mukni*, 104; Ca'berî, *Cemiletü erbâbi'l-merâsîd*, 2: 358.

⁸³⁹ Dâni, *el-Mukni*, 104; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 39.

⁸⁴⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 696; Dâni, *el-Mukni*, 104.

⁸⁴¹ Dâni, *el-Mukni*, 104-105; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 39.

⁸⁴² Dâni, *el-Mukni*, 105; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 980.

⁸⁴³ İbn Kâsîh, *Şerhu telhîsu'l-fevâid*, 98; Bigiyef, *Akile Şerhi*, Trc. Halil Aldemir, 173.

Mürselât sûresi 33. ayette geçen جمالت kelimesi açık tâ ile yazılmıştır. Bu kelimeler hem çoğul hem de tekil okunabilmektedir.⁸⁴⁴ Geçtikleri her yerde مرضات ve يَأْتِي kelimeleri, Mü'minûn sûresi 36. ayette iki defa geçen هيهات kelimesi, Rûm sûresi 30. ayette geçen فطرت kelimesi, Sâd sûresi 3. ayette geçen لات kelimesi, Necm sûresi 19. ayette geçen اللات kelimesi, Tahrîm sûresi 12. ayette geçen ابنت kelimesi, Neml sûresi 60 ve Enfâl sûresi 7. ayetlerde geçen ذات kelimesi ile بذات الصدور terkinin geçtiği tüm yerlerdeki ذات kelimeleri açık tâ ile yazılmıştır.⁸⁴⁵

Gerek Dâni'nin *el-Mukni'* adlı eserinde gerek ulaşabildiğimiz diğer eserlerde geçen müenneslik tâ'sının açık tâ ile yazıldığı kelimeler bunlardan ibarettir.

2.4. MUSHAF LARDA AYNI VE FARKLI YAZILAN KELİME LER

Ebû Amr ed-Dâni bu konuyu birkaç başlık altında incelemiştir. “Mushafların yazımında ittifak ettiği kelimeler, hazf ve isbât bakımından ihtilaf ettiği kelimeler, ziyade ve noksanlık bakımından ihtilaf ettiği kelimeler” gibi başlıklar altında konuları ele almıştır. Lakin müellifimiz bu başlıklar altında ele aldığı kelimelerin bir kısmını Mushafların ittifak ve ihtilaf etmesi bağlamında geçmiş konular içerisinde de zikretmiştir. Bizde mümkün mertebeye aynı şeyleri tekrar zikretmemek için bu başlıkları “Mushaflarda Aynı ve Farklı Yazılan Kelimeler” şeklinde ortak bir başlık altında birleştirip konuları ele almaya çalışacağız.

Dâni konuya ilk önce Mushafların yazımında ittifak ettiği kelimelerden başlamıştır. Kur'an'da بسم الله terkinin geçtiği bütün yerlerdeki اسم kelimesinin başında bulunan vasıl hemzesi bütün Mushaflarda hazfedilerek yazılmıştır.⁸⁴⁶ Aynı şekilde Fâtiha sûresi 3. ayette geçen ملك kelimesi de bütün Mushaflarda elifsiz yazılmıştır.⁸⁴⁷ الربوا kelimesi daha öncede geçtiği üzere Kur'an'ın tamamında vâv ve elif ile yazılmıştır. Ancak Rûm sûresi 39. ayette geçen من ربًا kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Burası bazı Mushaflarda vâv ile bazılarında ise vâv'sız yazılmıştır.⁸⁴⁸ İbn Necâh da bu kelimenin Kur'an'da sekiz yerde geçtiğini, sadece Rûm sûresi 39. ayette

⁸⁴⁴ Dâni, *el-Mukni'*, 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 130.

⁸⁴⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 105; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 39; İbn Vesîk, , *el-Câmi'*, 68-69.

⁸⁴⁶ İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 23-24; Dâni, *el-Mukni'*, 107.

⁸⁴⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 107; İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, 2: 41.

⁸⁴⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 107.

ihtilaf edildiğini, diğer yedi yerde ise bütün Mushaflarda vâv ve elif ile geçtiğini belirtmektedir.⁸⁴⁹

Bakara sûresi 191. ayette geçen *ولا تقتلوهم*, *يقتلوكم* ve *قتلوكم* kelimeleri ile aynı sûrenin 93. ayetinde geçen *وقتلوهم* kelimesi ق harfinden sonraki elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁵⁰ Bu kelimeler ق harfini uzatarak yapılan kıraat ile uzatmadan yapılan kıraatin her ikisini de kapsamı için böyle yazılmıştır.⁸⁵¹ Mâide sûresi 13. ayette ve Zümer sûresi 22. ayette geçen *قسية* kelimesi de ق harfinden sonra elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁵² Mushaflar bu kelimenin bu şekilde yazılmasında ittifak halindedir. Bu kelimeyi kıraat imamlarının bazıları ق harfini uzatarak bazılarıda uzatmadan okumuştur.⁸⁵³ Bakara sûresi 247. ayette geçen *بسطة* kelimesi س harfi ile, aynı sûrenin 245. ayetinde geçen *بيصط* kelimesi ise ص harfi ile yazılmıştır. A'râf sûresi 69. ayette ise *بصطة* şeklinde ص ile yazılmıştır.⁸⁵⁴ Nisâ sûresi 117. ayette geçen *اناثا* kelimesi ن harfinden sonraki elif'in hazfiyle, En'âm sûresi 80. ayette geçen *هدن* kelimesi de ه harfinden sonraki yâ ile yazılmıştır.⁸⁵⁵

Hûd sûresi 87. ayette geçen *اصلونك* kelimesi elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁵⁶ Yani bu kelime bütün Mushaflarda ل ve ت harfi arasına vâv harfi yazılarak ve elif harfi de hazfedilerek yazılmıştır.⁸⁵⁷ Yûsuf sûresi 110. ayette geçen *فنجى* kelimesi tek ن ile yazılmıştır.⁸⁵⁸ Yani ف ve ج harfleri arasında Mushafların ittifakıyla tek ن harfi yazılmıştır.⁸⁵⁹ Yine aynı sûrenin 62. ayetinde geçen *لفتينه* kelimesi ي harfinden sonraki elif'in hazfiyle, 64. ayetinde geçen *حفظا* kelimesi de ح harfinden sonraki elif'in hazfiyle yazılmıştır. Hicr sûresi 44. ayette geçen *جزء* kelimesi ise vâv'sız yazılmıştır.⁸⁶⁰ Kehf sûresi 96. ayette geçen *ءاتونى* kelimesi sonundaki yâ'nın hazfiyle, Meryem sûresi 9. ayette geçen *خلفتك* kelimesi ise ت ve ك arasındaki elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁶¹ Bakara

⁸⁴⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 315.

⁸⁵⁰ Dâni, *el-Mukni*, 107; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 252.

⁸⁵¹ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 99.

⁸⁵² Dâni, *el-Mukni*, 107.

⁸⁵³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 434-435; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 254.

⁸⁵⁴ Dâni, *el-Mukni*, 107-108.

⁸⁵⁵ Dâni, *el-Mukni*, 108; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 419.

⁸⁵⁶ Dâni, *el-Mukni*, 108.

⁸⁵⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 696.

⁸⁵⁸ Dâni, *el-Mukni*, 108.

⁸⁵⁹ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 168.

⁸⁶⁰ Dâni, *el-Mukni*, 109.

⁸⁶¹ Dâni, *el-Mukni*, 109.

sûresi 200, Tâhâ sûresi 99, Enbiyâ sûresi 48 ve Talâk sûresi 10. ayetlerdeki gibi tenvînli olan bütün ذكراً kelimeleri vakf yapma niyetine binaen elif ile yazılmıştır. Bunların dışında ise bu şekilde yazılması caiz değildir. Bundan dolayı sonunda te'nîs elif'i (elif-i maksûra) bulunduğu yâ ile yazılır.⁸⁶² Mü'minûn sûresi 2. ayette geçen في صلاتهم kelimesi vâv harfi resmedilmeden elif ile yazılmıştır. Aynı sûrenin 9. ayetinde geçen صلوتهم kelimesi ise elif yazılmadan vâv ile resmedilmiştir.⁸⁶³ Ancak İbn Necâh Mü'minûn sûresi 2. ayette geçen في صلاتهم kelimesinin bazı Mushaflarda elif ile bazılarında ise elifin hazfiyle yazıldığını belirtmektedir.⁸⁶⁴ Mushaf katipleri Neml sûresi 36. ayette geçen ءاتين kelimesini yâ ve nûn ile, yani tâ harfinden sonra gelen yâ ve nûn ile yazmışlardır.⁸⁶⁵ Burada tâ harfinden sonra gelen yâ elif'in yerine yazılmıştır.⁸⁶⁶ Fetih sûresi 33. ayette geçen سيماهم kelimesi elif ile, Zuhur sûresi 19. ayette geçen عباد kelimesi de elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁶⁷

Kureyş sûresi 2. ayette geçen ايلافهم kelimesi bütün Mushaflarda eliften sonraki yâ'nın ve lâm harfinden sonraki elif'in hazfiyle الفهم şeklinde yazılmıştır. Bu şekilde yazılmasının sebebi elif'in kesrasıyla ve lâm'ın fethasıyla yetinerek kısaltma yapmaktır.⁸⁶⁸ Dâni ise bu kelimedenden bahsederken yâ'nın hazfiyle yazıldığını söylemekle yetinmiştir.⁸⁶⁹

Buraya kadar anlattığımız yerler Mushafların yazımında ittifak edip Dâni'nin önceki konularda değinmediği hususlardır. Dâni, "Mushafların yazımında ittifak ettiği kelimeler" başlığı içerisinde çoğunluk itibariyle geçmiş konularda zikrettiklerini toplu olarak ifade etmiş ve geçmişte değinmediği bazı konulara da değinmiştir.⁸⁷⁰ Biz de tekrara düşmemek için sadece geçmişte değinmediği konuları işlemeye çalıştık.

Mushafların yazımda genellikle ittifak içerisinde olması gayet doğal ve tabii bir durumdur. Hatta olması gereken de budur. Bununla beraber istinsâh edilen Mushaflar

⁸⁶² Dâni, *el-Mukni*, 109.

⁸⁶³ Dâni, *el-Mukni*, 109-110.

⁸⁶⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 885.

⁸⁶⁵ Dâni, *el-Mukni*, 110.

⁸⁶⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 950.

⁸⁶⁷ Dâni, *el-Mukni*, 111.

⁸⁶⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 5: 1323.

⁸⁶⁹ Dâni, *el-Mukni*, 111.

⁸⁷⁰ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, 107-112.

arasında birtakım yazım farklılıkları da bulunmaktadır. İslam alimleri söz konusu Mushaflar arasında yazım farklılıklarının bulunmasını kıraat farklılıklarına dayandırmışlardır. Yani Mushaflar arasındaki yazım farklılıkların tamamı Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından okunmuş olan kıraatleri ihtiva etmektedir. Muhafaza edilmeleri amacıyla da istinsâh edilen Mushaflara yazılmışlardır.⁸⁷¹ Nitekim Dâni de Hz. Osman'ın, Allah katından indirildiği ve Hz. Peygamber'den (s.a.s) işitildiği kesin olan, fakat yazım farkı gerektiren kelimeleri tek mushafta belirtmek istemesine rağmen aynı kelimeyi iki defa yazdırmamak için, o kelimeleri farklı Mushaflarda ayrı ayrı yazdırıldığını belirtmektedir.⁸⁷² Kelime iskeletinde değişiklik meydana gelmeyen kıraatler için ayrı ayrı Mushaflarda yazma ihtiyacı duyulmadı. Mushaflar harekesiz ve noktasız olunca herkes öğrendiği kıraati ilgili kelimedden okuyabiliyordu. Kelime iskeletinde değişiklik yapmayı gerektiren kıraatlere gelince, bunları ayrı ayrı Mushaflarda yazmaya ihtiyaç duyuldu ve farklı Mushaflarda resmedildi.⁸⁷³ Eğer kıraat farklılığı; bir harfin hazfedilmesi veya kelimeye eklenmesini, bir harfin başka bir harfle ibdâlini ya da kelimelerin takdim ve te'hîrini gerektiriyorsa, ilgili her kıraat Mushaflarda ayrı ayrı gösterilmiştir.⁸⁷⁴

Dâni, “şehir Mushaflarının hazf ve isbât bakımından ihtilaf ettiği kelimeler” başlığı altında ele aldığı kelimelerin bir kısmını geçmiş konularda, hangi Mushaflarda nasıl yazıldığını belirterek işlemiştir. Mezkûr başlık altında da bunlara ikinci kez değinmiştir. Biz de aynı şeyleri ikinci kez zikretmemek için onlara burada değinmeyeceğiz.

Bakara sûresinde 15 yerde geçen *ابراهيم* ismi bazı mushaflarda yâ ile bazılarında ise yâ'nın hazfiyle yazılmıştır. Dâni Irak ve Şam Mushaflarında yâ'nın hazfiyle yazıldığını belirtmekte, İmam Mushafta da bu şekilde yazıldığına dair nakilde bulunmaktadır.⁸⁷⁵ Daha önce de geçtiği üzere bu isim Kur'an'ın tamamında geçtiği her yerde elif'in hazfiyle yazılmıştır. Bu isim Kur'an'da toplam 69 yerde geçmektedir.

⁸⁷¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 255.

⁸⁷² Dâni, *el-Mukni'*, 132.

⁸⁷³ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 2. Baskı (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 45.

⁸⁷⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 46.

⁸⁷⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 113.

Özellikle de Bakara sûresinde yâ'nın hazfî ve isbâtı noktasında Mushaflar ihtilaf etmişlerdir.⁸⁷⁶

Bakara sûresi 285. ayette geçen *وَمَلِكْتَهُ* ve *وَكْتَبَهُ* kelimeleri bazı Mushaflarda elif ile bazılarında ise elif'in hazfiyle, Âl-i İmrân sûresi 21. ayette geçen *يَقْتُلُونَ* kelimesi bazı Mushaflarda *يَقَاتْلُونَ* şeklinde elif ile bazılarında ise elif'in hazfiyle, Mâide sûresi 18. ayette geçen *أَبْنُوا* kelimesi bazı Mushaflarda vâv ve elif ile bazı Mushaflarda ise *أَبْنَاء* şeklinde vâv'ın hazfiyle, aynı sûrenin 52. ayetinde geçen *نَخْشَى* kelimesi bazı Mushaflarda yâ ile bazılarında ise *نَخْشَا* şeklinde elif ile, yine Mâide sûresi 95. ayette geçen *مَسَاكِين* kelimesi bazı Mushaflarda elif ile bazılarında ise *مَسْكِين* şeklinde elif'in hazfiyle, 110. ayetinde geçen *سَحَر* kelimesi bazı Mushaflarda *ساحر* şeklinde elif ile bazılarında ise elif'in hazfiyle yazılmıştır. Hûd sûresi 7. ayette geçen *سَحَر* kelimesi de aynen bu şekilde yazılmıştır.⁸⁷⁷

En'âm sûresi 95. ayette geçen *فَالِق* kelimesi bazı Mushaflarda elif ile bazılarında ise elif'in hazfiyle, 96. ayetinde geçen *جَعَلَ* kelimesi bazı Mushaflarda *جاعل* şekline elif ile bazılarında ise elif'in hazfiyle yazılmıştır. Aynı sûrenin 63. ayetinde geçen *انْجِينَا* kelimesi bazı Mushaflarda cîm ve elif arasına *ي*, *ت* ve *ن* harfleri yazılmış, bazılarında ise sadece *ي* ve *ن* yazılmıştır. A'râf sûresi 38. ayette geçen *كُلُّ مَا* kelimesi bazı Mushaflarda ayrıklı bazı Mushaflarda ise *كلما* şeklinde bitişik yazılmış, 112. ayetinde geçen *سَحَار* kelimesi bazı Mushaflarda *ح* harfinden sonraki elifle bazı Mushaflarda ise *ساحر* şeklinde *س* harfinden sonraki elifle yazılmış, 201. ayetinde geçen *طَائِف* kelimesi bazı Mushaflarda *ط* harfinden sonraki elifle bazılarında ise mezkûr elifin hazfiyle yazılmış, 26. ayetinde geçen *رِيْشَا* kelimesi bazı Mushaflarda *رياشا* şeklinde elif ile yazılmıştır.⁸⁷⁸

İbrâhîm sûresi 5. ayette geçen *بِأَيِّم* kelimesi bazı Mushaflarda aslı itibara alınarak *بأييم* şeklinde iki yâ ile ve *م* harfinden önceki elif'in hazfiyle yazılmıştır. Bu şekildeki yazımında yâ'nın fethasıyla yetinilmiştir. Bazı Mushaflarda ise telaffuzu itibara alınarak *بأيام* şeklinde tek yâ ve elif ile yazılmıştır.⁸⁷⁹ Dâni, bazı Mushaflarda

⁸⁷⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 205-206.

⁸⁷⁷ Dâni, *el-Mukni'*, 113-114.

⁸⁷⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 114.

⁸⁷⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 3: 745-746.

Mushaflarında ise بَأَيِّم şeklinde yazıldığını söylerken, bazı Medine ve Irak Mushaflarında iki yâ ile ve elif'in hazfiyle yazıldığını belirtmektedir.⁸⁸⁰

Hicr sûresi 22. ayette geçen الرياح kelimesi bazı Mushaflarda çoğul olarak elif ile bazılarında ise الريح şeklinde tekil olarak elif'in hazfiyle yazılmıştır. İsrâ sûresi 23. ayette geçen كلاهما kelimesi bazı Mushaflarda ل harfinden sonraki elif ile bazı Mushaflarda ise كلاهما şeklinde elif'in hazfiyle yazılmıştır. Fakat hiçbir mushafta mezkûr elif'in yerine yâ harfi yazılmamıştır.⁸⁸¹ Mâûn sûresi 1. ayette geçen أرايت kelimesi bazı Mushaflarda ر harfinden sonraki elif ile bazı Mushaflarda ise mezkûr elif'in hazfiyle yazılmıştır. أرايت kelimesi de bazı Mushaflarda yine ر harfinden sonraki elif ile, bazı Mushaflarda ise Kur'an'ın tamamında أرايت şeklinde elif'in hazfiyle yazılmıştır.⁸⁸² Bu tür örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.⁸⁸³ Görüleceği üzere müellifimiz hazf ve isbât bakımından mushafların ihtilaf ettiği kelimeleri işlerken bir iki istisna hariç Mushaf isimlerini zikretmemiş, “bazı Mushaflarda” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Daha sonra Dâni, Irak Mushaflarının yazımında ittifak ettiği kelimelere yer vermiştir. Fakat bunlar geçmiş konularda zikrettiklerinin bir buçuk sayfada toplanmış halidir.⁸⁸⁴ Biz aynı şeyleri ikinci kez zikretmemek için burada onlara değinmeyeceğiz.

Dâni'nin *el-Mukni*' de işlediği son konu “İmam Mushaftan istinsâh edilen Şam, Irak ve Hicaz Mushaflarının ziyadelik ve noksanlık bakımından ihtilaf ettiği kelimeler” meselesidir. Bu konu içerisinde işlediği meseleleri birçok hocasından işittiğini de ifade etmiştir.⁸⁸⁵ Konuya geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, söz konusu ziyadelik ve noksanlık kâtip tarafından değildir. Zira içindeki bir harfin hem isbâtı hem de hazfiyle olacak şekilde iki kıraatle nâzil olan bir kelimeyi tek mushafta her iki okuyuşla belirtmek mümkün olmadığına, bir mushafta isbât ederek, diğer mushafta ise hazfederek yazmışlardır.⁸⁸⁶ Saten Mushaflar arasındaki yazım farklılıklarının sebebinin kıraat farklılığı olduğuna daha önce değinmiştik.

⁸⁸⁰ Dâni, *el-Mukni*, 114.

⁸⁸¹ Dâni, *el-Mukni*, 114.

⁸⁸² Dâni, *el-Mukni*, 118.

⁸⁸³ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, 115-117.

⁸⁸⁴ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, 119-120.

⁸⁸⁵ Dâni, *el-Mukni*, 121.

⁸⁸⁶ Sehâvî, *Kitâbu'l-Vesile*, 119.

Bakara sûresi 116. ayette geçen وقالوا kelimesi Şam Mushaflarında başında و harfi olmadan قالوا şeklinde yazılmış, diğer Mushaflarda ise وقالوا şeklinde başına و eklenerek yazılmıştır.⁸⁸⁷ Şam kıraat imamı İbn Âmir bu kelimeyi başında vâv olmadan okumuş, diğerleri ise başındaki vâv ile okumuştur.⁸⁸⁸ Bakara sûresi 132. ayette geçen وأوصى kelimesi Şam ve Medine Mushaflarında iki vâv arasına elif eklenerek وأوصى şeklinde yazılmıştır. Ebû Ubeyd, imam mushafta وأوصى şeklinde sair Mushaflarda وأوصى şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁸⁸⁹ Âl-i İmrân sûresi 133. ayette geçen سارعا kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında başında vâv olmadan, diğer Mushaflarda ise سارعا şeklinde başına vâv eklenerek yazılmıştır. Aynı sûrenin 184. ayetinde geçen وبالزبر وبالكتاب kelimelerinin her ikisinde Şam Mushaflarında başlarına vâv harfinden sonra ب harf-i cer'i ilave edilerek yazılmıştır. Hârûn b. Mûsâ el-Ahfeş (ö. 292/904), Şam'a gönderilen Mushafta sadece وبالزبر kelimesinde ب har-i cer'inin ziyade edildiğini söylemektedir.⁸⁹⁰ Şam Mushafının haricindeki diğer Mushaflarda ise والزبر والكتاب şeklinde başına ب harf-i cer'i eklenmeden yazılmıştır.⁸⁹¹

Nisâ sûresi 66. ayette geçen قليل kelimesi Şam Mushaflarında قليلا şeklinde, diğer Mushaflarda ise قليل şeklinde yazılmıştır.⁸⁹² Şam kıraat imamı İbn Âmir bu kelimeyi Şam Mushaflarında yazıldığı şekilde nasb ile okumuş ve elif ile vakf yapmış, diğer imamlar ise ref ile okuyup elifsiz vakf yapmışlardır.⁸⁹³ Mâide sûresi 53. ayette geçen يقول kelimesi Mekke, Medine ve Şam Mushaflarında başında vâv olmadan yazılmış, Kufe, Basra ve diğer Irak Mushaflarında ise ويقول şeklinde başına vâv ilave edilerek yazılmıştır. Aynı sûrenin 54. ayetinde geçen يرتد kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında يرتد şeklinde çift dâl ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise يرتد şeklinde tek dâl ile yazılmıştır. Ebû Ubeyd bu kelimeyi İmam mushafta da çift dâl ile yazılı olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁸⁹⁴

⁸⁸⁷ Dâni, *el-Mukni*, 121; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 97.

⁸⁸⁸ Dâni, *et-Teyisr*, 284-285.

⁸⁸⁹ Dâni, *el-Mukni*, 121.

⁸⁹⁰ Dâni, *el-Mukni*, 121-122.

⁸⁹¹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 2: 385; Dâni, *el-Mukni*, 122.

⁸⁹² Dâni, *el-Mukni*, 123.

⁸⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 250; Dâni, *et-Teyisr*, 328.

⁸⁹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 123; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 98.

En'âm sûresi 32. ayette geçen وللدار kelimesi Şam Mushaflarında لدار şeklinde tek lâm ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise çift lâm ile yazılmıştır.⁸⁹⁵ Durum böyle olunca Şam kıraat imamı İbn Âmir bu kelimeyi tek lâm ile okumuş, diğer kıraat imamları ise çift lâm ile okumuştur.⁸⁹⁶ Yine En'âm sûresi 63. ayette geçen أنجينا kelimesi Kûfe Mushaflarında mezkûr şekilde cîm harfinden sonra yâ ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise أنجيتنا şeklinde yâ ve tâ ile yazılmıştır. Aynı sûrenin 137. ayetinde geçen شركاؤهم kelimesi Şam Mushaflarında شركائهم şeklinde yâ ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise vâv ile yazılmıştır.⁸⁹⁷ Tabi ki bu durum kıraati de etkilemiştir. Şam kıraat imamı İbn Âmir bu kelimedeki hemzeyi kesralı “şürakâihim” şeklinde okumuş, diğerleri ise dammeli okumuşlardır.⁸⁹⁸

A'râf sûresinde de dört yerde yazım farklılıkları bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: bu sûrenin 3. ayetinde geçen تَنكُرُونَ kelimesi Şam Mushaflarında يتَنكُرُونَ şeklinde yâ ve tâ ile diğer Mushaflarda ise sadece tâ ile yazılmış, 43. ayetinde geçen وما كنا kelimesi Şam Mushaflarında ما كنا şeklinde başında vâv olmadan diğer Mushaflarda ise başına vâv ilave edilerek yazılmış, 75. ayetinin başında geçen قال kelimesi Şam Mushaflarında başına vâv ilave edilerek diğer Mushaflarda ise vâv'sız yazılmış, 141. ayetinde geçen أنجيناكم kelimesi Şam Mushaflarında أنجياكم şeklinde elif ile diğer Mushaflarda ise أنجينكم şeklinde elif resmedilmeden yâ ve nûn ile yazılmıştır.⁸⁹⁹ İbn Âmir bu kelimeleri Şam Mushaflarında yazıldığı şekilde okumuş, diğer kıraat imamları ise diğer Mushaflarda yazıldığı şekilde okumuşlardır. Fakat أنجيناكم kelimesi elifin hazfiyle yazılmış olmakla birlikte İbn Âmir'in dışındaki imamlar bu kelimeyi nûn harfinden sonraki elif ile okumuşlardır.⁹⁰⁰

Tevbe sûresi 107. ayette geçen الذين kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında başına vâv ilave edilmeden, diğer Mushaflarda ise والذين şeklinde başına vâv ilave edilerek yazılmıştır. Yine aynı sûrenin 100. ayetinde geçen تحتها kelimesi Mekke Mushaflarında başına من harf-i cer'i ilave edilerek تجرى من تحتها şeklinde yazılmış,

⁸⁹⁵ Dâni, *el-Mukni*, 123.

⁸⁹⁶ Dâni, *et-Teyisr*, 339; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 257.

⁸⁹⁷ Dâni, *el-Mukni*, 123.

⁸⁹⁸ Dâni, *et-Teyisr*, 349-350.

⁸⁹⁹ Dâni, *el-Mukni*, 123.

⁹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 267-271.

diğer Mushaflarda ise من harf-i cer'i ilave edilmeden yazılmıştır.⁹⁰¹ Mekke kıraat imamı İbn Kesîr bu kelimeyi من ziyadesiyle okumuş, diğer imamlar ise من ziyade etmeden okumuşlardır.⁹⁰²

Yûnus sûresi 22. ayette geçen يَشْرِكُ kelimesi Şam Mushaflarında يَشْرِكُ şeklinde nûn ve şîn ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise sîn ve yâ ile yazılmıştır.⁹⁰³ İbn Âmir ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi يَشْرِكُ şeklinde, diğer imamlar ise يَشْرِكُ şeklinde okumuşlardır.⁹⁰⁴ Görüleceği üzere Medine imamı Ebû Ca'fer'in okuyuşu mensup olduğu şehrin mushafına muhaliftir. İsrâ sûresi 93. ayette geçen قُلْ kelimesi Mekke ve Şam Mushaflarında قَالِ şeklinde yazılmış, diğer Mushaflarda ise قُلْ şeklinde yazılmıştır.⁹⁰⁵

Kehf sûresi 36. ayette geçen مِنْهَا kelimesi Mekke, Medine ve Şam Mushaflarında مِنْهُمَا şeklinde tesniye formunda yazılmış, Irak Mushaflarında ise مِنْهَا şeklinde tekil olarak yazılmıştır. Yine aynı sûrenin 95. ayetinde geçen مَكَّنِيْ kelimesi Mekke Mushaflarında مَكَّنِيْ şeklinde çift nûn ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise tek nûn ile yazılmıştır.⁹⁰⁶ Mekke kıraat imamı İbn Kesîr bu kelimeyi مَكَّنِيْ şeklinde çift nûn ile okumuş, diğerleri ise مَكَّنِيْ şeklinde tek nûn ile okumuşlardır.⁹⁰⁷

Enbiyâ sûresi 4. ayette geçen قَالِ kelimesi Kûfe Mushaflarında قَالِ şeklinde diğer Mushaflarda ise قُلْ şeklinde yazılmıştır. Aynı sûrenin 30. Ayetinde geçen أَوْلَمْ kelimesi Mekke Mushaflarında elif ve lâm arasına vâv harfi eklenmeden أَلَمْ şeklinde yazılmış, diğer Mushaflarda ise vâv eklenerek yazılmıştır.⁹⁰⁸ Durum böyle olunca Mekke kıraat imamı vâv'sız okumuş, diğerleri ise vâv ile okumuşlardır.⁹⁰⁹

Mü'minûn sûresi 87 ve 89. ayetlerde geçen “Allah” lafzı Basra Mushaflarında اللهُ şeklinde başındaki elif ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise اللهُ şeklinde başında elif olmadan yazılmıştır. Ebû Ubeyd, İmam Mushafta da اللهُ şeklinde yazılı olarak

⁹⁰¹ Dâni, *el-Mukni'*, 123.

⁹⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 280.

⁹⁰³ Dâni, *el-Mukni'*, 123-124.

⁹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 282; Dâni, *et-Teyisîr*, 377.

⁹⁰⁵ Dâni, *el-Mukni'*, 124.

⁹⁰⁶ Dâni, *el-Mukni'*, 124.

⁹⁰⁷ Dâni, *et-Teyisîr*, 421.

⁹⁰⁸ Dâni, *el-Mukni'*, 124.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 324.

gördüğünü ifade etmektedir. Bu iki yerde الله lafzının başına elif harfini Nasr b. Âsım veya Ubeydullah b. Ziyâd'ın ilave ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Fakat Dâni, bu haberlerin zayıf, karmaşık ve geleneğe aykırı olması sebebiyle sahih olmadığını belirtmektedir. Ümmetin böyle bir şeye müsaade etmeyeceklerini bildikleri halde mezkûr şahısların bunu yapmaya cesaret edemeyeceklerini, dolayısıyla Allah katından indirildiği üzere bunun Hz. Osmân tarafından isbât edildiğini ifade etmektedir.⁹¹⁰ Mü'minûn sûresi 112. ayette geçen قال fiili Kûfe Mushaflarında قل şeklinde emir kipiyle yazılmış, diğer Mushaflarda ise mazi kalıbıyla قال şeklinde yazılmıştır. Yine aynı sûrenin 114. ayetinde geçen bu fiil aynı şekilde Kûfe Mushaflarında قل şeklinde, diğer Mushaflarda ise قال şeklinde yazılmıştır. Dâni ayrıca Mekke Mushaflarında 112. ayetin قل şeklinde, 114. ayetin ise قال şeklinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü İbn Kesîr'in kıraati bu şekildedir. Fakat Dâni bu yönde bir bilgilerinin olmadığını, Ebû Ubeyd'den yaptıkları rivayette Mekke mushaflarında her iki yerde de قال şeklinde yazıldığını ifade etmektedir.⁹¹¹

Furkân sûresi 25. ayette geçen وُنزِّلَ kelimesi Mekke Mushaflarında نُزِّلَ şeklinde çift nûn ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise tek nûn ile yazılmıştır.⁹¹² Kıraat olarak da İbn Kesîr نُزِّلَ şeklinde çift nûn ile diğerleri ise نَزَّلَ şeklinde tek nûn ile okumuşlardır.⁹¹³ Şuarâ sûresi 217. ayette geçen فتوكل kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında mezkûr şekilde fâ ile, diğer Mushaflarda ise وتوكل şeklinde vâv ile yazılmıştır. Neml sûresi 21. ayette geçen لِيَأْتِيَنِي kelimesi Mekke Mushaflarının dışında tek nûn ile, Mekke Mushaflarında ise لِيَأْتِيَنِي şeklinde çift nûn ile yazılmıştır.⁹¹⁴ İbn Kesîr bu kelimeyi لِيَأْتِيَنِي şeklinde çift nûn ile, diğerleri ise لِيَأْتِيَنِي şeklinde tek nûn ile okumuşlardır.⁹¹⁵

Kasas sûresi 37. ayette geçen قال kelimesi Mekke Mushaflarında başına vâv ilave edilmeden, diğer Mushaflarda ise başına vâv ilave edilerek yazılmıştır.⁹¹⁶ Böyle

⁹¹⁰ Dâni, *el-Mukni*, 124.

⁹¹¹ Dâni, *el-Mukni*, 125.

⁹¹² Dâni, *el-Mukni*, 125.

⁹¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 334.

⁹¹⁴ Dâni, *el-Mukni*, 125.

⁹¹⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 457.

⁹¹⁶ Dâni, *el-Mukni*, 125.

olunca İbn Kesîr vâv'sız ile okumuş, diğerleri vâv ile okumuştur.⁹¹⁷ Yâsîn sûresi 35. ayette geçen عملته kelimesi Kûfe Mushaflarında عملت şeklinde sonuna hâ eklenmeden yazılmış, diğer Mushaflarda ise hâ eklenerek yazılmıştır. Zümer sûresi 64. ayette geçen تأمرونى kelimesi Şam Mushaflarında تأمرونى şeklinde çift nûn ile, diğer Mushaflarda ise tek nûn ile yazılmıştır.⁹¹⁸ Mü'min sûresi 21. ayette منهم kelimesi Şam Mushaflarında منكم şeklinde, diğer Mushaflarda ise منهم şeklinde yazılmıştır.⁹¹⁹ Bu kelimeyi Şam kıraat imamı İbn Âmir منكم şeklinde, diğer imamlar ise منهم şeklinde okumuştur.⁹²⁰ Mü'min sûresi 26. ayette geçen وَأَنْ ifadesi Kûfe Mushaflarında mezkûr şekilde vâv harfinden önce elif ziyade edilerek yazılmış, diğer Mushaflarda ise وَأَنْ şeklinde vâv'dan önce elif eklenmeden yazılmıştır. Hz. Osman mushafında da وَأَنْ şeklinde yazıldığı rivayet edilmiştir.⁹²¹ Kıraatte ise Kûfe kıraat imamları وَأَنْ şeklinde, diğerleri ise وَأَنْ şeklinde okumuşlardır.⁹²²

Şûrâ sûresi 30. ayette geçen فيما kelimesi Şam ve Medine Mushaflarında başına ف ilave edilmeden بما şeklinde yazılmış, diğer Mushaflarda ise ف ilave edilerek فيما şeklinde yazılmıştır.⁹²³ Zuhurf sûresi 68. ayette geçen يا عبادى kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında mezkûr şekilde sonundaki yâ ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise يا عباد şeklinde sonundaki yâ harfi hafif edilerek yazılmıştır. Dâni, bu kelime Mekke kıraatinde yâ'sız okunduğu için Mekke Mushafında da ya'sız olması gerektiğini söylemekte, ancak İbn Mücâhid'in "bu kelime Mekke Mushaflarında yâ'sızdır" sözünden başka bir delile sahip olmadığını da ifade etmektedir. Yine Zuhurf sûresinin 71. ayetinde geçen تشتهى kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında sonuna hâ ilave edilerek تشتهيه şeklinde yazılmış, diğer Mushaflarda ise sonuna hâ ilave edilmeden yazılmıştır. Ebû Ubeyd, İmam Mushafta da تشتهيه şeklinde yazılı olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁹²⁴

⁹¹⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 465.

⁹¹⁸ Dâni, *el-Mukni* ', 125.

⁹¹⁹ Dâni, *el-Mukni* ', 125; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 101.

⁹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 365.

⁹²¹ Dâni, *el-Mukni* ', 125.

⁹²² Dâni, *et-Teysîr*, 499.

⁹²³ Dâni, *el-Mukni* ', 125.

⁹²⁴ Dâni, *el-Mukni* ', 125-126.

Ahkâf sûresi 15. ayette geçen احسانا kelimesi Kûfe Mushaflarında mezkûr şekilde, diğer Mushaflarda ise حسنا şeklinde yazılmıştır.⁹²⁵ Bu kelimeyi Kûfe kıraat imamları إحصانًا şeklinde diğerleri ise حُسْنًا şeklinde okumuşlardır.⁹²⁶ Muhammed sûresi 18. ayette geçen أن تأتيهم kelimesi Mekke ve Kûfe Mushaflarında şart edatı olan اُنْ ile ve ت ve ه arasındaki yâ hazfedilerek اِنْ تأتيهم şeklinde yazılmıştır.⁹²⁷ Medine, Basra ve Şam Mushaflarında ise muzârîyi nasbenden اُنْ edatı ile ve ت ve ه arasına yâ ilave edilerek yazılmıştır.⁹²⁸ Rahmân sûresi 12. ayette geçen ذوالعصف terkindeki ذو, Şam Mushaflarında ذ العصف şeklinde elif ile mansûb olarak yazılmış, diğer Mushaflarda ise ذوالعصف şeklinde vâv ile ve merfû olarak yazılmıştır. Ebû Ubeyd İmam Mushafta da bu şekilde yazılı olduğunu söylemektedir. Rahmân sûresinin 78. ayetinde de yazım farklılığı söz konusudur. Şam Mushaflarında ذوالجلال şeklinde vâv ile yazılan terkip, diğer Mushaflarda ذالجلال şeklinde yâ ile yazılmıştır.⁹²⁹ Kıraat olarak da her imam kendi beldesinde yazılı olduğu şekilde okumuştur. Yani İbn Âmir 12. ayeti ذ العصف şeklinde, diğer imamlar ise ذوالعصف şeklinde okumuştur. Yine İbn Âmir 78. ayeti ذوالجلال şeklinde, diğerleri ise ذالجلال şeklinde okumuştur.⁹³⁰

Hadîd sûresi 10. ayette geçen كل kelimesi Şam Mushaflarında mezkûr şekilde merfû olarak yazılmış, diğer Mushaflarda ise كلاً şeklinde mansûb olarak yazılmıştır.⁹³¹ İbn Âmir bu kelimeyi merfû, diğerleri ise mansûb okumuştur.⁹³² Hadîd sûresi 24. ayet Medine ve Şam Mushaflarında فان الله الغني الحميد şeklinde “Allah” lafzından sonra هو ismi eklenmeden yazılmıştır. Diğer Mushaflarda ise فان الله هو الغني الحميد şeklinde هو isminin ziyadesiyle yazılmıştır.⁹³³ Şems sûresi 15. ayette geçen ولا يخاف kelimesi Medine ve Şam Mushaflarında فلا يخاف şeklinde fâ ile yazılmış, diğer Mushaflarda ise vâv ile yazılmıştır. Dâni buraya kadar zikrettiğimiz yazım farklılıklarını farklı kanallardan yaptığı rivayetlerle de desteklemiştir.⁹³⁴

⁹²⁵ Dâni, *el-Mukni*, 126.

⁹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 373; Dâni, *et-Teyisîr*, 512.

⁹²⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 1124; Dâni, *el-Mukni*, 126.

⁹²⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, 4: 1124.

⁹²⁹ Dâni, *el-Mukni*, 126-127.

⁹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 380-382; Dâni, *et-Teyisîr*, 524-525.

⁹³¹ Dâni, *el-Mukni*, 127; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 102.

⁹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 384.

⁹³³ Dâni, *el-Mukni*, 127; Mehdevî, *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*, 102

⁹³⁴ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, 127-130.

Dânî'nin Mushaflardaki yazım farklılığı bakımından değinmediği bazı kelimeler de vardır. Sicistânî'nin *Kitabu'l-mesâhif* adlı eseriyle karşılaştırma yaptığımızda dört yerde daha yazım farklılığı olduğunu görmekteyiz. Lakin Dâni bunlardan ikisini “İmam Mushaftan istinsâh edilen Şam, Irak ve Hicaz Mushaflarının ziyadelik ve noksanlık bakımından ihtilaf ettiği kelimeler” başlığı altında zikretmese de geçmişte değinmiştir. İnsân sûresi 15 ve 16. ayetlerde geçen قوارير kelimeleri Kûfe ve Medine Mushaflarında her iki ayette de قواريرا şeklinde sonundaki elif ile yazılmıştır. Basra Mushafında ise 15. ayette elif ile, 16. ayette قوارير şeklinde elif'siz yazılmıştır.⁹³⁵ Kur'an'ı Kerimde لَوْلَا kelimesi Hac sûresi 23. ayette ve Fâtır sûresi 33. ayette geçmektedir. Bu kelime Medine ve Kûfe Mushaflarında her iki yerde de لَوْلَا şeklinde sonundaki elif ile yazılmıştır. Basra Mushafında ise Hac sûresinde elif ile, Fâtır sûresinde لَوْلو şeklinde elif'siz yazılmıştır.⁹³⁶ Dâni bu iki yeri “elif'in isbâtıyla yazılan kelimeler” konusunda işlemiştir.

Sicistânî, Nisâ sûresi 36. ayetin Kûfe Mushaflarında ذ الجار ذا القربى şeklinde harfinden sonra elif ile yazıldığını ifade etmektedir.⁹³⁷ Yine o, Cin sûresi 20. ayette geçen قال kelimesinde ihtilafın olduğunu, bazı Mushaflarda قال şeklinde mâzî kalıpla yazıldığını, bazı Mushaflarda ise قل şeklinde emir kipiyle yazıldığını belirtmektedir.⁹³⁸

Hiz. Osman tarafından istinsâh edilip şehirlere gönderilen Mushaflar arasındaki yazım farklılıkları tesbit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan ibarettir. Görüldüğü üzere yazım farklılıkları kıraatlere de etki etmiştir.

⁹³⁵ Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, 1: 258-259.

⁹³⁶ Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, 1: 259.

⁹³⁷ Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, 1: 258.

⁹³⁸ Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, 1: 256.

SONUÇ

Mushaf'ın imlâ yapısının incelenmesi, Arap yazısının durumunu ele almayı gerekli kılmakta, bu ise Arap yazısının kaynağını gündeme getirmektedir. Bu mesele hem geçmişte hem de günümüzde müzakere edilmiş bir konudur. Bu bağlamda Arap yazısının Tevkîfi veya beşerî olduğu yönünde iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Tevkîfi olduğunu söyleyenler Bakara sûresi 31. ayetin yanı sıra başka ayet ve rivayetleri de delil olarak sunmuşlardır. Beşer ürünü olduğunu savunanlar ise bir kişi veya grup tarafından icat edildiğini söylemişlerdir. Fakat bu kişi veya grubun kim olduğu noktasında fikir birliğine varamamışlardır.

Üçüncü bir görüşe göre ise Arap yazısı başka bir yazının uzantısıdır. Bunu söyleyenler de üçe ayrılmışlardır. Bazılarına göre Arap yazısı Himyerî diye anılan müsned yazısından doğmuş, kimilerine göre Arap yazısına Hîre/Enbâr yazısı kaynaklık etmiş, kimilerine göre de Nabat yazısı kaynaklık etmiştir. Nabat kaynaklı olduğunu daha çok yakın zamanda yaşamış düşünürlerle şarkiyatçılar savunmuştur. Cahiliye dönemi yazısının Nabat yazıya benzemesi de bu görüşü kuvvetlendirmiştir.

İslam öncesi döneme gelindiğinde teşekkülünü tamamlamış olan Arap yazısını bilenlerin az sayıda olduğunu görmekteyiz. Bu durum gerek Kur'an'da gerek hadislerde Arap toplumunun ümmî olmasıyla ifade edilmiştir. İslam'ın başlangıcında ise yazı henüz mükemmel bir seviyeye ulaşmamıştır. Lakin İslam'ın doğuşuyla birlikte Arap yazısı da doğal olarak İslam'a intikal etmiştir.

İslam öncesi yazıyı bilenler olduğu gibi İslam'ın başlangıcında da yazıyı bilenler vardı. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke döneminde müşriklerin baskılarından dolayı insanları Allah'a imana çağırarak ve kendisine vahyolunan ayetleri tebliğ etmekle meşgul olmuş, yazı konusunda Medine'deki kadar bir faaliyet gösterememiştir. Fakat Medine'ye hicret edilip İslam devleti kurulduğunda yapılan antlaşmalar, İslam'a davet mektupları, devlet işleri ve dinin tebliği gibi işler yazının alanının genişlemesini gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) yazı faaliyetlerine son derece önem vermiş, okuma-yazma öğrenilmesini teşvik etmenin yanı sıra insanlara yazıyı öğretecek muallimler görevlendirmiştir. Özellikle de gelen vahyin yazıyla kayıt altına alınması, Arap yazısının gelişiminde önemli bir etken olmuştur.

Hız. Ebû Bekir döneminde Kur'an ayetleri iki kapak arasında toplanarak kitap haline getirilmiştir ve bu kitap için "Mushaf" tabiri kullanılmıştır. Durum böyle olmakla birlikte "Mushaf" tabiri daha çok Hız. Osman döneminde istinsâh edilen nüshalar için kullanılırken, Hız. Ebû Bekir döneminde cem edilen Kur'an için "suhuf" tabiri kullanılmıştır.

Hız. Osman'ın komisyona istinsâh ettirdiği, kendisinin onayladığı ve sahabenin de üzerinde icmâ ettiği Mushaf'lara resmu'l-Mushaf denmektedir. Bu tabirle kastedilen, Hız. Osman'ın yazılmasını ve şehirlere gönderilmesini emrettiği, sahabenin de üzerinde icma ettiği Mushaf'ların yazısıdır. Dolayısıyla bu tabir istinsâh edilen Mushaf'lardan hem Medine de bırakılanı hem de diğer beldelere gönderilenleri kapsamıştır. Hatta Hız. Osman'ın beldelere gönderdiği Mushaf'ların herhangi birinden istinsâh edilip, birebir aynı imlâ ile yazılan bir nüshaya da resmu'l-mushaf denilmesinin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Alimlerin çoğunluğu resmu'l-Mushaf'ın tevkîfi olduğunu, Mushaf yazımlarında buna uyulmasının zorunlu olduğunu ve muhalafet etmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Lakin bugün Hız. Osman Mushaf'larının imlasıyla yazılan bir Kur'an'ı halkın okuması gerçekten zordur. Kaldı ki, ilim ehli içerisinde bile bu konuda zorluk çekenler mutlaka olacaktır. Bundan dolayı gelişen modern yazıyla Mushaf yazmanın caiz olduğunu söyleyenlerin görüşüyle amel etmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Bununla birlikte ilmin kaybolmaması için Hız. Osman Mushaf'larının imlâsıyla da Mushaf yazımı devam etmelidir.

Kur'an'ın imlâ yapısı denilince akla gelen en önemli isimlerden biri hiç kuşkusuz Ebû Amr ed-Dânî'dir, Dânî ehli sünnet çizgisinde olan, faziletli, edîb ve duası makbul bir alimdir. Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan Dânî, Kurtuba ve etrafındaki alimlerden yıllarca ders okumuştur. Babasının vefatından sonra da doğuya ilim yolculuklarına çıkmış, gittiği şehirlerde birçok alimden ilim öğrenmiştir. Kıraat ilminde zirve olan Dânî Arapça, fıkıh, hadis, tefsir, ferâiz gibi birçok ilimde de yetkin konuma gelmiştir. Otuz yılı aşan ilmi yolculuğunun neticesinde 120 civarında eser kaleme almış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Dânî'nin yaşamış olduğu dönem İslam dünyasında bölünme ve parçalanmaların çoğaldığı, siyasi ve fikri ayrışmaların arttığı bir dönemdir. Fakat ilmi açıdan bakıldığında oldukça güzel bir döneme denk gelmiştir. Onun yetiştiği Hicrî IV. asır ilim ve medeniyet bakımından Endülüs'ün altın çağıdır. Dâni Bu fırsatı ilim iştiağıyla yoğunlaşarak hem yaşadığı dönem için hem de sonraki dönemler için öncül bir alim olmuştur.

Dâni Mushaf imlâsına dair yazmış olduğu el-*Mukni* adlı eserinde kendisine has bir tarzla konuları işlemiştir. Eserinde en fazla yer verdiği konu hazf meselesi olmuştur. Dâni hazfe dair bütün meseleleri işlemiş ve konuyla ilgili bolca örnekler vermiştir. Konuyu incelediğimizde hazfin daha çok “elif”, “vâv” ve “yâ” harflerinde olduğunu görmekteyiz. Yani bu mesele daha çok med harfleriyle ilgili bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Lakin hazf meselesi med harfleri arasında da farklılık arz etmiştir. “Elif” harfi “yâ” ve “vâv” harfinden daha fazla hazfe uğramıştır. Çünkü “elif” harfi Kur'an'da diğer ikisinden daha fazla geçmektedir. Elif'in ihtisâr amacıyla ya da çok kullanılıyor olmasından dolayı hazfe uğraması bunu desteklemektedir.

Dâni hazf konusundan sonra en fazla isbât konusuna yer vermiştir. Öyle ki eserin yarısını hazf ve isbât konusuna ayırmıştır. Telaffuz veya mana itibara alınarak isbât yapıldığını belirten Dâni, bu konuda da en fazla “elif” harfine yer ayırmıştır.

Müellifin ele aldığı bir başka önemli konu ise hemze'nin yazımı meselesidir. Hemze ile elif arasında yakın bir ilgi olsa da bunların birbirinden farklı fonemler olduğu unutulmamalıdır. Çünkü elif daima sâkin bir harf iken, hemze hareke ve sükûn kabul edebilen bir harftir. Sâkin olan hemze sadece kelime ortasında ve sonunda bulunurken, harekeli olan hemze ise kelime başında, ortasında ve sonunda yer alabilmektedir. Bu durumda hemze, kendi harekesi veya makablinin harekesine bakılarak “ا”, “و” veya “ى” şeklinde tasvir edilmiş, bazı durumlarda ise hiç yazılmamıştır.

Edatların yazımında esas olan ayırık yazılmalarıdır. Lakin bazı edatlar arasında idğam ilişkisinin olması, çok kullanılmaları, tek kelime gibi değerlendirilmeleri, yazımda aslın veya telaffuzun itibara alınması gibi gerekçeler onların bitişik yazılmasını gerektirmiştir. Dişilik tâ'sı da kimi yerlerde açık kimi yerlerde ise kapalı

yazılmıştır. Çünkü o dönemin imla tarzında her iki yazımda kullanılmıştır. Ayrıca telaffuzun itibara alınması da açık veya kapalı yazılmasında etkili olmuştur.

Dânî son olarak Mushaflar arasındaki yazım farklılıklarını işlemiştir. Alimler bu yazım farklılıklarını kıraat farklılıklarına dayandırmışlardır. Kıraat açısından yazım farkı gerektiren kelimeleri tek mushafta belirtmek mümkün olmayınca, o kelimeler farklı Mushaflarda ayrı ayrı yazılmıştır. Beldelere gönderilen Mushaflarda yazımı farklı olan kelimeler, o beldenin kıraatini de o yazım doğrultusunda şekillendirmiştir. Biz tezimizde farklı yazımlar neticesinde çeşitlenen kıraatlere kısmen yer verdik. Mushaflar arasındaki yazım farkları ve kıraatler arasındaki ilişki bütün yönleriyle ele alındığında başka bir tez çalışması yapılabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. “Endülüs’ün Kıraat İlmindeki Yeri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019): 107-139.
- Akcan, Resul. *Mushaf İmlasına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî’nin “Unvânü’ d-delîl Min Mersûm-i hattî’ t-tenzil” Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. 2. Baskı. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *H. Osman’a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerîf*. 1. Baskı. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2007.
- Apak, Adem. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. 4. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *el-İntisâr li’l-Kur’ân*. Thk. Muhammed Isâm el-Güdât. 1. Baskı. 2. Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1422/2001.
- Belâzürî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-büldân*. Dîmeşk: Vizêratü’s-seğâfe, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Şuabü’l-îmân*. Thk. Muhammed Saîd Zağlûl. 1. Baskı. 2. Cilt. Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2000/1421.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Akîle Şerhi*. Trc. Halil Aldemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. 2. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Bulut, Ali. “Hemze’nin İlmu Resmi’l-Mesâhif ve Kıraatteki Yeri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (Aralık 2016): 77-104.
- Ca’berî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm. *Cemîletü erbâbi’l-merâsîd fî şerhi akîleti etrâbi’l-kasâid*. Thk. Muhammed İlyâs - Muhammed Envar. 1. Baskı. 2. Cilt. Medine: yy., 1438/2017.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. 27. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Cum'a, İbrâhîm. *Kıssatu’l-kitâbeti’l-Arabiyye*. Mısır: Dâru’l-maârif, 1947.
- Çetin, Abdurrahman. “Dânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çetin, Abdurrahman. “Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Mart 1991): 31-40.
- Çetin, Abdurrahman. “Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Mart 1991): 13-30.

- Çetin, Abdurrahman. “el-Muhkem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çetin, Abdurrahman. “et-Teysîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Çetin, Nihad Mazlum. “Arap Yazısı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre. *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endülüs*. Nşr. Matriti Franciscus Codera. Şam: Dâru'l-kâtibi'l-Arabî, 1967.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'an*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. 1. Baskı. Kuveyt: Merkezü'l-mahdûdât ve't-türâs ve'l-vesâik, 1414/1994.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-İdğâmü'l-kebîr*. Thk. Abdurrahman Hasan el-Ârif. 1. Baskı. Kahire: Âlemü'l-kütüb, 1424/2003.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Kahire: Dâru's-sahâbe li't-türâs, 1427/2006.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*. Nşr. Halef b. Hamûd eş-Şağdelî. 1. Baskı. Hâil: Dâru'l-Endelüs, 1436/2015.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. Thk. İzzet Hasan. 2. Baskı. Şam: Dâru'l-fikr, 1997.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Mukni' fi ma'rifeti resm'i mesâhifi'l-emsâr me'a kitabi'n-nakt*. Thk. Cemâl es-Seyyid Rufaî. 1. Baskı. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2007/1428.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dâru Ammâr 1421/2000.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. 9. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. “Hemze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Fezâilü'l-Kur'an ve Meâlimühû ve Âdâbuhû*. Thk. Ahmed b. Abdilvâhid el-Hayyâtî. 2. Cilt. Muhammediye: Matbaatu Fedâle, 1995/1415.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik yayınevi, 2018.

Hamed, Ganim Kaddûrî. *Resmu'l-Mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*. Bağdat: Menşûrâtü'l-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. Thk. İhsan Abbas. 1. Baskı. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1993.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti*. Trc. Salih Tuğ. 1. Cilt. Ankara: Yeni Şafak, 2003.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'an'ı Kerim Tarihi*. Trc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.

Hamîtû, Abdulhâdî. *Mu'cemü şuyûhi'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî imâmü'l-kurrâ bi'l-mağrib ve'l-Endülüüs*. 1. Baskı. Fas: el-Cemiyetü'l-mağribiyyetü'l-esâtizetü. 1421/2000.

Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh b. Abdillâh. *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ulemâi'l-Endülüüs*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. 1. Baskı. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.

İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ. *es-Silâ*. Thk. İbrahim el-Ebyârî. 1. Baskı. 2. Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-mısırî, 1410/1989.

İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. 1. Baskı. 2. Cilt. Şam: Dâru'l-Belhî, 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 3. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 1990.

İbn Kâsîh, Ebu'l-Bekâ Alî b. Osmân b. Muhammed. *Şerhu telhîsu'l-fevâid ve takrîbu'l-mütebâid*. Thk. Abdulfettâh el-Kâdî. 1. Baskı. Mısır: Matbaatu Mustafâ, 1949/1368.

İbn Kayyim, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. Nşr. Şuayb-Abdulkadir el-Arnâvûd. 1. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2009/1430.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu muşkilü'l-Kur'ân*. Thk. İbrahim Şemseddîn. 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007/1428.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. "bdl". *Lisânü'l-Arab*. Nşr. Neşru edebi'l-havze. 11: 48-50. Kum: y.y., 1405/1982.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. "Hzf". *Lisânü'l-Arab*. Thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbillah-Haşim Muhammed eş-Şâzelî. 2: 810-811. Kahire: Dârü'l-maârif, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. "shf". *Lisânü'l-Arab*. Nşr. Neşru Edebi'l-Havze. 9: 186-187. Kum: y.y., 1405/1982.

İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleymân. *Muhtasarü't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*. Thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl. 2. Cilt. Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd li-tübâati'l-mushafi'ş-şerîf, 1421.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 1. Baskı. 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

İbn Vesîk, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-Mushaf*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. 1. Baskı. Amman: Dâru ammâr, 1429/2009.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. Thk. G. Bergstraesser. 1.Baskı. 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1428/2006.

İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcûd. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'an*. 3. Baskı. İstanbul: Böre Yayınevi, 1956.

Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. 3. Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hidîviyye, 1914.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifeyi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 1. Baskı. 2. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

Koyuncu, Recep. *Kıraat ilmi ve Takrîb Usûlü*. 1. Baskı. İstanbul: Çelik yayınevi, 2018.

Küçüksipahioğlu, Birsal – Atçeken, İsmail Hakkı – Şeyban, Lütfi – Toprak, Mehmet Faruk – Özdemir, Mehmet. *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4/Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Mârğînî, İbrahim b. Ahmed. *Delîlu'l-hayrân alâ mevridu'z-zam'ân fî fenneyi'r-resm ve'z-zabt*. 1. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1415/1995.

Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 242-250. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Mehdevî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. *Hicâü mesâhifi'l-emsâr*. Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. 1. Baskı. Riyad: Dâru İbnü'l-Cezerî, 1430.

Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne an maâni'l-kirâât*. Thk. Abdulfettâh İsmail Şelbî. Mısır: Dâru Nehda, ts.

Meşînî, Mustafa İbrahim. *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*. 1. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.

Muneccid, Selahaddîn. *Dirâsât fi târihi'l- hattî'l-Arabî munzu bidâyetihî ilâ nihâyeti'l-asri'l-umevî*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1979.

Mustafa, İbrahim – Zeyyat, Ahmed Hasan – Abdulkadir, Hamid – Neccar, Muhammed Ali. “el-Ümmî”. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. 1: 54. Dıyrbakır: Mektebetü Diyârı Bekr, ts.

Mustafa, İbrahim - Zeyyat, Ahmed Hasan – Abdulkadir, Hamid – Neccar, Muhammed Ali. “s-b-t”. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 1: 126. Dıyrbakır: Mektebetü Diyârı Bekr, ts.

Okumuş, Mesut. “Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (Ocak 2010): 5-37.

Özdemir, Mehmet. “Endülüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 209-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. 1. Baskı. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Râzî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. *es-Sâhibî fi fikhi'l-lugati'l-arabiyyeti ve mesâilihê ve süneni'l-arabi fi kelâmihâ*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Karachi: Mektebetü'l-büşrâ, 2011.

Salih, Mehmet. *Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî'nin et-Teysîr Fi'l-Kirâati's-Seb'a Adli Eserinin Kirâat İlmi Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2021.

Sâlih, Subhi. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. 10. Baskı. Beyrût: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1977.

Sarı, Mehmet Ali. “İbdâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. 11. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.

Sehâvî, Ebu'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Kitâbu'l-Vesîle İlâ Keşfi'l-Akîle*. Thk. Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. 2. Baskı. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1424/2003.

Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as. *Kitâbu'l mesâhif*. Thk: Muhibbüddîn Abdüssübhân Vâiz. 2. Baskı. 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh. *Edebü'l-küttâb*. Nşr. Muhammed Behçet el-Eserî. Kâhire: el-Matbaatu's-selefiyye, 1341.

Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 1. Cilt. Riyad: Vakıflar ve İslam İşleri Bakanlığı, ts.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tabakâtu'l-huffâz*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403/1983.

Şelebî, Abdulfettah İsmail. *Resmü'l Mushafi'l Osmânî*. Cidde: Dâru's Şurûk, 1983.

Şeyban, Lütfî. *Endülüs*. 1. Baskı. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 2014.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 1. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1984/1405.

Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Watt, W. Montgomery - Cachia, Pierre. *Endülüs Tarihi*. Trc. Cumhur Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.

Yazır, M. Bedrettin. *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*. 1. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. Thk. Şuayb Arnavûd - Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2. Baskı. 1. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. Thk. Şuayb Arnavûd - Muhammed Naîm el-Araksûsî. 11. Baskı. 18. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tabakâtu'l-kurrâ'*. Thk. Ahmet Hân. 1. Baskı. 1. Cilt. Riyat: Kral Faysal İslami Eğitim ve Araştırma Merkezi, 1417/1997.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratu'l-huffâz*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1376/1957.

Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. 1. Baskı. 4. Cilt. Riyâd: yy., 1998/1418.

Zennûn, Yusuf - Serin, Muhittin. "Kûfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 1. Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.

Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l Kur'ân*. 1. Baskı. 1. Cilt. Thk. Fevvâd Ahmed Zemerlî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 1995/1415.

